

ԼԵՎՈՆ
ԱԴՅԱՆ

ԿՈՐՍՎԱԾ
ԲԱՐԴԻՆԵՐ

ԼԵՎՈՆ ԱԴՅԱՆ
ԿՈՐՍՉԱԾ ԲԱՐԴԻՆԵՐ.
Рассказ, эссе, две повести,
роман, миниатюры

«Издательские решения»

ԱԴՅԱՆ Լ.

ՎՈՐՍՎԱԾ ԲԱՐԴԻՆԵՐ. Рассказ, эссе, две повести, роман, миниатюры / **Լ. ԱԴՅԱՆ** — «Издательские решения»,

ISBN 978-5-44-968289-5

Книга Левона Адяна «Утерянные тополя», включающая в себя роман с одноименным названием, а также рассказы, эссе и повести, представляет собой собрание высокохудожественных произведений, призывающих читателя приглядеться к необъятному миру человеческих отношений. Каждое творение автора может считаться дорогим подарком для любого, прикоснувшегося к строчкам, наполненным чистотой чувств, обилием незабываемых образов и описанием красот Карабаха — Родины писателя.

ISBN 978-5-44-968289-5

© **ԱԴՅԱՆ Լ.**

© **Издательские решения**

ԿՈՐՍՎԱԾ ԲԱՐԴԻՆԵՐ

Рассказ, эссе, две повести, роман, миниатюры

ԼԵՎՈՆ ԱԴՅԱՆ

© ԼԵՎՈՆ ԱԴՅԱՆ, 2019

ISBN 978-5-4496-8289-5

Создано в интеллектуальной издательской системе Ridero

Կ Ո Ր Ս Վ Ա Շ Բ Ա Ր Դ Ի Ն Ե Ր

Պ Ա Տ Մ Վ Ա Շ Ք

Թ ՈՒ Խ Ճ Ա Յ Ը

Միայնակ մի ճայ՝ ճիշդ հուսահատ,
Միայնակ մի ճայ՝ բախտը վշտալի,
Միայնակ մի ճայ, թեպետ և ազատ՝
Այս մեծ աշխարհում նա հանգիստ չունի...
Այլոնա Ռոստովա

Ճայեր չկային արդեն: Արևն իջնում էր կապտածեռ հորիզոնն ի վար: Մեղմ քամին օրորում էր ծովը, և ճերմակաթև ալիքները, ինչպես թևատարած ճայեր, թևում էին դեպի ափ: Տղան անտրամադիր էր: Նա եկել էր վերջին հանդիպման: Քանիցս վճռել էին բաժանվել, բայց ամեն անգամ կրկին հանդիպում էին: Այդպես շարունակել անհնար էր այլևս, անհրաժեշ էր բաժանվել: Հանդիպումը հեշտ էր, բաժանումը՝ անասելի դժվար:

Ծովը խաղաղ էր: Ալիքները մանր խշռոցով լիզում էին ափի ավազը ու ետ էին սահում:

Տղային դուր էին գալիս ճայերը, երբ նրանք թևածում էին ջրերի վրա, ուղղահայաց իջնում ալիքներին ու կրկին թևում վեր: Ինչ-որ տեղ կարդացել էր, որ ճայերից մեկի կորստի դեպքում՝ մյուսը վերից ուղղահայաց սուրում, իրեն խփում է ժայռերին, գոհվում: Նա հիմա նայում էր այդ ալիքներին ու մտածում էր ճայերի մասին: Ձյունասպիտակ ճայերի, որ հիմա երևի ինչ-որ արևոտ տեղ էին, հեռվում, երկինքն ու ծովն իրար ձուլող հորիզոնից այն կողմ, և ձայն – ձայնի՝ ազատ ու հանդարտ պտտվում էին կապտաթույր ջրերի վրա:

Տղան չլսեց խճաքարերի ձայնը: Նա նայում էր հեռվում, ծովի հեռու խորքում կանգնած միայնակ նավին, որ շողշողում էր իրիկնային արևի ներքո: Կինը ետևի կողմից մոտեցավ, կանգնեց քիչ հեռվում: Տղային էր նայում: Ի՞նչ է մտածում այդպես, ո՞ւմ մասին է մտածում, ոչ առանց խանդի, անցավ կնոջ մտքով: Հեռանալ, հեռանալ, մոռանալ նրան, մտածում էր նա սրտի նվաղումով ու վշտամորմոք, բայց ի՞նչ հեշտ է ասել՝ մոռացիր, մոռացիր ամեն ինչ՝ աչքերի փայլը, հայացքը նրա, ձայնն ու ժպիտը, շունչը նրա ջերմ, քնքշանքը նրա, ուժեղ շուրթերի հպումը այրող, մատների դողը իմ մերականերին, նրա մոլուցքը՝ քնքուշ, անհագուրդ ու սիրահարույց...

– Ահա և ես, – ասաց նա իր քաղցրահունչ ձայնով:

Տղան իսկույն շրջվեց, թեպետ նրան սպասում էր սրտի անդիմադրելի հուզումով, բայց շփոթվեց, երբ տեսավ նրան՝ միշտ նույն ամոթխած դուրեկան ժպիտով ու սևասև հրացայտ աչքերով: Նա լայն ժպտաց՝ կնոջ դյուրաբեկ փխրուն մարմինն առնելով գրկի մեջ:

– Սիրելիս, սիրելիս, սիրելիս, – անդադար շնչում էր տղան, շուրթերը քսելով նրա սևաթույր մազերին:– Վախենում էի, թե չես գա...

– ինչո՞ւ:– Կինն իր կրակացայտ աչքերով նայեց տղային, միաժամանակ մտածելով այն մասին, որ ինքն անկարող է նրան հանել իր սրտից:– Թե՞ ուզում էիր, որ չգայի, – ավելացրեց նա ժպտալով:

– Ոչ: Վախենում էի, թե չես գա, – ասաց տղան: – Որ քեզ չի հաջողվի գալ: Իսկ ես այնպես էի սպասում:– Նա կնոջ մատները մոտեցրեց շուրթերին. քսում էր շուրթերին, մեկ առ մեկ համբուրելով այդ սառնավուն մատները:– Ինչպե՞ս եկար:

– Չգիտեմ:– Կինը թեթև օրորեց գլուխը, սեղմվեց տղային:– Ասացի ընկերուհուս մոտ եմ գնում:

– Չվախեցա՞ր:

– Եթե կարողանամ այդքան մտածել, –գլուխը տղայի կրծքին սեղմած, դառը ժպտաց կինը:– Չեմ կարողանում մտածել: Չգիտեմ, թե ինչ է կատարվում ինձ հետ: Չեմ կարողանում հասկանալ: Բայց վերջ: Էլ չենք հանդիպի: – Տղան իր կրծքին զգում էր նրա տաք շունչը:– Էլ չեմ կարող, էլ ուժ չունեմ, հարազատս, սա վերջին անգամն է, լսո՞ւմ ես...

– Լսում եմ, – ծանր, բայց ժպտաղեմ, ասաց տղան:

Կինը գլուխը բարձրացրեց տղայի կրծքից:

– Ինչո՞ւ այսպես ստացվեց, – ասես ինքն իրեն, երագկոտ ասաց նա:– Ես ինձ համար հանգիստ ապրում էի, ինչո՞ւ ամեն ինչ փոխվեց...

Տղան կատակի տվեց.

– Եթե ես եմ մեղավոր՝ ներող եղիր:

Կինը ժպտաց, գլուխը վերստին սեղմեց տղայի կրծքին: «„Վերջ, – մտքում ասաց նա:– Սա վերջին անգամն է, էլ չենք հանդիպի“»:

ձեռոտ մտախոհ քայլում էին ծովափով, և ծովը միալար աղմկում էր: Հանդիպեցին հաղորդավար ընկերոջ տանը: Ըկերոջ ծննդյան օրն էր: Կինն ամուսնու հետ էր: Ու տղան երբեմն անկարող էր լինում չնայել նրան: Ինչ —որ անհայտ ու գայթակղիչ բան կար կնոջ մեջ, որ շարունակ իրեն էր ձգում տղայի հայացքը: Հաճելի, սրտառու էր երեկո էր: Խմում էին, զրուցում, երաժշտություն էին լսում: Դեմ-դիմաց էին նստած: Տղային նույնիսկ մի պահ թվաց՝ դեռատի կինն այդ ժպտաց իրեն, որից ասես արյունը եռ եկավ ներսում: Հետագայում նա հաճախակի էր մտածում անծանոթ կնոջ մասին: Ժպիտն էր հիշում հատկապես: Ամոթխած այդ ժպիտի մեջ աննկարագրելի հմայք կար, որը գերում էր տղային: Ձեռոտ հանդիպեցին փողոցում, պատահաբար:

– Բարև ձեզ, – առաջինը տղան նկատեց, մոտեցավ, – ինչպե՞ս եք:

– Ոչինչ:– Կինը միանգամայն կորցրել էր իրեն, շիկնահար ու նույն ամոթխած ժպիտով՝ նա սքանչելի էր:– Դո՞ւք ինչպես եք:

– Այսպես, – ուսերը թոթվեց տղան, ժպտաց:– Ինչպես տեսնում եք:– Ձեր ամուսինն ինչպե՞ս է:

– Ոչինչ:– Կինն իրեն վատ զգաց, որ մի հարմար բառ չգտավ այդ անհեթեթ «„ոչնչից“» բացի: Նա, ասես հիպնոսացած, ուղիղ նայում էր տղային, ուզում էր չնայել ու չէր կարողանում: Տղան զգում էր դա, ներուստ հրճվում:

Նրանք մնացել էին կանգնած փողոցի մեջտեղը: Ասելիք շատ կար, թվում էր, բայց կանգնել էին առանց խոսքի ու կարծես ոչինչ չէին գտնում ասելու, բայցն չէին բաժանվում:

– Լավ երեկո էր, չէ՞, – ի վերջո ասաց տղան, – ձեզ դո՞ւր եկավ:

– Այո, –ասաց կինը, – հաճելի էր ամեն ինչ: Ուրիշ տեղերում սովորաբար խոսում են առօրյա բաներից, շատ դեպքերում կենցաղային անհետաքրքիր, ձանձրալի մանրուքներից, բայց այստեղ ամեն ինչ, իրոք, այլ կերպ էր, միանգամայն այլ այլ մթնոլորտ էր: Իսկապես որ, լավ երեկո էր: Դուք ինչո՞ւ բանաստեղծություններ չկարդացիք, – ավելացրեց նա շիկնանքով:

– Ի՞նչ բանաստեղծություններ, – ժպտաց տղան

– Ձերը: Դուք գրում եք, ես գիտեմ: Ես ձեզ մինչ այդ էլ գիտեի, շատ եմ կարդացել ու հաճելիորեն զարմացած էի, առաջին անգամ այդպես պատահականորեն տեսնելով ձեզ:

– Շնորհակալ եմ, – լայն ժպտաց տղան:– Ուրեմն դուք ինձ գիտեիք մինչ այդ: Իսկ հետո, այդ օրվանից հետո, հիշե՞լ եք ինձ: Գոնե մի անգամ:

– Հիշել եմ, – ցածրաձայն արձագանքեց կինը և շիկնանքն ավելի ծաղկեց նրա դեմքին:

Այդ պահին նա, իրավ, սքանչելի էր:

– Եվ ոչ մի անգամ... – ավելացրեց նա, ակնդետ նայելով տղայի աչքերի մեջ:– Շատ անգամ եմ հիշել:

– Ես նույնպես հիշել եմ ձեզ: Ընդ որում, հիշել եմ երանությամբ ու երագել երբևէ հանդիպել ձեզ ու ասել այն մասին, որ բազում բանաստեղծություններ եմ գրել՝ նվիրված ձեզ: Եվ, քանի որ ձեր անունն անգամ չգիտեի, բանաստեղծական շարքի վրա գրված է՝ «„Ձոներգ անծանոթ գեղեցկուհուն“» :

– Աստված իմ, դուք ինձ բանաստեղծություններ եք նվիրել:

– Իհարկե: Ու հույսս չէի կտրում, որ անպայման կհանդիպեմ ձեզ ու կասեմ ձեզ այդ մասին: Գիտե՞ք ինչ բան է հույսը: Ծեր մարդիկ ամեն գիշեր պառկում են քնելու՝ առանց որևէ երաշխիքի, որ հաջորդ օրն առավոտյան արթնանալու են, բայց ամեն դեպքում նորից ու նորից զարթոցիչը լարում ենք: Այ, դա է հույսը, ու ես երախտապարտ եմ Աստծուն, որ հանդիպեցի ձեզ:

– Շնորհակալ եմ, – անակնկալ բերկրանքից հուզված, ժպտաց կինը:– Ուրեմն մենք երկուստեք հիշել ենք իրար:

Այն երեկոյից հետո կինն, իրավամբ, տղային չէր մոռացել: Շարունակ մտածում էր նրա մասին, և հիմա, պարզվում է՝ տղան նույնպես հիշել է իրեն, բանաստեղծություններ է ձոնել... Կնոջ մտքով չանցավ անգամ, թե տղան գուցե հենց այնպես, մի բան ասած լինելու համար ասաց այդ ամենը, որ դա պարզապես բանաստեղծական վառ երևակության արդյունք է սոսկ: Ըստ երևույթին, մարդ հակված է կուրորեն հավատալու այն բանին, ինչին որ սրտանց ուզում է հավատալ:

– Զգացված եմ, – կրկին արտաբերեց նա նույն ցածր ձայնով:– Դուք անչափ բարի եք...

Փողոցի մեջտեղն էին, անհարմար էր, կինը դժկամությամբ մի քայլ ետ գնաց:

– Ցտեսություն, – ասաց նա:

– Ցտեսություն, – արտասանեց տղան, մի քայլ ընդառաջ եկավ:– Ես մի բան էի ուզում ասել ձեզ:

– Ի՞նչ, – հետաքրքրվեց կինը:– Ասացեք:

Տղան այդ մասին չէր մտածել, բայց գտավ ելքը.

– Ես այդ բանաստեղծություններն ուզում եմ կարդալ ձեզ: Չէ – որ անքուն գիշերներ եմ անց կացրել ու երագել՝ կարդալ ձեզ ու լսել ձեր կարծիքն այդ մասին : Մի մերժեք, խնդրում եմ, ցավ մի պատճառեք ինձ: Կհանդիպենք հենց այնտեղ, ուր առաջին անգամ հանդիպել էիք: Հասցեն, փառք Աստծո, գիտեք: Նա իմ մոտ ընկերն է, կստեղծենք այն նույն մթնոլորտը, որ կար այն ժամանակ, երաժշտություն կլսենք նաև, ու ես սիրով կկարդամ իմ ստեղծագործությունների շարքը՝ նվիրված ձեզ: Այսինքն դեռատի մի չնաշխարհիկ գեղեցկուհու՝ որն իր հրայրքով ու հնայքով գերել է հայ բանաստեղծին:

Կինն ուզում էր ասել, որ սիրում է ամուսնուն, որ երեխաներ ունի՝ մի տղա ու մի աղջիկ, և որ ինքը ոչ մի տեղ չի գնա օտար տղամարդու հետ, բայց շուրթերն ականա շշնջացին.

– Չգիտեմ...

– Ես վաղն այս ժամին կսպասեմ ձեզ այնտեղ: Խնդրում, աղաչում եմ, մի փշրեք այն սիրտը, որ ձեզ համար է բաբախում նաև:– Տղան շուտափույթ բաժանվեց, որպեսզի կինը չհասցներ մերժել նրան:

Նրանց հաջորդ հանդիպումը ընկերոջ բնակարանում չէր: Այն ժամանակ նա գործուղման մեջ էր, սակայն կինն այդ մասին չգիտեր: Այս հանդիպումը ուշ երեկոյան էր, հարյուր ինն համարի ավտոբուսի վերջին կանգառում, քաղաքային լողափ իջնող շրջադարձում: Կինն իջավ երթուղային ավտոբուսից, վարանքով նայեց շուրջը: Հարևան տներում լույսեր էին վառվում: Տղան դուրս եկավ ծառերի ետևից և գնաց դեպի կանգառ: Նա

հաղթանդամ էր, լայնաթիկունք ու գեղեցիկ, և կնոջն այնպես թվաց, թե ինքն ամբողջ կյանքում հատկապես նրան է սպասել և ակամայից առաջ գնաց, առանց հայացքը տղայից կտրելու, նրանց ձեռքերը, ասես տարիներ շարունակ իրար որոնել ու չէին գտել, կարոտով խառնվեցին:

– Ծնորհակալ եմ, որ եկար, – ասաց տղան, հետո ավելացրեց, – կխենթանայի, եթե չգայիր:

Մացառների ու քարերի արանքով իջնող արահետով նրանք իջան դեպի ծով: Լռություն էր, և միայն ճերմակափրփուր ալիքներն էին, որ թեթև աղմուկով գալիս, խփվում էին առափնյա սալ քարերին ու փշուր-փշուր ետ էին սահում:

Նստեցին ամայի ծովափին: Կինը, ինչպես նախորդ հանդիպմանը տղայի ընկերոջ բնակարանում, մտովի նախատում էր ինքն իրեն, որ այստեղ եկավ, որ այսպես անկամ ու թույլ գտնվեց, եկավ: Նա հայացքը հատել էր հեռու և մտամոխի նայում էր մի կետի: Այնտեղ, ուր ծովն ու երկինքը միանում էին իրար: Նրան այնպես էր թվում, թե տղան մտքում ծիծաղում է իր վրա: Նա նույնիսկ սարսափեց այդ մտքից, նայեց տղային, ասաց.

– Ես ինքս ինձ ներել չեմ կարող, բայց դու, խնդրում եմ, ներիր ինձ, որ այսքան կամագորկն եմ...

Տղան չթողեց, որ նա խոսի: Նա քնքշորեն բռնեց կնոջ ուսերը, կնոջ դեմքը շրջեց իր կողմը:

– Ես սիրում եմ քեզ, – շնչաց տղան, համբուրելով կնոջ կիսաբաց մեղուշ շուրթերը: Տղայի շուրթերը պինդ էին, ձեռքերն ուժեղ էին, և գիրկը տաք էր, և կնոջ համար աստղերը երկնքում շաղ էին գալիս, թափվում ծովը... Եվ նա՝ հուզախոռով ու արցունքացով աչքերով, կրկին ու կրկին հիշեց իրենց հանդիպումն ընկերոջ բնակարանում ու իր մարող շշուկով ասված խոսքերը՝ «Ոչ, ոչ, չհամարձակվեք, չհամարձակվեք», որը «Բոլերոյի» ահագնացող երաժշտության տակ միայն իրեն՝ կնոջն էին լսելի: Բայց դա նույնիսկ դիմադրության փորձ չէր, այլ բնագդային ինքնապաշտպանության նվաղ դրսևորում, իսկ տղան, բուռն կրքից շնչահեղձվելով, ինչպես կատաղի անասնձ հովատակ, այնպիսի մոլուցքով տիրեց նրան, որ հառաչի հետ միասին ասես կանգ առավ իր շնչառությունը... և նա՝ անկամ ու նվաճված, չհասցրեց անգամ մտածել դիմադրության մասին:

Կինը՝ հայացքը անխռով ծովին, նախատում էր ինքն իրեն, որ արժանապատվություն չունի, այնտեղ, ընկերոջ բնակարանում տրվեց նրան ու տրվում է այստեղ, ավագների մեջ ու այս լերկ քարերի վրա...

...Նրանք նստել էին սալ քարերին, երագել էին, ճայերը պտտվել էին նրանց գլխավերևում, կարոտով կանչել էին, ջրերի վրայով սահել էին՝ ճերմակ փետուրները ջրերի կապույտին քսելով, իրենք նայել էին: Լողագգեստով պառկել էին քարերին ու վազվզել տաք ավագների մեջ, ու միշտ էլ կինը մտածել է այն մասին, որ պետք է բաժանվեն, այդպես անհնար է շարունակել: Ի՞նչ իրավունքով և մինչև ե՞րբ:

– Ես քեզ չեմ մեղադրում, – խոսեց կինը:– Ես եմ մեղավորը: Նման հարցերում կանայք, միայն կանայք են մեղավոր:

– Փոշմանե՞լ ես:

– Փոշմանե՞լ:– Կինը մի պահ խորհում էր, հետո ասաց վճռական:– Ոչ: Ափսոսանքը՝ դա անիմաստ զգացմունքայնություն է: Միակ բանը, որ կարելի է ափսոսալ կյանքում, դա այն է, որ դու ուշադրությամբ ու հոգատարությամբ ես շրջապատել նրանց, ովքեր դրան արժանի չէին: Հենց դրա համար էլ անիմաստ է ափսոսալը, որովհետև անօգուտ է, գուր տեղն ինչո՞ւ ափսոսալ, միևնույն է, այն, ինչ եղել է, վերադարձնել, ուղղել արդեն անհնարին է... Ինքս էլ չգիտեմ ինչպես ստացվեց այս ամենը: Անուշ երագ էր սա: Եվ հիմա պիտի ընդհատվի այդ երագը: Չեմ փոշմանել ու երբեք չպիտի փոշմանեմ: Պարզապես ինձ համար ապրում էի: Եվ երջանկությունը, թվում էր, հենց այդ է, որ կար: Ուրիշ երջանկություն չի լինում: Դու ամեն ինչ տակնուվրա արեցիր: Բայց դու մեղավոր չես բնավ: Ես այն չեմ մտածում, ինչ ասում եմ:

– Իհարկե, դու ես մեղավոր: Ինչո՞ւ շուտ ամուսնացար: Չէի՞ր կարող սպասել:

– Եթե իմանայի, որ պիտի հանդիպեմ քեզ... Հարյուր տարի կսպասեի... Բայց դու ինձ չէիր առնի:

– Ինչու: Կառնեի, ազնիվ խոսք կառնեի: Ուրեմն դու կասկածո՞ւմ ես, որ քեզ սիրում եմ:

– Չեմ կասկածում: Երբեմն նույնիսկ ինձ այնպես է թվում, թե դա է ինձ պահում: Ուր էլ լինեմ, մտածում եմ այն մասին, որ դու կաս, որ երբ ուզենամ՝ կարող եմ գանգել քեզ և թեթևությամբ եմ գգում դրանից:

– Իսկ հետո ես կամուսնանամ, և դու կմոռանաս ինձ, – հայացքը ջրերին, անբռնագրես ասաց տղան:– Բոլորովին չես էլ հիշի:

Կինը հանկարծակի նայեց նրան:

– Լռիր, աղաչում եմ... Այդ ինչե՞ր ես խոսում...

Տղան ցանկացավ գրկել կնոջը:

Կինն իբր վիրավորվել էր, իբր չէր ուզում, որ տղան գրկեր իրեն, համբուրեր, նա դեմքը այս ու այն կողմ էր փախցնում, սակայն տղան գգում էր, որ կինը երկարածգում է հաճույքը, նա ավելի ուժգին սեղմեց նրան, շուրթերով գտավ բերանը... Տղան միշտ մոլեգին էր, դա դուր էր գալիս կնոջը, շուրթերը պինդ էին. դա դուր էր գալիս կնոջը... «„Սիրելիս, սիրելիս, սիրելիս, – հեղձով շնչում էր տղան, – Ես սիրում եմ քեզ, մի՞թե կասկածում ես“»:

...Տղան հոգնած պառկել էր ավագին, դեմքը դեպի երկինք: Կինը նստել էր նրա կողքին, ձեռքերով գրկել ծնկները

– Ես ճիշտ չէի ասում, – խոսեց տղան: – Կատակում էի, ինձ թվում է, ես արդեն ոչ ոքի սիրել չեմ կարող... Երբ դու իմ կողքին ես, շուրջն իմ այլևս ոչինչ չեմ նկատում, այլ պարզապես գնայվում, գերվում, հպարտանում եմ քեզանով ու քո սիրով: Աշխարհիս երեսին յոթ հրաշքիք կա, բայց կա մեկը ևս, ութերորդը, դու ես այդ ութերորդ հրաշալիքը՝ ամենից էկզոտիկն ու ամենից գեղեցիկը... Պիտի ամուսնանամ, – կրկնեց նա, – բայց ինձ թվում է, որ իմ և նրա միջև պիտի լինես դու... Ես նրա մեջ պիտի որոնեմ քեզ ու չպիտի գտնեմ... Ես դա գիտեմ...

««Ես նրան խանգարում եմ, – մտածում էր կինը, – նա իմ պատճառով չի ամուսնանում: Կհեռանամ, ինչո՞ւ խանգարեմ...»»: Նա մատներով հանդարտ շոյում էր տղայի դեմքը, մատները երկար պահում էր տղայի տաք շուրթերի վրա:

– Իսկ դու նրան սիրո՞ւմ ես (տղայի խոսքը կնոջ ամուսնու մասին էր) :

– Չգիտեմ, – հանգիստ ասաց կինը:– Մինչև քեզ՝ թվում էր այո: Իսկ հիմա չգիտեմ: Ինքը ինձ սիրում է: Դա նրան կուրացնում է և մտքով անգամ չի անցնում, որ ես կարող եմ դավաճանել նրան, սիրել ուրիշի: Մեզ մոտ, տպարանում, գիտեն, որ ես սիրում եմ քեզ: Քո ինչ-որ մի գիրք աղջիկներից մեկը գտավ ինձ համար: Այնտեղ, տպագրական մեքենաների աղմուկի մեջ, ես քո մասին եմ մտածում, ճանապարհին, ավտոբուսում, քո մասին եմ մտածում... Իսկ նա կարծում է, թե ես աշխարհի ամենաերջանիկ կինն եմ:

– Բաժավիր, – հենց այնպես ասաց տղան:

– Իսկ հետո՞:

– Միասին կգնանք ուրիշ քաղաք:

Կինն իհարկե, հասկանում էր, որ այդպես լինել չի կարող: Հիմա նա այդ բառերն ասում է, ճիշտ է, բայց չի լինի: Դա չի լինի: «„Իմ և նրա միջև անդունդներ կան: Նա հիմա դա չի հասկանում“»: Այդ մասին էր մտածում կինը, սակայն ուրիշ բան ասաց.

– Նա առանց ինձ չի կարող: Նավթային ինժեներ է, ծովում է աշխատում: Երբեմն երկու շաբթով չի գալիս: Ու այդ ընթացքում տասը-տասնհինգ նամակ է գրում: Դու դա պատկերացնո՞ւմ ես: Ընկերուհիներս երևի նախանձում են, չհասկանալով, որ ուրիշի կյանքը միշտ էլ գրավիչ է թվում ուրիշին, բայց ոչ ոք չգիտի, թե իրականում ինչ է տեղի ունենում այնտեղ: Իմ ծանոթներից մեկը ճիշտ է ասում, որ ուրիշի կյանքը ուրիշի պատտուհանի է նման, որովհետև, եթե նույնիսկ այնտեղ, պատտուհանագողին ծաղիկներ են, դա դեռ չի նշանակում,

թե ներսում դրախտ է: Ես գիտեմ, – շարունակեց դառնագին, – նա կխելագարվի... Իսկ երեխաները... – Կինը մի պահ լռեց: – Չէ, էլ չենք հանդիպի, վերջին անգամն է սա:

Նրանք մոտ էին և անդորր էր: Եվ ջրերը ծփում էին, մեղմիվ շառաչում էին: Եվ հորիզոնից- հորիզոն ձգված էր ծովը, ծովը սև, համատարած ցել էր թվում, ցելը փայլկտում էր աստղալույսի տակ: Եվ լուսինը, որ նոր էր ելել ծովի այն կողմից, արահետ էր ձգել սև ցելերի վրայով:

– Երանի չհանդիպեինք, – լռությամբ խախտեց կինը:– Այնպես հեշտ էր ապրելը: Շատ եմ մտածել այդ մասին: Ինչո՞ւ հանդիպեցինք: Հիշո՞ւմ ես մեր հանդիպումը ընկերոջդ տանը: Երբ մենակ էինք: Հիշո՞ւմ ես:

– Այո:

– Հետո ես լաց եղա... Ախր, ես այդպես չէի ուզում... Պարզապես չէի հասկանում, թե ինչ է կատարվում ինձ հետ. Ես կարծես թե ես էի, ո՛ր ես չէի...

– Հետո նստել էինք իրարից հեռու, – հիշեց տղան:– Ես քեզ չէի բռնել, չէի պահում, իսկ դու շարունակ ասում էիր. «„Թող ինձ, թող գնամ“»: Ու չէիր գնում:

– Չէի կարողանում: Եթե կարողանայի, կգնայի: Չէի մնա: Թվում էր՝ տարիներ շարունակ որոնել էի քեզ ու գտել. Վախենում էի մի քայլ անգամ անել ու կորցնել... Թեկուզ ներքուստ անհանգիստ էի, ինչ-որ բանից վախենում էի, թե հատկապես ինչից՝ չէի հասկանում: Բայց չէի գնում: Հիմա եմ հասկանում, որ ինձանից էի վախենում... Այս օրից... Եթե այն ժամանակ բաժանվեինք, հեշտ կլինեիր...

Տղան լուռ էր: Երկար քայլեցին՝ ջրերի ճողփյունը ականջներում: Ալիքները շարունակ խշշում էին:

Կինը նայեց ժամացույցին:

– Ուշ է, – շնչաց նա: – Գնանք... Հիմա կինոյից տուն կգան, պետք է ընթրիք տալ նրան...

Տղան նայեց նրան:

– Մի վիրավորվիր... Նրան ո՞վ պիտի ընթրիք տա:

Նա մոլեգնորեն նորից գրկեց կնոջը, համբուրեց նրա տաք, անհնազանդ շուրթերը:

Քիչ առաջ տղան ավազի վրա գրել էր.

«„Ես խելացնոր կերպով սիրում եմ քեզ“»: Մագերը կարգի բերելիս, կինը տեսավ, որ ալիքը եկել, տարել է տղայի գրածը:

– Ամեն ինչ այսպես է, – տխուր ասաց կինը, – Կա ու չկա:– Հետո նայեց դեպի ծովը: Ծովը խաղաղ էր, հանդարտ: Նայեց ժայռակերպ սալ քարերին, հայացքով չափեց ծովափը, նայեց ժայռերին: Այստեղ ամեն ինչ հարազատ էր նրան, և հիմա ինքը բաժանվում էր այդ բոլորից: Կինը նայում էր տխրամած, ասես այստեղ նրա ողջ կյանքն էր անցել, և հիմա ընդմիշտ բաժանվում էր դրանից:

Քարքարոտ նեղ արահետով սկսեցին բարձրանալ դեպի ավտոբուսի կանգառ: Օդում սև չղջիկներ կային: Չղջիկները պտտվում էին նրանց գլխավերևը, թափով իջնում էին, քիչ էր մնում թևերով դիպչեին նրանց:

Տղան նայում էր սև չղջիկներին և մտածում էր ճայերի մասին: Ձյունասպիտակ ճայերի, որ երևի ինչ-որ շատ հեռու արևոտ տեղ էին, հեռվում, երկինքն ու ծովն իրար ձուլող հորիզոնից անդին, և հանդարտ պտտվում էին կապտավուն ջրերի վրա:

– Դու հիմա քո ճայերի մասին ես մտածում, – ասաց կինը:

– ...

– Դու ճայերի սիրահար ես: Ես դա գիտեմ: Դու բանաստեղծություններ շատ ունես ճայերի մասին:

Տղան ուշադիր նայեց կնոջը, մթության մեջ կնոջ մագերը սև էին, այտերը թուխ էին, ամբողջ դեմքը թուխ էր:

– Եթե ես ճայերի սիրահար եմ, ապա սիրահար եմ նաև քեզ: Դու նման ես գեղեցիկ ճայի, - ժպտաց նա:– Դու իմ թուխ ճայն ես...

Տղան մտածում էր այն մասին, որ երբեմն հարկ է լինում բաժանվել նրանից, ում սրտանց սիրում ես, որրպեսզի առաջվա նման սիրես նրան:

Աջ ձեռքով գրկած կնոջը, նրանք բարձրացան բանուկ արահետով, իսկ երբ երևաց կանգառը, տղան ասաց

– Ես այստեղ կկանգնեմ, դու գնա, ծանոթներ կլինեն հանկարծ:– Տղան մատները քսեց կնոջ շուրթերին:– Մնաս բարով: Ես քեզ երբեք չեմ մոռանա: Երբեք-երբեք:

– Ես նույնպես: Ես նույնպես չեմ մոռանա: Ես չեմ կարող մոռանալ, եթե նույնիսկ ուզենամ: Եթե նույնիսկ շատ ուզենամ: Աստված իմ, ամեն ոք կարող է տեսնել ինչ տեսք ունես, բայց ամեն ոք չէ, որ կարող է իմանալ, թե ինչ է կատարվում քո հոգու խորքում: Հավատա, լինում են բոլորներ, որ ապրել չեն ուզում, այլ ուզում ես թախծել, միայն թախծել ու լալ, Ինչո՞ւ ես սիրեցի քեզ, ասա, ինչո՞ւ եմ սիրում, – կնոջ ձայնը դողաց, աչքերը լցվեցին արցունքով:– Ասա ինձ, ո՞ւմ համար է անտանելի ծանր՝ նրա՞, ով հեռանում է, թե նրա՞, որից հեռանում եմ:

– Նրա, ով խենթորեն սիրում է:

– Ես հեռանում եմ: Ինձ համար անչափ ծանր է, որովհետև խենթորեն սիրում եմ քեզ... Ապրիր և հիշիր:– Նա սեղմվեց տղային: Կինը չէր ուզում նրանից պոկվել:– Ուրեմն վե՞րջ, էլ չե՞նք հանդիպելու... – Նա այլևս չէր կարողանում պահել արցունքները: -Գիտե՞ս, ամենից սարսափելին ոչ թե անփոխադարձ սերն է, այլ երբ այն փոխադարձ է, բայց դուք միասին չեք:

Հեռվում երևաց ավտոբուսը:

– Մի անգամ էլ հանդիպենք և վերջ, – հանկարծ ասաց կինը:

Տղան լուռ էր:

– Միայն մի անգամ:

– Լավ, – ի վերջո ասաց տղան: Ուզում էր ասել. «„Ոչ“», բայց, ինքն էլ չիմացավ ինչպես, ասաց՝ «„Լավ“»:

Կինը նայեց նրան լուսաշող աչքերով, շրջվեց, գնաց դեպի կանգառ: Ճանապարհին շրջվեց՝ մի անգամ ևս տղային նայելու, և ձեռքով հրաժեշտ տվեց: Նա երևի ժպտաց մթան մեջ:

Ավտոբուսը գնաց: Թուխ ճայը չկար: Սպիտակ ճայերը չկային: Տղան մենակ էր:

Ներքևում, ժայռաբեկորներից այն կողմ, երևում էր ծովը: Ծովն ասես համատարած սև ցել էր, և լուսինը շողշողուն արահետ էր կապել սև ցելերի վրայով... Ընկնես այդ արահետն ու գնաս, գնաս դեպի այնտեղ, երկինքն ու ծովն իրար ձուլող հորիզոնից այն կողմ, ուր ոսկեգոծ արևի ներքո ճվում, ճախրում են ճերմակաթն ճայերը...

=====

Է Ն Լ Ո Ռ ՈՒ Ձ Ո Ր Ն Է...

Ուղիղ հիստուն տարի առաջ չքնադագեղ մի աղջկա՝ Ադրբեջանի բժշկական ինստիտուտի ուսանողուհի Ռիմա Արությունովայի հետ որոշեցինք Բաքվից ճանապարհվել Ղարաբաղ, իմ հայրենի գյուղ՝ Չլդրան, այնտեղից Շահումյանով, Գետաշենով, Գյոզ-գյուղով, Խանլարով, Թբիլիսիով՝ Դսեղ, տեսնելու այն վայրերը, ուր ծնվել, մեծացել էր ինձ համար այնքան պաշտելի հովհաննես Թումանյանը:

Հիստուն տարի է անցել այդ օրվանից, ինչքան բան է փոխվել, ինչքան լավ ու վատ օրեր են եղել, լավը՝ քիչ, վատը՝ շատ, ինչքան ջրեր են հոսել: Պարզ է, ավաղ, չկան այլևս բոլոր նրանք, ովքեր տեսել էին Թումանյանին և որոնց հետ մենք բախտ ունեցանք ծանոթանալու այն ժամանակ, լսելու նրանց սրտառուչ պատմությունները մեծ բանաստեղծի մասին: Այդ հին, անբշակալ օրերից այս գրառումներն են մնացել սուս՝ դեղնած, խունացած թղթերի վրա:

Լ.Ա.

Սանկտ—Պետերբուրգ

2018թ.

...Երբ դանդաղ ելավ, սահեց Մոսկվա-Երևան ճեպընթացը, Քոլագերան կայարանի միակ մայքին մնացինք ես, տասնութամյա իմ ուղեկցուի Ռիման՝ բժշկական ինստիտուտի առաջին կուրսի ուսանողուի, և կայարանի կարմիր գլխարկավոր սլաքավարը:

– Ամոթ չլի հարցնելը, էդ ո՞ր եք գնում, – ծոր տալով հարցրեց սլաքավարը:

– Դսեղ, -ասացի ես:-Հեռո՞ւ է

– Նայած: Եթե սպասեք լուսանա՝ մոտիկա, այսինքս՝ կարաք մաշինով գնաք. ժամը տասնմեկին ալաբաշը գնումա: Թե չէ, դուք գիտեք. հրե՛ն կաժանը, էսպես դիք որ գնաք, երեք-չորս կիլոմետր կլի:

Եվ հիմա քարքարոտ, նեղ արահետը մեզ քաշելով տանում է: Իսկ ամենուր սև մութ է, անտառները լուռ են, ձորերը ամպերի տակ խոր քնած են ու էլի լուռ են, արդեն հալվում, ցրտում է տաք գիշերը, և այս շուրջ բոլոր լռության, այս մութ խավարի մեջ Դեբեդն է միայն վշտում:

Քայլում էինք մթան մեջ սպիտակին տվող արահետով և լավ էր, որ հատուկենտ աստղեր կային դեռ, լավ էր, որ կիսալուսինը կողքի ընկած գնում էր երկնքով, թե չէ ճանապարհը չէր երևա, իսկ այդ ճանապարհը ժայռերի վրայով էր անցնում, ներքևում ձորեր են՝ անդնդախոր, մթին:

Մենք չգիտեինք ճանապարհը, արահետի տուտը բռնած գնում էինք, և մեզ ուղեկցողը աստղերն էին, կիսատ լուսինն էր և Թումանյանը. որովհետև անհնարին է, որ լինես այս ձորերում ու հոգուդ չիշխի մեծ բանաստեղծը, քեզ հետ չլինի նա, չլցվես նրանով, չմտածես, որ ոլոր-մոլոր այս նեղ ճամփով հազար անգամ անցել է նա:

Լուսանում էր արդեն, երբ հասանք լեռան կատարը ու ետ նայեցինք. ներքևում Լոռու ձորն էր, պատմական Տաշիրքի հրաշք ձորը, ուր Դեբեդը «„սգում էր մենակ խավար անդնդում“»:

Մենք լսում էինք նրա միալար վշտոցը, որ մեկ կտրվում ու նորից լսվում էր:

Թումանյանը նստել է այս դարավանդին, նայել է դեպի Լոռու ձորը, սիրտը ցավել է, երբ տեսել է, որ քանդում են ձորերը, երկաթուղի են գցում. «»...ձորերին մտիկ են անում, որ են քարափները քանդելիս տեսնում են, սրտիս ծերը մղկտումա, ոնց որ թե մարդի երեխեն թշնամու ձեռին քրքրելիս ըլեն ու մարդ կարենա ոչ թե օգնի...«»: Հետո ձորերով եկել՝ ո՛ր...ո՛ւ...ո՛ւ... սուլելով անցել է Թիֆլիս-Ղարս գնացքը, մարդիկ ծաղիկներ են նետել շոքեքարշի անիվների տակ, գնացել գյուղերում պատմել են. «»...մի անասելի սև ջանավար է, մեկ միլիոն ձիու ուժ ունի, բերանը Արփաչայից էլ լեն է, ծուխ կհանե հազար պապիրոսի չափ«»: Շոգեքարշի սուլոցից խրտնել, անդնդախոր ձորերում ու կիրճերում կորել են պախրան ու կիստարը. «»... եկավ ձորերումը ծղրտաց, էլ պախրա չմնաց, էլ կիստար չմնաց, փախան կորան...«»: Այստեղ, այս աստվածանիստ բարձունքին նստած տեսել է, թե ինչպես են «»ամպերը դանդաղ ուղտերի նման«» ձորից ջուր խմած բարձրանում: Ամպերը անցել են և երկնի կապույտի մեջ խրված երևացել են լեռները. «»...բարձր ու կանաչ լեռներ, դուք հայրենիքն ու գահը զով գեփյոտների, անուշաբույր ծաղիկների, սուրբ ցողերի ու շաղերի, անմահական սառն աղբյուրների, սև-սև ամպերի, հրեղեն կայծակների, ջրեղեն տարափների... Դուք՝ մոտիկ աստծուն, աստղերին, լուսնին, երկնային շնորհքներին ու գաղտնիքներին, վեհ ու վեհապանծ լեռներ...«»: Հետո, դեռ պատանի, դեռ տասնութը չլրացած, այս բարձունքից նայել է հայրենի Դսեղին, որ մի քանի հարյուր մետրի վրա է, նայել է իր տխուր Դսեղին ու աշխարհին պատմել.

Մեր գյուղն էն է, որ հպարտ,

Լեռների մեջ միգապատ,

Խոր ձորերի քարափի

Ձեռը տված ճակատի

Միտք է անում տխրադեն.

Ինչ է ուզում՝ չգիտեմ...

Ինչ-որ մեկը ձիու կապը բռնած գալիս է մեր կողմը: Ծեր մարդ է, մոտեցավ «„բարի լույս“» ասաց ու սկսեց ուշադիր նայել.

– Ճանաչեցի ոչ, -վերջապես ասաց նա:

– Տեղացի չեմք:

– Ո՞ւմ տունն եք գնում, – նորից խոսեց ծերունին:

– Թումանյանի:

Ինձ թվաց, թե սխալ արտահայտվեցի, բայց մարդը բոլորովին չգարնացավ:

– Կարելի ա, – ասաց նա:– Ուրեմն Օհաննեսի տունն եք գնում, – նա քիչ լռեց, ավելացրեց.- Օհաննեսն ասում էր մարդ պիտի էնպես ապրի, որ մեռնելուց հետո անունը հիշեն: Ինքն էդպես ապրեց:

– Դուք հիշո՞ւմ եք Թումանյանին:

– Բա ոնց: Իրենց կտերը կկանգներ, ժողովուրդը կհավաքեր, կխոսեր, խորհուրդներ կտար: Գեղացիք Օհաննես աղա էին ասում: Սպասեք ձիս կապեմ գամ...

Օհաննես՝ աղա: Ամբողջ կյանքում մի լավ օր չտեսած, հազար ու մի պարտքերի մեջ խրված, ամբողջ կյանքը կողմնակի հոգսերով ծանրաբեռ, ժողովուրդների ճակատագրի ու ազգի տառապանքի ստրուկը՝ «„Օհաննես աղա“». «»...Երեխաներիս ուսման վարձի պատճառով, արգելել են ուսումնարան գնալ, տանս վարձը գրեթե կես տարով մնում է, պարտք անելու տեղ չի մնացել, և պարտքատերերս էլ համբերությունից դուրս են եկել“»: 1902 թվականին ընկերները դիմում են գրել, ուզել են փող հավաքել: Թումանյանը շատ է վշտացել. „...Դիմել հազար ու մի մարդու, – այդ առթիվ գրել է նա Փիլիպոս Վարդապարյանին, – գրել թե Հ. Թ. անապահով է, հիվանդ է, ընտանիք ունի, մի բան ավել ստորագրեք նրա բանաստեղծություններին... „: Մի ուրիշ տեղ. „...ինչ անենք, որ բանաստեղծ լինելով, նյութական նեղության մեջ լինելով, ապավինված եմ մի քանի մարդու օգնության, մի՞թե դեռ պետք է շրջաբերականով հոչակեմ իմ խեղճությունն ու նպաստներ ժողովեմ...“, Երից մի ուրիշ տեղ. „...խղճահարվում եմ մինչև անգամ, որ օգնում են ինձ որպես բանաստեղծի, ինձ թվում է, որ ես խաբված եմ, ուրիշներին էլ խաբում եմ, թե բանաստեղծ եմ ես...«»:

Մարդը բլրալանջին կապում է ձին, ետ գալիս: Ջրուցելով գյուղ ենք մտնում:

Դեռ նոր էր լուսացել, արևը սարերի ետևից դուրս չէր եկել դեռ, բայց գյուղի տանիքները արդեն արևի մեջ էին:

– Հրե՛ն Թումանյանի տունը: Թանգարանն էլ էնտեղ է:

Տուն-թանգարանի դիրեկտորը Թումանյանի Վահան եղբոր աղջիկն է՝ Արմենուհի Թումանյանը: Նա սիրալիր, թումանյանական ժպիտը դեմքին, ընդառաջ է գալիս:

– Բարով եք եկել: Բայց շատ ավիտոս, որ չեք կարողանա ամեն ինչ տեսնել, -ասում է նա, – տուն-թանգարանը նորոգում ենք... Սա Թումանյանի տունն է... Թումանյանի հետ, Թումանյանով ներշնչված, նրա հավերժական ստեղծագործությունների մեջ իդեալականացված ձորերով ու Դեբեդի վշտոցը մեր ականջում՝ նրա հայրական տունն ենք եկել՝ սրտներումս դող ու ականածանք այն բոլոր հիշատակների հանդեպ, որ այստեղ պիտի խոսեն նրա մասին. որով- հետև այստեղ էր, որ դեռ մանկուց նրա հոգին իմաստավորվեց Դսեղի լուսնյակ գիշերներով ու անուշ գրույցներով, «»...ամառվա լուսնյակ գիշերները մեր դռան գերանների վրա շուրջ-բոլոր նստոտում էինք, հիացած պլշում Նեստի՝ ոգևորությունից գեղեցկացած դեմքին: Ու պատմում էր նա Հուրի-փերիներից, Ջրուխտ Դուշից, Լիս ու Մութ աշխարհից...«»:

– Սա սալորենու այգին է, գարնանը, երբ սալորենիները ծաղ- կում են, չտեսնված գեղեցիկ են լինում:– Արմենուհու հանդարտ, միալար ձայնն է: – Սա այն տունն է, ուր ծնվել է

Հովհաննես Թումանյանը, սա ձեթի ճրագն է, սա շապիկն է, ահա թիկնոցը, ահա կոշիկները, ահա փողկապը, սա խնոցին, սա ամբարը, սա Թումանյանի մոր ճախարակն է: Տունը եղել է հողե կտուրով: «»...Մի մեծ սենյակ ունեինք. օջախը միշտ վառած, երկու կողմից թախտեր, դռակներ ու մութաքաներ դարսած...«»:

Բանաստեղծի տունը... գետնափոր, հողե հատակ, լույսը ընկնում է երթիկից, թոնիրը՝ տան կենտրոնում, բերանը տախտակով ծածկած, խնոցին առաստաղից կախ, օրորոցը...

– Մի՞թե Թումանյանը օրորոցում է մեծացել:

– Դուք ճիշտ եք: Թումանյանը ընտանիքի անդրանիկ երեխան էր, նրան տանը շատ էին սիրում: Մայրը նրան օրորոց չի դրել, ոչ էլ ճոճք: Այդպես է արել, որպեսզի միտքը պայծառ մնա, գիտեր երևի, որ մեծ մարդ պիտի դառնա, – ժպտում է Արմենուհին:

Այստեղ, այս նամշահոտ ու փոքրիկ տան մեջ է ծնվել մեծ բանաստեղծը, այստեղ է ապրել նրա Օհաննես պապը: Թումանյանը չի տեսել նրան, տատից ու տան մեծերից է լսել պապի ու իր նախնիների քաջագործությունների մասին: Եկվորներ էին Թումանյանի նախնիները, նրանք տասներորդ դարում, արշակունյաց փառքի վերջալույսին, երեսուն տարի ևս մեն-մենակ հաղթանակներով, ճակատ-ճակատի գարկելով պարսիկների ու արաբների հետ, ձանձրացած «„թողին իրենց հայրենի սրբազան Տարոնը, եկան բնակվեցին այստեղ“»:

Հզոր են եղել Թումանյանի պապերը: Նրանք պարսից Հասան խանի ասպատակության ժամանակ ժողովրդի գլուխ են անցել, պաշտպանել շրջակա գյուղերի խաղաղ բնակիչներին: Անվանի զինվորական է եղել Թումանյանի Օհաննես պապը ու հայտնի գրուցասեր (նրա թուրը մինչև հիմա էլ պահվում է) : Նա իր տան պատի տակ, ճանապարհի վրա, տասներկու քար է տաշել տվել, դրել, որ գյուղացիները գան ու գրույց անեն: Այդ նա, Թումանյանի պապ Օհաննեսն էր, որ Հասան խանի ժամանակ գնաց ուղտերով հաց բերեց, բաժանեց ժողովրդին, փրկեց նրանց: Պետական պաշտոնյաները, երբ գալիս էին հացահատիկ հավաքելու, նա չէր թողնում, որ գյուղացիները հացահատիկ տան...»...ջուրը անցկացրեք, թող գնա»» – ասում էր նա պրիստավի մասին: Եվ, վերջապես, նա էր, որ իր հետ առաջին անգամ այս ձորերը մոմ բերեց, հայելի բերեց, նկարներ բերեց ու մի ռուս ջրաղացպան:

Ավելի անվանի ու հայտնի է եղել Օհաննեսի հայրը՝ Ավագիմ յուզբաշին՝ քաջ ու հաղթանդամ, Լոռու իգիթներից մեկը: Խաչատուր Աբովյանը ««Վերք Հայաստանում»» այդ նրա մասին է գրում. ««Էս Օվագիմը, էս Լոռվա ձորերի աստվածը, էս սարերի արծիվը... Էն սևացած, արևի, անձրևի տակ մուր դառած ունքերի տակից, որ աչքը չէր ընկնում մարդի երեսին, Էնպես էր իմանում, թե կայծակն ա խփում, ու սար ու ձոր սևանում էր գլխին, գետինը պտտում, ու ինքը քար դառած մնում առաջին կանգնած»»»: Օվագիմի հայրը՝ Մեհրաբը, Լոռու ձորերի նահապետն էր: Նրանից սարսափում էր թշնամին: ««Մեր ճամփեքը թշնամու համար փակ ու կապ պետք է լինեն, – ասում էր նա, – մեր տան դուռը ու մեր սիրտը բարեկամու համար ա բաց... Նամարդի համար մենք թուր ու թվանք ունենք...«» Հարյուր տարին թեպետ լրացել էր արդեն, բայց նա ամուր էր դեռ: ««Նրա վիթխարի, բարձր հասակը կորացել էր, նորից ամրացել, ճերմակ մազ ու միրուք բռնել կուրծք ու երես, աժդահայի ահավորության հետ խառնել-միացրել ծերության պատկառանքը»», – այսպես է բնութագրում Թումանյանը իր Մեհրաբ նախապապին:

Մեհրաբը 108 տարեկանում վախճանվեց: Մեռնելիս ցավով բացականչել է. «„Այ փուշ աշխարհ, արժե՞ր երկու օրվա համար ծնվել...“»

Սրանցից էր սերել Թումանյանը, սրանց ««սիրտն ու արինը»» կար նրա մեջ, դրա համար էլ անվախ էր նա, իր նախնիների նման նա էլ ժողովրդի գլուխ անցավ, երբ թշնամին մոտեցել էր Լոռու ձորերին. ««Լոռեցիներ, իմ քաջ հայրենակիցներ, փոքրաթիվ թշնամին մեր սարերին է հասել... Հավաքվեցեք մեր մութ անտառների նման, կանգնեցեք անսասան մեր սարերի նման, կրակ թափեցեք ու գարկեցեք մեր սարերի կայծակների նման: Թող թշնամին էլ տեսնի,

աշխարքն էլ, որ կարելի է Էրզրումի վրից էլ անցնել, Ղարսի վրից էլ, բայց Լոռու սարերից անցնել չի կարելի...»:

Արմենուիկու հետ շրջում ենք տուն-թանգարանի բոլոր սենյակները:

– Թումանյանի հարյուրամյակին, որ գաք, ամեն ինչ պատրաստ է լինելու: Իսկ հիմա, ինչպես ասում են, գլուխներս խառն է, նորոգումներով ենք զբաղված:

Հետո քայլում ենք պարտեզում, գրուցում:

– Թումանյանի օրոք գյուղը վաթսուն-յոթանասուն ծուխ ուներ, – պատմում է Արմենուիկին:– Իսկ հիմա հազարից անցում է: Մարդիկ լավ են ապրում: Էլ ոչ Գիքոր կա, ոչ Համբո, – Արմենուիկին ժպտում է:– Աշխարհը մեզ է նայում, պետք է շտապել, կիսատ գործեր շատ ունենք: Ողջ գյուղով ոտքի ենք ելել, որ հասցնենք...

Թումանյանի տան մոտ, եկեղեցու բակում, մամռապատ, հին-հին քարեր կան: Դրանց տակ են հանգչում մեծ բանաստեղծի նախնիները: Երբ մտանք եկեղեցու բակ, մի ծերունի՝ նստած մի քարի, հենված ձեռնափայտին նայում էր քարերին:

– Էստեղ ի՞նչ ես անում, Աբրամ բիճա, – հարցրեց Արմենուիկին:

Ծերունին ծանր բարձրացրեց հայացքը, երկար նայեց:

– Կարացի ոչ ճանաչեմ:

– Հարստանալու ենք, – ժպտում է Արմենուիկին, – ասում են Էստեղ ի՞նչ ես անում:

– Ջրից եմ անում, – շատ հանգիստ խոսեց ծերունին, իսկ ես հանկարծ հիշեցի Ժամանակ-ծերունուն. ««Աչքդ ինչ տեսնի՝ նրա սկիզբն եմ ես, միտքդ ուր հասնի՝ նրանից առաջ եմ ես, որ քարը վերցնես՝ տակին եմ եղել, ինչ մեռել գտնես, այն ես եմ թաղել...»»:

– Ի՞նչ գրից ես անում, – մեզ աչքով է անում Արմենուիկին:

– Ինչ իմանամ... գրից եմ անում... Ասում են՝ եկ, վախի մի, կան- չում են... Էս ոնց անցավ, է՛... երկու օր ապրեցինք ու հմի պիտի գնանք, փուշ, փուշ աշխարհ ա...

– Ինչքան էլ կանչեն, չգնաս, – Արմենուիկին ձեռքը դնում է ծերունու ուսին:– Լսո՞ւմ ես, չգնաս, շուտով Թումանյանի 100 տարին լրանում է, կաց քեֆ արա... Թումանյանին ճանաչո՞ւմ ես:

– Յանի Օհաննեսի՞ն... խի՞ չեմ ճանանչում, հրեն էն քարը Օհաննեսի հոր քարն ա՝ Տեր-Թադևոսի: Օհաննեսը հորը շատ էր սիրում:– ««Ամենալավ ու ամենամեծ բանը, որ ես ունեցել եմ կյանքում, այդ եղել է իմ հայրը...»»:– Լավ մարդ էր Օհաննեսի հերը, արհմը ջուր անող մարդ էր, վեճ ու կռիվ վերացնող: Պատվավոր մարդ էր: Առաջին լամպը գեղումը նա է առել բերել: Իսկական անունը Ասլան է եղել: Էն մեկն էլ Օվագիմ յուզբաշու քարն ա, Էս էլ մեր Սողոմոն աղայի քարն ա: Ամա Օհաննեսը շուտ գնաց, ջահել ջիվան:

– Ծննդյան հարյուր տարին շուտով լրանում է:

– Յա... – ծերունին տխուր օրորում է գլուխը, – երեկվա երեխան էր, Էդ ե՞րբ թամամեց:

– Շուտով կտոնենք, ամեն տեղից մարդ է գալու:

– Դե շուտ արեք: Վախում եմ հասցնեմ ոչ: Բաքվիցն էլ ա՞ մարդ գալու, – հանկարծակի հարցնում է ծերունին

Արմենուիկին բացատրում է, որ մենք Բաքվից ենք:

Ծերունին տեղում շարժվում է, աշխուժանում:

– Հա՛... Էդ շատ լավ ա... Բաքու նավթումը սրանից քանի տարի առաջ աշխատել եմ... հազար իննհարյուր ութ թվին: Հմի երևի Բաքուն շատ ա փոխվել... Էյ գիդի հա... Որ Բաքու աշխատում էի, մի դարաբաղ- ցու թատրոնում մեր Անուշին շանց տվին: Որ տեհա, լացս եկավ: Դե գեղացիս ա, բեմ ելած խալիսին հավասար լացացնում ա... գեղի կարոտը, հողի կարոտը առա... Օհաննեսը ասում էր, որ Թիֆլիսից Դսեղ եմ գալի, ամեն անգամ, գիշեր ըլի, թե ցերեկ, որ պոեզիա մտնում ա Լոռվա ձորերը, ծմակներից փչող օդը խուտուտ ա տալի, լցնում թոքերս, զարթնեցնում: Վեր թռչելով նա ասում էր. ««Օրհնվես, հող...»»: Էդպիսի բան ա հողը...

Արմենուհին մարդ է ուղարկում, որ մի երկու ուրիշ ծերունիների էլ կանչեն: Ասես նրա կանչելուն էին սպասում, քիչ անց գայթելով գալիս են նրանք, բարև են տալիս ու նստում իրար կողքի:

– Սարգիս բիճա, Թումանյանից մի բան պատմիր, ընկերները լսեն, – ասում է Արմենուհին, – ո՞նց մարդ էր:

– Շատ լավ մարդ էր: Ոնց որ էսօր, հիշում եմ: Աչքիս առաջն ա: Եկավ, մագերս խառնեց, մոմպաս տվեց, հետո հորս հետ գնացին Բորչալու՝ ժողովի: Բա ո՞նց չեմ հիշում:

Նրանք նստել էին սալ քարերին, կողք-կողքի, նայում էին մեզ ու չիբուխ էին քաշում: Ես նայում էի նրանց ու մտածում էի, որ ոչինչ չի փոխվել: Սա Թումանյանի աշխարհն է, ինձ թվում էր նույնիսկ, թե ինչ որ տեղ ես տեսել եմ նրանց, խոսել հետները, որ ահա այս մեկը գյուղացի Համբոն է, մյուսը՝ ««Հառաչանքի»» -ի ծերունին, երրորդը անպայման Սուտիկի որսկանն է, չորրորդը՝ Գաբո բիճան, և որ նրանք բոլորը միասին Կիրակոսին քարաբաղնիս սարքեցին, ու երբ արդեն մեռել էր Կիրակոսը, ««կտերը, արևունը նստոտած, նրանք պատմում էին, թե քանի-քանի հոգի է խեղդվել քարաբաղնիսից...»»: Ու չիբուխ էին քաշում, ինչպես հիմա:

– Որ գեղ գար, կհետաքրքրվեր մարդկանց ապրուստով, երեխաներին կամփետ կտար, համաք բան կաներ բոլորի հետ, ծերերին կնստեցներ, պատմություն անել կտար, ինքը կգրեր: Էդպես էր:

– Դու ի՞նչ կասես, քեռի Եզեկ:

Ծերունին ծխամորճը հանում է բերանից, մի պահ մտածում:

««– Է՛... Է՛...է, կրակ էինք անում, շուրջը նստոտում, մինչև կես գիշեր գրույց անում, հեքիաթ ասում, որը չիբուխն էր գոռ տալիս, որը քնում էր... քեռի Եզեկն էլ շվի էր ածում...»»:

– Ի՞նչ ասեմ... Օհանեսի հետ էնքան ենք ընկերություն արել:

Օհանեսը, երբ մաքուր մարդկանց մասին էր խոսում, միշտ ասում էր. պախրան էն տեսակ գուլալ, անարատ կենդանի ա, որ երբ քարափներից իջնում է ձորը և ջրավազանը պղտորված ա տեսնում, պինչ չի կպցնում, ջրի մոտ նստում, էնքան սպասում ա, մինչև ջուրը գուլալվում ա ու նոր խմում ա Էդ ջրիցը: Մաքուր մարդս, կասեր Օհանեսը, միշտ էլ մաքուր տեղից ջուր կխմի: Պախրի պես մաքուր մարդ էր Օհանեսը... Էնքան եմ շվի ածել իրա համար... շատ էր սիրում...

Պատմում են ծերունիները, և դու տեսնում ես, որ Թումանյանը նրանց համար կենդանի մարդ է, նստում-վեր են կենում՝ նրանից են խոսում, նրանից մեջբերումներ են անում, Թումանյանն այստեղ երեխանների հետ երեխա է, մեծի հետ՝ մեծ:

Տասներեք տարեկան է եղել, որ հայրը նրան տարել է Թիֆլիս:

Թումանյանի մայրը, քույրերը, եղբայրներն ու մոտիկ հարևանները մինչև Ձաղի ձորը գնացել են, ճանապարհել նրան: Մայրը, տղային հրաժեշտ տալուց հետո, տուն է եկել ու լաց լինելով ասել է. ««Տղիս տարան»»: Նա չէր ուզում, որ իր ««քյորփա էրեխեն են անիրավ աշխարհն»» ընկնի: Թումանյանն իր ուղևորության մասին հետագայում գրում է ««Գիքորում»».

««Մի խաղաղ առավոտ էր, մի տխուր առավոտ: Տանեցիք ու հարևանները եկան մինչև գյուղի ծերը...»»:

Իր հայրենի սարերից, աղբյուրներից, լեռներից գնացել է Թումանյանը, բայց հոգով ու սրտով իր սարերում ու լեռներում է եղել, աղբյուրների մոտ: Ուր էլ եղել է, կարոտ-աչքի առաջ Դսեղն է եղել, Դսեղի հերանց գնացող արտերը.

Կլթացնում են, արտորում,

Արտույտները արտերում, —

Թռչում մանուկ հագուս հետ,

Ճախրում, ճըխում եթերում:

Հիշել է «„վես ու վիթխարի լեռների“» շուրջը տարածված անտառները, կարոտել.

Ո՞վ է ձեռքով անում, ով,
շեղից անթիվ ձեռքերով.
– Ջան, հայրենի անտառներ,
Դուք եք կանչում ինձ ձեր քով:

Հիշել է անգամ մանկության կենդանիներին. «„Իբրև հին կարոտ մտերիմների, հիշում եմ պոզատ գոմեշը՝ Նազյուն, Ծաղիկը (կով), Չերքեզը, Աբրաշը (եզներ), Թոբլան շունը, Ղայթարը (շան անուն), իմ պապոնց, մեր Մարինոս Էշը, Ղոստ ձին...“»

Ես գիտեի, լսել էի, որ Դսեղից վերև, անտառի մեջ կա մի լճակ, որին դսեղցիները անվանում են «„Ծովեր“» և, որ Թումանյանը շատ է սիրել «„Ծովեր“»: Դեռևս 1922-ին նա դիմել է հողժողկոմ Արամայիս Երզնկյանին, խնդրել, որ «„Ծովերի“» մոտ գրողների հանգստյան տուն կառուցեն:

– Կուզենայինք տեսնել Ծովերը, – ասում եմ Արմենուհի Թումանյանին: Արմենուհին մի պահ նայում է ինչ-որ կետի, հետո ժպտալով ասում է:

– Խնդրեմ: Թումանյանն այնտեղ շատ է եղել: Գնանք:

Գյուղամիջով քայլում ենք:

– Այստեղ մի մարդ է ապրում, որի հարսանիքին Թումանյանը քավոր է եղել: Մտնե՞նք:

Բակում նստած էին «„հարսն“» ու «„փեսան“»: Ծերունին գլուխը քաշ, տեր-ողորմյա էր քաշում, պառավը՝ ձեռքերը ծնկներին (ասես նկարվում էր), նայում էր ճանապահին:

– Բարի օր ձեզ, – բարձր ասաց Արմենուհին:– Կարելի՞ ա...

– Եկեք, եկեք:– Պառավը վեր կացավ տեղից:– Ախչի, աթոռ բերեք:

– Ասում եմ Հովհաննես Թումանյանը ձեր քավորն է եղել, ճիշտ է, -հարցնում եմ ես:

– Հա, բա ոնց, ճիշտ ա, – հպարտացավ պառավը:– Կարողա՞, որ ճիշտ չլի...

Ծերունին լուռ, դեռևս ոչինչ չհասկանալով, նայում էր մեզ:

– Արտեմ բիձա, Թումանյանի մասին մի երկու բան ասա, լսենք:

Ասես հենց դրան էր սպասում: Դասը սերտած աշակերտի պես ծերունին սկսեց.

– Մի անգամ հերը աղունը տարել էր աղալու. ջրաղացում տեսնելով միրգ ծախող մի գյուղացու, աղունը թողնում ա ջրաղացում, միրգը բեռնում ձին, բերում: Կինը հարցնում ա. «„Տերտեր, բա ալյուրը ո՞րա“»: Տերտերը թե՛ «„Ջրաղացում ջրաղացականը դեռ աղում ա“»: «„Ախր, անտեր ա, կգողանան“»: «„Չունեվոր մարդիկ են, թող մի քիչ էլ գողանան“», – ասում է Օհաննեսի հերը: Օհաննեսն էլ շատ լավ մարդ էր: Էջմիածնա որբերը բերել տանը պահում էր: Մի օր էդ որբերին շատ հեքիաթներ ա պատմել, ծիծաղացրել ա, հետո, որ որբերը քնել են, ինքը գնացել, պարտեզում նստած լաց ա եղել... ախպերն ա տեսել...

Ու դեռ՝ «„Օհաննես՝ աղա“»...

Ծերունին լռում է:

– Էլ ի՞նչ գիտեք, հայրիկ:

– Հա, Օհաննես Թումանյանը ուսում շատ էր սիրում, ուսումնասեր մարդ էր, նրա պես ուսումնասեր մարդ, ես կյանքիս մեջ տեսած չեմ: Որ գեղ զար, իսկույն գեղիցը կհարցնեք: Մի անգամ, էլի որ գեղ էր եկել, գնացինք գանգատ արինք: Առաջ դպրոց չկար, ասացինք, հիմա էլ դպրոց կա, ամա շատերը իրենց երեխեքին դպրոց չեն տալի: Ասաց՝ օրինակ, ո՞վ: Ասացինք՝ Ալեքսին: Կանչել տվեց: Ալեքսին եկավ, թե՛ բարով ես եկել, Օհաննես ջան: Օհաննեսն էլ թե՛ բարիդ եմ եկել: Էս ոնց ա, քեզնից բողոքում են: Երեխեքին խի՞ չես դպրոց տալիս, որ աշխարհքի լիսն ու մութը ջոկեն, գրաճանաչ դառնան, խավարումը չման: Ալեքսին էլ թե՛ Օհաննես ջան, չկա, բա որ ըլի, դարգիլ չե՞մ, ըրեխա որդի՞ան՝ կա ոչ: Երկուսին ոչխար եմ դարգում, երկուսին կովեր, մինը Էշն ու ձին ա պահում, մինը դուռն ու կտուրն ա ավում,

երկուսն էլ՝ գեղ ենք, տուն ենք, պետք են գալիս: Ժողովուրդը տվավ ծիծաղեց, ամա Օհաննեսը ծիծաղեց ոչ:

«Ամեն ինչ անցողական ա, – ասաց Օհաննեսը, – ամա ուսումը չէ. ամեն ինչ կվերանա. տավարն էլ, ոչխարն էլ, ամա ուսումի տվածը՝ չէ: Լավ բան չես անում“»:

– Ձեր հարսանիքը հիշո՞ւմ եք, – հարցնում եմ:

– Հիշում եմ... Օհաննեսը մեր քավորն էր, հարսանիքը շատ լավ անցավ, շուրջօրով, օրենքով: Ասես երեկ էր, ավստ՛իգ...

Ծերունու հիշողությունը լավ չէր: Մինչ նա կհավաքեր մտքերը, կինը՝ Մարիամը, ամուսնուց ջահել ու շատ աշխույժ մի պառավ, սկսեց.

– Ես ասեմ: Թումանյանը իմ ու նշանածիս քավորն էր: Հարսանիքի մյուս օրը գնացել եմ աղբյուրը՝ Կաթնաղբյուր, մոտիկ ա, կուժն ուսիս գալիս եմ, մեկ էլ տեսնեմ Թումանյանը: Ծանոթ մարդ էր, խելոք: Մեծ տղի հետ կանգնած էր: Կուժն ուսիս գալիս եմ, մեկ էլ Թումանյանը տղին ասում ա. «„Համիկ, մեր էս թագա հարսին նկարի՞ր“»: Մանչում եմ, ոնց եմ մանչում, Էրեսս Էրվում ա: Կարացի ոչ փախչեմ, մնացի շշկլած, կանգնած: Թումանյանի տղեն նկարեց, ամա ես տանը ասեցի ոչ. սկեսուրս ձեռիցս կբռներ, դուրս կաներ: Էդպես էլ ոչ մեկին ասացի ոչ: Էդպես էլ անցավ գնաց ու շատ բաների հետ Էդ էլ եմ հիշում:

– Դե հիմա էլ ինձ ականջ արա, – խոսք վերցրեց ամուսինը:– Օհաննեսը ինչ գրել ա, ճիշտ ա գրել: Անուշի մասին գրածն էլ ճիշտ ա: Անուշը Գոգնաց Աթնի աղջիկն ա, շատ սիրուն ա ելել: Սարոն էլ Չոփոի տղեն ա: Իրար սիրել են, ամա ոչ ախպերն ա ուզել, ոչ էլ հերը: Էդպես ա եղել: Էն էլ եմ հիշում, որ Օհաննեսը տղերքի հետ ձի նստած սարում ման գալիս ա ըլել, որ ժողովուրդը կոիվ չանի: Դրա համար էլ Նիկոլը բռնեց Օհաննեսին, տարավ Թիֆլիսա բանտումը նստացրավ, ասավ՝ քո ի՞նչ գործն ա, որ խառնվում ես: Օհաննեսի հինգերտինքը գնացին և բանտից դուրս բերեցին Օհաննեսին: Մի քանի անգամ էլ իմ ձիով ա գնացել սարերը... Էն էլ եմ հիշում, որ Օհաննեսը ավուկ էր ուզում, փիփերտ էր ուզում... Ուղարկում էինք... Էն ժամանակ մաշինա չկար, երեք օրումը մինչև Թիֆլիս գնում էինք... Մեզ համար Թիֆլիսիցը յոդ ա ուղարկել:

– Պուլիկը մինչև հիմա էլ պահում ենք, – ասում է Մարիամ մայրիկը:

– Հա, որ գեղ գար, կխնդրեր, որ ծեր մարդիկ իրա համար բաներ պատմեին, ինքը գրի կառներ, դիմացը փող կտար... մի անգամ էլ ես եմ մի լավ բան պատմել, հիմի չեմ հիշում ինչ, ինձ երկու մանեթ ա տվել... Մի անգամ էլ գնացի Թիֆլիս, մի տեղով անցնելիս, տեհա մեր գեղացի երկու մարդ գինի են խմում: Ասացին Օհաննեսը հիվանդ ա, գնանք մոտը: Գնացինք: Ծանոթ հիվանդ էր: Դուռը բաց արինք, տեսանք սեղանը մոտեցրել ա, որ բռնի վեր կենա. Բռնել ա սեղանից, մի քիչ բարձրացել ա ու չի կարողանում շարժվել: Մեզ որ տեսավ, շատ ուրախացավ: «„Էդ ոնց ա եղել, որ Ռոստոմի խոտը Էրվել ա“», – տխուր ասաց նա: Միշտ Էդպես կհետաքրքրվեր գեղացիների դարդովը:

Արևը բարձրացել, կանգնել է լեռների վրա: Հնձած արտերի միջոցով գնում է նեղ ճանապարհ: Գնում ենք ««Ծովեր»»՝ Թումանյանի սիրած վայրերից մեկը: ««Ծովերի»» մոտ, կանաչ խոտերին պառկած, Թումանյանը նայել է դեպի մաքուր երկինքը, ժամերով նայել է վերջալույսի վարդագույն ամպերին, հետևել է Չաթինդաղի գագաթին նստած թխպերի խաղին, նրանց դանդաղ-դանդաղ ընթացքին ու երազել... Լսել է ծղրիղի ճռռոցը ու երազել... ««Լսե՛լ եք էն թախծալի ճռռոցը, որ ծաղկի բուրմունքի, կանաչի ու թարմության հետ խառնված հոսում է գարնան դաշտերի վրայով... Գուցե Էդ ժամանակ մի ծառի կամ թփի տակ պառկած խորասուզվել եք ջինջ կապույտ երկնքի խորության մեջ, մաքուր, թեթև երազների մեջ, իսկ չորս կողմերը համատարած ճրռո... ճրռո...«»:

Արևից ծառերը երկար ստվեր էին գցել:

– Հրեն Ծովերը, – ասաց Արմենուհին, – շուտով այստեղ գրողների հանգստյան տուն կկառուցվի... 22 թվին Թումանյանը դիմել է, հիմա սկսում ենք շինարարությունը՝ մոտ 47 տարի հետո... Շատ գեղեցիկ հանգստավայր է լինելու:

Մենք հասնում ենք Ծովեր, նստում ենք ստվերախիտ ծառերի տակ: Այստեղ, գուցե հենց այս ծառի տակ, որտեղ մենք ենք նստած, տիեզերական այս լռության մեջ, նստել է Թումանյանը, նստել են Իսահակյանը, Շիրվանզադեն, Վալերի Բրյուսովը, Տերյանը, Լեոն և մեր մյուս երախտավորները: Ճարմանայի անհաջող ճակատամարտից հետո այստեղ է դադար առել Վարդան Մամիկոնյանը ու նորից համարված, գարնան հեղեղի պես գնացել գրոհի: Այստեղ, 1896 թվականին ընկերներով քեֆ է արել Ստեփան Շահումյանը: Հետագայում Շահումյանը շատ է մտաբերել Հովհաննես Թումանյանի հետ անցկացրած պահերը, ջալալօղլեցի Սերգեյ Տեր-Գրիգորյանի աղջկան՝ Քեթևանին, որին բոլորը քնքշանքով Քեթո էին ասում, և նրա կրտսեր քրոջը՝ փոքրիկ Ելենային (Լելուշ) : Շահումյանը նամակ է գրել իր սիրած աղջկան՝ Քեթոյին, խոսքը համեմելով Թումանյանից մեջբերած մի հատվածով՝ ««Ուր Չաթինդաղի...»», և ավելացրել է Թումանյանի ոգով.

««Եվ ուր վերջապես ապրում են երկու սիրելի քույրե

Քեթոն է մեկը, մյուսը՝ Լելուշ

Իրենց երկրի պես քաղցր ու անուշ»»:

(Ի դեպ, Քեթոն՝ Ք. Տեր-Գրիգորյանը, հետագայում դարձավ մեծ հեղափոխականի՝ վտանգներով լեցուն կյանքի հավատարիմ ընկերուհին) :

Նստում, հանգստանում ենք կանաչ խոտերին: Ծառերի ստվերները պառկել են լճի վրայով, և ջուրն այնպես վճիտ է...

Ես մտնում եմ անտառ ու խորանում եմ անտառի մեջ: Մարցի անտառներն են: Հաճարենիների կատարները երկինք են հասնում: Արևը դժվարությամբ է ընկնում անտառ և այնպես հով է, այնպես մութ ու խաղաղ...

Վեր է կացել են սարում

Մեր Չալանկը իր թևից.

Գնում է մութ անտառում,

Քաջ ախպերս ետևից:

Պարզ, հասարակ, ու էնքան պարզ ու հասարակ, որ թվում է նստես, դու էլ էդպես կգրես: Բայց չէ, ինչքան պարզ ու էնքան էլ հանճարեղ է:

Ջրնգում են նրանք խոր

Էն անտառում կուսական.

Ես կանչում եմ նորից նոր,

Ինձ թվում է, թե՛ կգան...

Չո՛ւր... վաղուց են, ախ, նրանք

Մեր սարերից գնացել.

Էդ զիլ ձեներն են մենակ Իմ ականջում մնացել...

Սուս... լռություն է. ոչ ձայն, ոչ ծպտում. լռության մեջ թշուր է մթին անտառը:

Հետո մենք գնացինք նայելու Դիդը: Գյուղի վերևի մասով էինք անցնում: Մի ջինջ, սառն առվակի վրայով անցնելիս, մեկն ասաց.

– Թումանյանը էստեղ լողացել ա:

Ակամայից կանգ առա, նայեցի ներքև վագող ջրերին:

– Այսինքն փոքր ժամանակ. գրած էլ ունի:

Էն առվակում կեսօրին

Երբ որ շոգից նեղանում

Գնում էինք լողանում...

– Էս առվակի մասին ա ասում: Մարոն էլ հրեն էնտեղ ա թաղված:

Մեզ ցույց տվեցին հեռվում, մեն-մենակ կանգնած մի ծառ:

– Էնտեղ ա թաղված: Հիշո՞ւմ եք.

Էն մենավոր ծառի տա

Փոս փորեցին մի խորին

««Ղողանջում էին Էջմիածնի զանգերը-լայնածավալ հառաչանքի նման, ես երբեք այսքա

տխուր չեմ լսել Էջմիածնի զանգերի ձենը»»:

««Ես աշխատում էի չնայել Արաքսին ու Մասիսին: Բայց, այնուամենայնիվ, նայեցի մի անհասկանալի երկյուղով- Մասիսի գլուխն ծածկված էր ամպերի տակ.

Արաքսը ձեն չէր հանում- չէր պտտում

Ծանր ու խոր թշուում էր... «»:

Մենք բարձրանում ենք Դիդի կատարը: Երևում են Չաթինդաղի, Պապաքարի, Դվալի, Լավվարի, Քոշաքարի, Ղարախաչի լեռները, Մոտկորի անտառներն ու Լոռու ձորերը: ««Հեյ գիդի հա, մեր Լոռվա սարերը, ձորերը, անտառները... – մահվան մահիճին գամված ասել է նա, – մտքովս ինչպես գնացի հին ծանոթներիս մոտ, որ հիմի չկան, ինչպես եմ վերապրում անցած կյանքս՝ արդեն չբացած...«»: Երևի վերջին ժամերին նորից Դիդն է հիշել. ««Մարդ հիմի բարձր, շատ բարձր սարի վրա լինի»»: Մահը արդեն մոտ, շատ մոտ էր, իսկ նա երագում էր, երագում էր... ««Ախ, երանի ««Հազարան բլբուլս»» գրած լինեի, ի՞նչ լավ կլինեք»»: ««Ախ, մի վեր կենամ, ինչե՛ր կարելի է հրապարակել, ի՞նչ հնարավորություններ կան հիմա պարապելու, գրելու, բոլորը, բոլորը կա՛ առատ, լավ, իսկ ես... ես էս օրի եմ»»: ««Խանգարեցին, չթողեցին մարդ նստի, իրեն գործով կենա: Ինչ եմ գրել մինչև հիմա, մի քանի տող բան, էն էլ վռագ, ոտի վրա»»: Ու նորից՝ ««Ախ, թե մի առողջանայի, դռներս պինդ եմ փակելու, որ էլ մարդ չթողնեն ներս, նստելու եմ ու պարապելու և լավ եմ պարապելու»»: ««Գարունքի հետ հենց աչքերս բացվեն, ինչեր եմ թափելու, հեքիաթների, լեգենդների հեղեղ...«»: ««Շատ բեղովլաթ ժառանգ դուրս եկա: Լոռին ինձ ահագին կապիտալ էր տվել, ծախսեցի, փուչ արի: Ինչպես շոայլեցի, բոլորը կորցրի...«»:

Կյանքս արի հրապարակ, ոտի կոխան ամենքի,

Խափան, խուպան ու անպտուղ, անցավ առանց արդյունքի:

Մահվանից առաջ կարոտով ասել է. ««Ես ավելի շատ մեր տունը կգնամ, մեր տունը

Էնքան եմ կարոտել...«» (Հիշո՞ւմ եք «„Գիքորում“». «»...եւ մեր աղբրի սառը ջրիցն եմ ուզում, դեղի... եւ մեր տունն եմ գնում...«»):

Դա էլ չկատարվեց, դա էլ մնաց սրտումը: 1923 թվի մարտի 22-ին (Դսեղում արդեն գարուն էր) Մոսկվայում մի ցուրտ, մի սառնամանիք առավոտ Թումանյան

հարազատներին պատգամ արեց.

– Ղռչաղ կացեք:– Ու դեռ այնքան ջահել՝ գնաց աշխարհից.

Աղբյուրները հնչում են ու անց կենում,

Ծարավները տենչում են ու անց կենում,

Ու երջանիկ ակունքներին երագում

Պոետները կանչում են ու անց կենում...

Հեռվում ինչ-որ տեղ մեկը երկար կանչում է: Հովիվ է երևի, ընկերոջն է կանչում:

Ես սթափվում եմ մտքերից:

– Գնանք, արդեն ուշ է, – ասում է Արմենուհին:

Արևը մոտենում է Չաթինդաղի կատարներին: Մենք բլուրն ի վար իջնում ենք դեպ գյուղ:

Երկնքում հատուկենտ աստղեր են երևում:

Հեռվում, Ծաթերից այն կողմ, լեռների վրա երևում է լուսինը՝ կիսատ հաց՝ վրա մատների հետքեր:

Հրաժեշտ ենք տալիս դսեղյիներին ու Դսեղին: Արդեն տոմս են պատվիրել մեզ համար, դանդաղ, գրուցելով իջնում ենք դեպի Թումանյան բարձունքը:

Գեղեցիկ է Լոռու ձորը՝ շրջված երկինք: Լուսինը լեռների ետևից ելել ու մնացել է կանգնած. ձորը խորն է, վախենում է ձորի վրայով անցնել, իսկ աստղերը՝ ցածր, խոշոր-խոշոր,

պլշած նայում են: Ներքևում վշշում է ««տան տակի ձորի»» Դեբեդը. ««Գիշերները լուսյան մեջ միշտ ականջ էի դնում Դեբեդի ձայնին՝ երբեմն խուլ ու խոր, երբեմն պարզ ու անավոր: Եվ կարծես խոսում էր հոգուս հետ...»»: Լուսնալուսնի տակ փայլփլում ու կորչում է Դեբեդը, ասես կանչում է. ««Արի, Անուշ, արի տանեմ յարիդ մոտ»»:

Վերևում բարձր, շատ բարձր, կամիր լույս արձակելով մի օդանավ անցավ, հետո մի աստղ պոկվեց, գնաց, կորավ աստղերի մեջ:

Երկնքի անհուն, հեռու խորքերի

Անմուրագ մեռած սիրահարներ

Աստղերը թռռած իրար են գալիս...

– Սա Թումանյանի բարձունքն է: Դսեղ գյուղը հիմա կոչվում է Թումանյան, հրեն Թումանյան բանավանը, Թումանյան կայարանը: 950 աշակերտի համար դպրոց ենք կառուցում, էլի Թումանյանի անունով ենք կոչելու: 21 կիլոմետր հեռավորությունից Փորթ-փորթ աղբյուրի ջուրը գյուղ ենք բերում և աղբյուրը էլի Թումանյանի անունով ենք կոչելու: Սանահինի քարափին ամբողջ հասակով մեկ կանգնեցնում ենք արձանը:– Դսեղ գյուղի կոլտնտեսության նախագահ Սարգիս Աղաբեկյանն է խոսողը:

– Այնպես որ, համատարած Թումանյան է, – ժպտում է Արմենուհին և արտասանում է Էմինի տողերը.

Երբ Թումանյանը աշխարհում չկար,

Արդյոք Լոռվա սեզ լեռները կայի՞ն...

– Չկային, – իսկույն ասում է Սարգիս Աղաբեկյանը ու շարունակում է, – Էս ձորում՝ Ձաղի ձոր ենք ասում, Թումանյանի պապոնց այգիներն են եղել, որի մասին «„Հին օրհնության“» մեջ գրել է: Լույս լիներ, կգնայինք, կնայեինք, ընկուզենիների բները մնում են դեռ: Էս ձորում էր ապրում Ղոխնանց պապը: Հիշո՞ւմ եք, «„Հառաչանքում“» գրած է: «„Հառաչանքում“» գրածը հենց ինքը՝ Ղոխնանց պապն է պատմել Թումանյանին:

Ռիման նայում է ժամացույցին: Ուշանում ենք:

– Մեր Գուգարանց աշխարհը, մեր Լոռվա ձորը բարով հիշեցեք, -ասում են Սարգիս Աղաբեկյանն ու Արմենուհին:

Մենք արահետով իջնում ենք դեպի Քոլագերան: Մեզ ծանոթ արահետն է. մորովվելու վախ չունենք:

Քուն էր մտել անտառը, և լուսինը բարձրից հսկում էր անտառի անուշ քունը, այնտեղ, ձորում աղմկում էր գետը՝ Դեբեդը, և միալար լուսյան մեջ, Դեբեդի միալար վշշոցի հետ ասես մեկը կանաց երգում էր մութ ձորում.

Հեյ, պարոններ, տեսա կանաչ գարունքին

Էս սարերում լաց էր լինում մի պախրա,

Սիրուն հորթը մոլոր կանգնած իր կողքին

Էս սարերում լաց էր լինում մի պախրա

Գընդակն առած գնում էր փուշ աշխարքից

Գանգատվելով մարդու անգութ արարքից

Արյուն տալով, մղկտալով իր վերքից

Էս սարերում լաց էր լինում մի պախրա...

Մութ ձորում, իրոք, կարծես թե տխուր երգում էր ինչ-որ մեկը: Հետո Փամբակի լեռներում սուլեց, այնուհետև երևաց Երևան-Թբիլիսի գնացքը: Մենք արագացրինք մեր քայլերը:

Ներքևում երևում էին արդեն Քոլագերան կայարանի լույսերը:

=====

Մ Ա Ն Բ Ա Ք Ա Ն Դ Ա Կ Ն Ե Բ

Ե Բ Բ Ե Ս Չ Ե Մ Լ Ի Ն Ի

Նվիրում են Քեզ

Երբ ես չեմ լինի՝ արեգակն այնտեղ, սարերի վրա, մի վերջին անգամ մեղմ կհուրհրա՝ մինչև սև ամպը վարագույրի պես կիջնի՝ ծածկելու երեսը նրա:

Անտառի խորքից դալուկ, բեկբեկուն կկանչի կկուն՝ թալկացող սրտի տրոփին հանգույն, գեղ-գեղ կըրեզի դեղձանիկն այնտեղ, և սաղարթախիտ ծառերն վերնի՝ բարձր երկնքում դինջ օրորվելով, ինձ գնաս բարով կասեն երևի:

Մամռոտ քարերով Ղըրմա աղբյուրը վճիտ դողանջով մանկութ օրերիս ասքը կիյուսի և հեռու՝-հեռու՝, հեռու հուշերում իմ նետած քարից թևը արնաներկ հավքը կճշա մի վերջին անգամ ու նրան ոչ ոք դառը կսկիծով չի հիշի արդեն ինձանից հետո:

Երբ ես չեմ լինի՝ ոչինչ չի փոխվի, արևը կելնի ու մայր կմտնի, անտառից եկող հավքի դայլայլն ու լորի սաղմոսը՝ հանդարտ ալիքվող դեղձան արտերում, նույնը կլինի, հեռու քաղաքում, անմոռաց սիրո մրմունջը հոգում՝ կորստի ցավից մեկը կարկամած կարտասվի քաքում...

Երբ ես չեմ լինի՝ ոչ ոք ինձ համար արցունք չի հեղի Նրանից բացի...

1. Ե Ր Բ Դ ՈՒ Չ Լ Ի Ն Ե Ս

(Նրա պատասխանը՝ հղված արցունքի միջից)

Երբ Դու չլինես՝ իրավ, չի փոխվի, ոչինչ չի փոխվի այս մեծ աշխարհում: Արևը կցուլա ինչպես որ առաջ, նույնը կլինի գեղեցկատեսիլ այգը երևի, և վերջալույսի հուրը կշողա մուգ հորիզոնում...

Երբ Դու չլինես, գետակը ձորում մունջ կխոխոջա՝ շոյելով գետի քարերը ողորկ, կեռնելը այնտեղ՝ ձորի պոնկի թավուտ անտառում կըրեզի տրտում: Ծաղիկներն էլի առաջվա նման փթթուն դաշտերում կբուրեն դյութիչ, լորը կկանչի հասած արտերում, թիթեռնիկները՝ ոսկյա թևերով, կճախրեն թեթև՝ հուշիկ նստելով նուրբ ծաղիկներին...

Միայն ինձ համար, ախ, լոկ ինձ համար աշխարհը մեկեն լոռ կհամրանա, աչքերս՝ աղի արցունքներով լի, սիրտս՝ մորմոքում, որբացած հոգիս կողբա թաքում...

Եվ ձեռքերը իմ՝ անզգա, անկամ, կկարկատվեն վեր.

„Օ՛, Տեր իմ, Տեր իմ, անսա անձկալի ձայնն իմ աղոթքի, թույլ տուր այն կյանքից՝ ճերմակ ամպերից ու հեռու- հեռու երկնքից անդին, տիեզերական անհունից անծիր, վերադառնալու երկիրն այս լուսե, թույլ տուր քաղցրահունչ ձայնը Իր լսեն, թույլ տուր, որ տեսնեն լույսը Իր հոգու, տոչոր շուրթերով հպվեն այդ լույսին:

Ողորմա ինձ, Տե՛ր, համակիր եղիր իմ խորունկ ցավին, ես հազար անգամ մեռնում- հառնում եմ կարոտից Նրա, թույլ տուր, որ գգամ կյանքի շունչն Իր մեջ, թույլ տուր դառնալու երկիրն այս կրկին՝ որ ծնվենք մեկտեղ, միևնույն ատեն, որ աշխարհ չգա, ինչպես այս կյանքում՝ երեսուն տարի ինձանից առաջ: Օգնիր մեզ, Տեր իմ, վերստին գտնելու մեկս մյուսին, որ չբաժանվեն հոգիները մեր, ու սերը մեր սուրբ, սրտերն անապակ՝ անջատված անգութ փորձություններում, դառնան միաձույլ, մի սիրտ ու հոգի,,:

...Եվ եղավ այնպես... որ գարնան մի օր, վաղ լուսաբացի արեգակնային վճիտ շողերում, մի պահ ինձ թվաց Իր հոգու լույսը տեսա ես հանկարծ. ծաղկանց բուրմունքում ես պարզ լսեցի հրայրք շուրթերի շշունջը մեղմիվ, շնչառությունը գգացի ասես թարմ գեփյուռի մեջ...,,Նորից ինձ հետ է, ինձ հետ է կրկին,, – մրմնջացի ես խորը վշտաբեկ, դառը ժպտալով արցունքի միջից...

2. Ե Ր Բ Ն Ա Չ Կ Ա Է Լ, Ա Յ Լ Ե Վ Ս Չ Կ Ա

Ասա ինձ, սիրտ իմ, երբ Նա չկա էլ, այլևս չկա, ինչպե՞ս ամոքեն քո ցավը խորունկ, որ չտվայտես դու սիրո համար: Ինչպե՞ս, ես ինչպե՞ս մեղմեն զարկերդ, որ էլ չխորհես դու Նրա մասին:

Մոռանաս Նրան ու ապրես այնպես, իբր չի եղել:

Եվ իբր կյանքում ամեն ինչ լավ է ու հրաշալի, և ողջ վշտերը, տառապանքներն իմ՝ անմիտ երագ էր, իսկ իրականում այլ է ամեն բան. սիրտն իմ չի ցավում ու չի տոչորվում կարոտից Նրա:

Մի՞թե դժվար է, որ սիրտն իմ բաբախի առաջվա նման՝ ռիթմիկ ու անցավ:

Ես հարց եմ տալիս հիշողությանս. ասա, ես ինչպե՞ս մոռանամ Նրան, երբ ամեն մի թարթ հիշեցնում է անմոռանալին. բերկրանքն հանդիպման ու բաժանումի արցունքներն աղի, Նրա գիրկը տաք, Նրա ձեռքերի հպումը ջերմին, տոչոր շուրթերի շշուռը այրող ինչպե՞ս մոռանամ:

Ի՞նչ անեն, ասա, երագանքիս հետ, որ գիտեմ, երբեք չի իրականանա: Ինքս ինձանից ո՞ր փախչեմ, ասա, որ կարողանամ Նրան մոռանալ: Ասա ինձ, օգնիր, այդ խորունկ ցավին ինչպե՞ս դիմանամ:

Ինչպե՞ս մոռանալ, երբ սիրելի ու թանկ է ինձ համար՝ ի վերուստ տրված:

Հիշողությունը չի արձագանքում, հոգիս խորովվում, այրվում է լոին, լոկ սիրտս է միայն, որ, ցավն ներս առած, բաբախում է դեռ:

Անհնարին է ամոքել ցավը: Մեղմելը անգամ:

Եվ մոռանալն է անհավանական ու... անկարելի:

3. Ն Ե Ր Ի Ր, Հ Ա Յ Ց ՈՒ Մ Ե Մ, Ո Ր Ք Ո Ն Ը Չ Է Ի

Օ՛, լույս երկնային, մաքրագարդիր դու հոգին իմ լույսով քո անապական, թող ամեն մասնիկ քո սուրբ սրբությանը օծվի հանապազ, լայնարձակ բացվեն թող թևերը իմ՝ սուրամ դեպի վեր, դեպի լույսը Իր, դեպի մոլուցքն իմ գեղեցկատեսիլ...

Ալեկոծ հոգուս խորը վիրապում այդ հրաշք թռչչի տենչանքն է ապրում, որ երբեմնակի հառնում է հանկարծ իմ երագներում, ու օրն ինձ համար դառնում է մի թարթ, մի կարճ ակնթարթ:

Երբ որ Դու չըկաս, երբ արդեն չըկաս, իմ կարոտ հոգին՝ թե քուն, թե արթուն, միշտ Քեզ է տենչում, Քո լույսը վառման, սակայն, սևակնած ամպերը դժխեմ կանգնած են մեր դեմ, հոգիս կեղեքվում, ներսն իմ այրվում է դժնյա մորմոքից:

Ներիր անգորիս՝ դիմակայելու երկնային անկամ մեղկություններին, որն իմ մաքրասուրբ հոգին դարձնում են նվաստ ու անկամ մի անէություն:

Ներիր, աշխարհի բոլոր բառերն իսկ չեն կարող պատմել տվայտանքը իմ, որ քարի պես ծանր՝ ճնշում է կյանքս:

Ներիր, այս կյանքում ես Քոնը չէի, որ հանդիպեցինք, ավաղ, ուշացած, ներիր, սիրելիս, և թող սերն իմ ջերմ գուրգուրի մեղմիվ փաղաքշանքով ու հորդորի Քեզ, որ ավել մեծ սեր, քան որ սերն է իմ՝ ափեափ լեցուն, չկա ոչ մի տեղ:

Ներիր, հայցում եմ, որ Քոնը չէի, և որ աներկբա իմ երկրորդ կյանքում՝ կուսական, անպիղծ, Քոնը կլինեմ. սպասիր Դու ինձ:

Սպասիր, հարկավ, ու բաց մի թող ինձ: Մի թող աչքերս լցվեն արցունքով: Որ ես մոռանամ լույս պատկերը Քո անկորնչելի:

Մի թող, որ հանկարծ սիրտս կարծրանա: Դառնա անտարբեր:

Մի թող վիատվեմ ու հոգիս գնա գիրկը անհունի, ուր կանգնա աստղերի խելատ հողմապտույտում: Մի հուսաբեկվիր, նաև իմացիր, որ տևական չէ տրտումը Քո մեծ, և քաղցրությունը գալիք թռչչի գեղեցկահրաշ՝ կրգգաս լիովին, երբ ինձ կգտնես տիեզերական հեռաստաններում...

=====

ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ԲՆԱՆԿԱՐ

Արևը հանգչում է սարերի վրա, և հրաբոսոր հորիզոնն այնտեղ վառվում է ասես բազում գույներով՝ երկինք ու երկիր կապելով իրար...

Օրը հանգչում է՝ տառապանքներից, տվայտանքներից, ասված ու չասված ունայն խոսքերից լրիվ հոգնաբեկ...

Եվ հետզհետե ձորերը լին խորասուզվում են իրիկնային լուրթ աղջամուղջի մեջ. գետակը լռում, հավքերը լռում, մոտիկ արտերում արտույտներն արդեն էլ չեն արտորում... Ձայները կամաց մարում են դրսում, և հետզհետե իջնում է մութը՝ իր սև շղարշով ներընդգրկելով ամեն մի շշուկ, ամեն մի շարժում, լոկ ծղրիդներն են երգում անձամձիր...

Սարերի վրա, բարձր երկնքի անձիր կապույտում, աստղերի բույր՝ երկնքից հեռու, և միլիոն պարսեկ իրարից հեռու, իր անհատնում լույսերն է հղում հեռու երկրին... Աստղացող լույսը՝ խավարում նիրհող դաշտին, գետակին, հավքին ու մարդուն, և հեռվից հեռու համր թարթումով կարծես ասելով յուրաքանչյուրին. դու մի վհատվիր, խավարից հետո գալիս է լույսը, իսկ հույսը մեռնում է ամենավերջում, շուտով, շատ շուտով կբացվի նոր օր՝ արևը, լույսը և հույսը իր հետ:

=====

Ե Ր Բ ՈՐ Հ Ա Ն Դ Ի Պ Ե Ն Ք...

Երբ որ հանդիպենք, ու ես քեզ հեռու, հեռու իմ երագ, իմ սրտի փափագ ու հանապազորդ իմ կուռք ու մուրագ, տեսնեմ իրապես...

Երբ մենք հանդիպենք (օ, Տե՛ր իմ Աստված, ինձ պետք չէ ոչինչ՝ միայն քեզ տեսնեմ, միայն թե տեսնեմ տեսքդ գեղանի, դեմքդ՝ լուսեղեն ու հուզաթաթավ), ու երբ որ տեսնեմ աչքերդ ծավի ու սիրտն իմ թալկանա կարոտի ցավից, ու արարչական նրբին կորուքյամբ գծված շուրթերիդ բոսոր ես մեղմ շնչամ մարող շշուկով՝ ի՛նչ հաճելի ես դու իմ աչքերին ու հանց բալասան՝ տառապյալ սրտիս...

Ու երբ բերկրանքից, որ մենակ ենք մենք արար աշխարհում, և ոչ ոք, ոչ ոք չի նախասնձի մեզ՝ մեղմ գորովելու մեկս մյուսին, ու ինձ՝ շոյելու մանրալիք իջնող մագերդ ոսկյա, այն ժամ կըմբռնենք... որ այլ էր մինչ այդ ու այլ կլինի դրանից հետո:

Երբ երկարատև հույսը կփոխվի լուսաշինչ լույսի, և ծիածանը, անձրևից հետո, կամար կկապի լաջվարդ երկնքում, ու նոր մենք կըզգանք սիրո հրայրքն ու թովչանքը վսեմ՝ մե՛ծ երջանկության, ու հոգիներում մեր, չքնա՛ղ իմ էակ, գարուն կծագի՝ լուսաճաճանչված արեգակնային գվարթ շողերով:

Երբ մենք հանդիպենք:

Եթե՛ հանդիպենք...

=====

ՀԵՌՈՒ ԼԵՌՆԵՐՈՒՄ

Իմ հեռու, հեռավոր հիշողության մեջ գնգում է առուն, մեղմիվ խոխոջում՝ ողջունելով ինձ, թիթեռնիկներին, հավքերին պես- պես և ծաղիկներին՝ սյուքից օրորվող...

Ես՝ փոքրիկ տղա, ձեռքիս պարսատիկ, անհոգ ու ազատ, ընկերներիս հետ թրվում էի ուրախ, երջանիկ. իմն էր աշխարհը՝ թիթեռնիկները, հավքերը պես-պես և ծաղիկները՝ սյուքից օրորվող...

Դու իմ մանկության սիրելի առու, որ զրնգալով, խնդուն խայտալով վազում էիր ցած՝ քեզ հետ տանելով երագներն իմ ջինջ, ու՞ր ես դու հիմա, որտե՞ղ է մարել ձայնդ երգեցիկ...

Հեռու- հեռավոր հուշերի խորքից ետ եկ, իմ առու, անանձոռանալի սիրելի ընկեր, ետ բեր օրերն իմ անհոգ ու ազատ ուրախ մանկության, ետ բեր օրերն իմ, իմ ընկերներին, թող կյանքը լցվի նրանց ձայներով, ու ես վերստին դառնամ չար տղա՝ ձեռքիս պարսատիկ, անհոգ, երջանիկ՝ մեր հեռու՛, հեռու՛, հեռու լեռներում...

=====

ԵՐԱԶ

Լինե՛ր, լինե՛ր, այնպե՛ս լինե՛ր, տարիներն իմ հետ գնային միանգամից: Միանգամից ես լինեի իմ հեռավոր երագներում՝ մեր տան դռան, հենց նոր ելած ոսկեշղարշ արևի մեջ, մեր հնամյա թթենու տակ:

Հայրս լինե՛ր, մայրս լինե՛ր, քույր ու եղբայր՝ բոլորը ողջ, հարազատներն իմ մեկեն գային, հավաքվեին կարոտաբաղձ ու լինե՛ր տոն՝ ինչպես հեռու այն հին կյանքում՝ նրանց տեսքով՝ հավերժ անջինջ, նրանց ձենով՝ հավետ անմեռ, որ հնչում է տարիներ վեր՝ իմ ականջում, իմ հոգու մեջ ու իմ սրտում:

Լինե՛ր, լինե՛ր, այնպե՛ս լինե՛ր՝ նորեն մեկտեղ, ախ, լինե՛ինք, ես՝ երջանիկ, ես բարեբախտ, ցավ ու դավին դեռ անընտել մի պատանի՝ հրդեհի մեծ ցուրի նման հրաբուսոր արևի ջերմ շողերի մեջ, թռչունների հայալեզու երգի ներքո, հեռո՛ւ – հեռո՛ւ, մեր հնամյա թթենու տակ:

=====

ՊԱՏՐԱՆՔ

Հե՛յ, Կրդնախաշ, իմ Կրդնախաշ, հիշողության մրուրի մեջ դու մոռացված իմ հեռավոր, կախարդական դրախտ երկիր, Կրդնախաշ...

Կրդնախաշում՝ շնկշնկան հով, գիլգիլան գով, սարից իջնող, ձորից ելնող բացատներում ծաղկած հրաշք ու ծաղկած ծով՝ իր գույներով հագարագույն... Կրդնախաշում՝ արտույտի երգ ու գեղգեղանք, խոտի շրշյուն, սիրո շշուռ՝ արտերի մեջ սիրաշշուկ, հավքի դայլայլ, անուշ դայլայլ, քաղցր դայլայլ ու կկվի կանչ՝ քաղցրալուր ու թախծագորով...

Քարեն կրլխան՝ աղեղնաձև ու բարձրաբերձ վեհ բարձունքից՝ մղեղի մեջ երերացող հին շինամաշ... Դաշտում կապած ձիու խրխինջ, գառան մայուն ու ձագ տված մեղվի գվվոց, արլորի կանչ, աղջկական արծաթահունչ գնգուն ծիծաղ կակաչագարդ արտի միջից, ախորժալուր զանգի դողանջ ու շնահաշ գյուղամիջից՝ մեկ կատաղի, մեկ բեկբեկուն...

Թեթև անձրև, մանր անձրև՝ հանդ ու սարեր ոսկեշղարշ աղջամուղջում, միգամած... Արեգակի ջինջ շողերում՝ տաքուկ անձրև, ու սարից- սար կամար կապած կրնրնչկարմյուր ծիածան... Ու այդ պահին, հովի թևին, օ՛վ, իմ աստված, մորս ձայնը, մեռած մորս անուշ ձայնը, կանչում է ինձ՝ արի, որդիս, արի տուն, հեռուներից վերադարձիր ու տեր կանգնիր գերեզմանին իմ անտեր...

...Հե՛յ, Կրդնախաշ, իմ Կրդնախաշ, հիշողության մշուշի մեջ դու կորսված իմ մանկության չքնաղ երկիր, Կրդնախաշ..

=====

ՎԵՐՀՈՒՇ

Կրդնախաչ սարի ուներին թառած աստղերի խաղը, նրանց շողշողուն լուռ մնջախաղը, վաղ լուսաբացի մեղմ շամանդաղը, մեր գյուղի շուրջը՝ դաշտերի եզրին նստած թարմ շաղը, արտերն ալիքվող՝ վաղորդյան պուրփր, վարդերը բուրյան, ձորերում հնչող հավքի դայլայլը, նրա կանչն անձկալի, նրա մեղեդին ու սիրախաղը այսօր վերստին իմ միտը ընկան...

Չքնաղ երկիրն իմ, իմ Ղարաբաղը, լեռներից անդին՝ էն հեռո՛ւ-հեռու արևի խաղը, ցուրը արևի՝ բարձրաբոց խարույկ, գետի խոխոջն ու ցայգալույսի մեջ տների վրա՝ էն շողը շենշող, արտույտի անուշ արտոթումն արտում, խրխինջը ձիու, ամառվա տապում՝ մեղվի գվվոցն ու սոխակի տաղը՝ հոգիս այրելով մի ուրիշ աշխարհ այսօր ինձ տարան...

Գյուղն իմ հայրենի, տունն իմ հայրական, մեր ավեր բաղը, կալերն ամայի, անտերունչ, լքյալ մորս շիրիմը՝ իմ սրտի դաղը, մարդկանց ձայները՝ թաղից այն թաղը, մեր աղջիկների զնգուն ծիծաղը՝ աղբյուրի մոտից, մանկութ օրերի մեր անհոգ խաղը՝ դավին անսովոր, ցավին անընտել, այսօր վերստին իմ միտը ընկան...

=====

ԲԱՔՈՒ

Прощай Баку! Тебя я не увижу,

Теперь в душе печаль, теперь в душе испуг...

С. Есенин

Մնաս բարով Բաքու՛, Բաքու՛, հեքիաթայի՛ն, անրջայի՛ն, շքեղաշուք տեսքը քո, արդյոք, կտեսնե՞նք էլի... Երկնայի՛ն դու դրախտ, Բաքու՛, Բաքու՛, վշտալից որդիներդ տարաբախտ, հեռանում են քեզանից:

Հեռանում ենք մենք տրտում՝ մեռածներին մեր թողած, նրանց ոգին մեր հոգում հավիտյանս անթեղած: Լացակումած հեռանում, հեռանում ենք քաղաքից, թուրքի ոհմակն է ոռնում լաստանավի քամակից:

Բաքու՛, Բաքու՛, հեքիաթայի՛ն, անրջակա՛ն, դու մեզ անհա՛ս, դու մեզ համար անմատչելի, այսուհետև սոսկ հուշերում, լոկ հուշերում կարող ենք գալ մենք քեզ այցի, Բաքու՛, Բաքու՛, սիրո՛ւն քաղաք, սիրո՛ւ քաղաք՝ կախարդակա՛ն, երագայի՛ն, անգուգակա՛ն:

Օրորվում է ծովը լուռ, հրաժեշտի ծփանքով, խոր վշտի մեջ մենք անլուր ետ ենք շրջվում արցունքով: Ետ ենք շրջվում՝ քեզ, Բաքու, մի անգամ էլ նայելու, չէ՞ որ գիտենք՝ տեսքը քո, ավա՛ղ, էլ չենք տեսնելու...

1990թ. հունվար

=====

ԵՍ ԵՎ ՆԱ

Փողոցով անցնում էր գառամյալ մի մարդ: Հագիվ էր շարժվում՝ ոտքը դանդաղում, ծանր փոխելով: Մի պահ մտախոհ նայեցի հեռվից ու սարսափ պատեց ինձ միանգամից... Ես մտածեցի. չէ՞ որ կգա և գարունն իմ վերջին և այնտեղ, ուր որ հուրհրատում էր կրակը վառման իմ շահեկության՝ մոխիր կլինի լոկ, ախ, մոխիր միայն...

Տարիներ անցան, ժամանակ անցավ, ես, աստվածածին իր գեղեկությամբ ու աշխարհի ողջ բարությունն իր մեջ ամփոփած, որդի կորցրի, մեն մի օրվա մեջ լրիվ ճերմակած՝ չհասկացա էլ, թե ոնց ծերացա... Լուռ քայլում էի ծերունական իմ գայթուն քայլերով, զգացի մեկի հայացքը վրաս ու ետ շրջվեցի. շահել մի տղա՝ սիրուն պատանյակ, մտախոհ կանգնած, նայում էր հեռվից...

=====

ՄԱՅՐ ԻՄ

Մա՛յր իմ, մայր իմ սիրասուն, սրտիս կոտրած հենասյուն, խոտ ու ծաղկի մեջ կոբած՝ վրադ անգամ քար չկա: Գուցե հառնե՛լ ես նորից, նորից ելել ես հողից՝ որպես մի խոտ, մի ծաղիկ, որպես կակաչ հրավառ՝ տեսքով կարմիր, սիրտը սև, օրորվում ես քամու հետ, լաց ես լինում ինձ համար:

Մա՛յր իմ, մայր իմ աննման, դու ամբարված բարություն, չկա արար աշխարհում ուրիշ ոչ ոք քեզ նման: Մա՛յր իմ, մայր իմ դու անգին, դու մեծագու՛յն սրբություն, քո կարոտից գիշեր – գօր մղկտում է իմ հոգին:

Ների՛ր, ների՛ր բոլորին. գավակներիդ, թոռներիդ, աստվածածին քո հոգով, քո մեծ սրտով տառապյալ, բոլորին էլ դու ների՛ր. չկար մեկը մեզանից՝ բռներ ձեռքդ սրբասուրբ, մի կու՜մ ջուր տար, մի քիչ հույս, մոտդ նստեր մինչև լույս, մի խոսք ասեր սրտահույզ, մենակության մեջ լքյալ (գուցե ծարավ ու սովյալ), կյանքդ տրտում բոլորեց՝ աչքդ ճամփին բոլորիս:

Ի թողություն մեղա՛ց. մեղքի տակից ո՛նց դուրս գանք, չկա մեզ ապաշխարանք. մեղսակից ենք հար – հավետ, քանի ապրում ենք ու կանք:

=====

ՊԱՏՎԻՐԱՆ

Ես մեռել էի: Ինձ թաղել էին, կամ այրել էին. դա չէ կարևոր՝ ես հառնել էի: Ես հառնել էի ուրիշ աշխարհում. ընկերները իմ չկային արդեն, ովքեր էլ կային՝ ծերացել էին. ինձ մտաբերել չկարողացան:

Մայրս... մայրս անպայման ինձ կճանաչեր, արցունքն աչքերին կըծքին կսեղմեր, բայց... մայրս չկար: Նա հող էր դարձել, և որպես ծաղիկ, որպես մի կակաչ՝ ինքը ալ կարմիր, սակայն, սիրտը սև, լուռ օրորվում էր մեղմիվ հովի հետ. նա լաց էր լինում իր որդու համար:

Ես հառնել էի, բայց մեկը չկար ինձ դիմավորեր... Ու նորից մեռա, որ դառնամ կակաչ, կամ մի այլ ծաղիկ՝ ամեն լուսայգի ողջունեն մարդոց յուրաքանչյուրին, ասեմ, որ ես էլ այնպիսին էի, ինչպես դու հիմա, դու էլ կդառնաս ճիշտը այնպիսին, ինչպես ես հիմա. սերն է ի սկզբանե, սերն՝ հարավոփոխ, սերն՝ հրաթրթիռ ու լուսավթիթ, դրանից վսեն լուսեղեն հեքիաթ աշխարհում չկա, սիրի՛ր, քանի կաս, սիրի՛ր մշտապես, քանի ապրում ես այս արևի տակ, կյանք չկա առանց ըղձալի սիրո հրավառության. սա է պատգամը ունա՛յն, ախ, ունայն, այս ունա՛յն կյանքի...

=====

ԱՅՍ ԳԻՇԵՐ

Սիրո խոսքեր մի» ասա այս գիշեր:

Եկ այս գիշեր չխոսենք, սիրո մասին չխոսենք: Չխնկարկենք խոսքեր սին, ես կլոնեմ, չեմ խոսի, ու դու ես մի խոսիր՝ սիրո մասին այս գիշեր:

Աստվածային դու պարզե, վսեմաշուք ինձ շնորհ՝ թավշե ձայնով հոգեթով, ժպիտն ավան շուրթերիդ, քո նայվածքով շեղակի, քո քայվածքով հմայուն, քո պահվածքով եզակի, քո կազմվածքով նրբագեղ, պարանոցով մարմարյա՝ նեֆերտիտյան համարյա – խելքահան ես արել ինձ:

Ասա, ինչպես, ախ, ինչպես ես խենթորեն չսիրեմ աչքերը քո սևորակ, շուրթերը քո մեղրահյուս, մատները քո նրբատաշ, հասակը քո նրբատեսք՝ բարակիրան, սլացիկ՝ ինչպես բարդի մի մատղաշ: Ախր, ինչպես, ախ, ինչպես չկորցնեմ ինքս ինձ՝ տարված քեզնով, քո սիրով...

Սիրո խոսքեր մի ասա, խոսքերը կայրվեն կրակում, մի ասառչինչ այս գիշեր... Այս գիշեր խճողիր մագերս, թող մատներդ սահեն իմ դեմքով, ձեռքերդ թող գրկեն ինձ ողջ գիշեր: Այս գիշեր համբուրիր ինձ սիրաբաղձ, գուրգուրիր դու ինձայս գիշեր քո կրքով: Այս գիշեր մինչև լույս ինձ պահիր գրկիդ մեջ, գրկիդ մեջ՝ այդքան ջե՛րմ, քաղցրանուշ:

=====

ԷԼԵԳԻԱ

Ես ապրում եմ անցյալի մեջ... Ներկա կյանքում ես տե՛ղ չունեմ, ոչինչ չունեմ՝ ոչ ներկայում, ոչ գալիքում. լոկ վաղեմի հուշն է պահում ինձ այս կյանքում:

Ամեն ինչի հուշը անցած՝ լուսավթիթ վառ մանկության, պատանության արևը ջինջ ու հրավառ, հուշն իմ սիրո՝ հին օրերի շղարշի մեջ՝ անմեկնելի, անմատչելի, ձգում է ինձ, կանչում է ինձ հեռուններից անարձագանք:

Նա վերստին հառնում է իմ հուշերի մեջ, սերն իմ անմար, լույսի նման փայլ է տալիս տարիների հեռու հեռվում՝ հրացայտ սև ու ծիծաղկուն իր աչքերով ու իր տեսքով լուսաժպիտ՝ կախարդելով հոգեհմա: Այդ հուշերում երկուսով ենք, դրախտի պես մի տնակում՝ այգու ծայրին, ուր զրնգուն գալարվում է գետը ձորում, շուրջը՝ անտառ հնամենի, ատվի խոխոջ, վարդի բուրմունք, արտույտի երգ՝ այգուց անդին, ձույլ հասկերով մեղմ ալիքվող արտերի մեջ, կարկաշ ծիծաղ, գիրգ շուրթերի կրքոտ հպում... Ո՛վ, իմ Աստված, եղե՞՛ լ է դա, թե երա՞՞ գ է, մտապատրա՞՞ նք՝ ծնված այրող իմ կարոտից:

Ես ապրում եմ անցյալի մեջ... Ներկա կյանքում ես տեղ չունեմ. լոկ վաղեմի հուշն է պահում ինձ այս կյանքում:

=====

ԱՆՐՋԱՆՔ

Լիալուսնի կաթնալույսում սարից իջնող մտամոլոր ու քարքարոտ մի նեղ ճամփա, մի սայլ՝ բեռնված գմրուխտ խոտով՝ երնջակի, յուղածաղկի, ուրցի հոտով, ծաղկաբուրմունք խոտին պատկած փոքրիկ տղա, որի հոգին պարուրվել է երագական քաղցր թմրով:

Ոլոր – մոլոր մի նեղ ճամփա, հոր ոտնաձայն՝ քիչ առջևում, շուրջը անդորր ու մարմանդ հով, այս ու այնտեղ ցրքուն հանդեր ու անտառներ՝ հնադարյան, լիալուսին՝ սարի ուսին, չարագուշակ բվի կոինչ, առվի շշունջ, անծայրածիր, լուսաշողշող երկինքն ի վար կաթող աստղեր, ծղրիդի երգ՝ աստղահնչուն գիշերվա մեջ, ու երագներ, նիրվանային երանելի ջինջ երագներ՝ իր ջինջ հոգում:

Ոլոր – մոլոր, մտամոլոր ու քարքարոտ ճամփի վրա ծույլ նագանքով օրորում է սայլը նրան... Անբջային թմբիրը հին պարուրել է, ախ, իմ հոգին ու չգիտեմ, ախ, չգիտեմ, մեռնում եմ ես, թե երագում...

=====

ՉԳԻՏԵՄ, ՉԳԻՏԵՄ...

Կոիվ ու վեճ է իմ մեջ. շարունակ, անդադար, անընդմեջ, իսկ ես՝ արարած մի խեղճ, չգիտեմ ում լսեմ և ում հավատամ- չգիտեմ, չգիտեմ, չգիտեմ՝ որին կանգնեմ պաշտպան, որին գնամ ընդդեմ...

Բանականությունն իմ հանդիմանում է. մոռացիր դու նրան, որ ամեն ինչ անցած է արդեն, որ էլ վերադարձ չկա, ուրիշի կին է նա, քեզ համար՝ չկա, հասկացիր, չկա ու չի լինելու, իսկ սիրտն իմ՝ նա կա, քո մեջ է նա միշտ, անցյալն է քո նա, անցյալը՝ նրա սիրով անշեջ, ապրում է քո մեջ ու կապրի ընդմիշտ, քանի դու կաս, շնչում, ապրում ես այս բոքբ արևի տակ...

Մոռացիր, մոռացիր, մոռացիր դու նրան: Ի՞նչ հեշտ է ասել՝ մոռացիր, մոռացիր ամեն ինչ. աչքերի փայլը, հայացքը նրա, ձայնն ու ժպիտը, շունչը նրա ջերմ, հառաչանքը թույլ, քնքշանքը նրա, գիրգ շրթունքների հպումը այրող, մատների դողը իմ մերակներին, նրա մոլուցքը՝ քնքուշ, անհագուրդ ու սիրահարույց...

Ի՞նչ ասեմ, ես ի՞նչ, բանականությանը ես իմ անգիջում և իմ հեզ սրտին, ի՞նչ ասեմ ես, ի՞նչ, ես՝ խեղճ արարած, անպաշտպան գերի՝ գիշեր ու գօր նրանց վեճին ունկնդիր...

=====

ԿԱՐՈՏ

Հանդիպումը նախանշան երևի՝ սահմանված էր վերևից, որ ես քեզ հետ, ու դու ինձ հետ՝ պիտի անցնեիր դրախտային մեր ուղին:

Որ կյանքը իմ ես քեզ տայի անմնացորդ, որ ապրեիր միայն ինձնով, որ շնչեի միայն քեզնով, որ նայեի աչքերիդ մեջ ծիծաղավառ, որ հավվեի քո հայացքից հոգեհմա, ձայնդ անուշ միշտ լսեի հանց մեղեդի, քո շուրթերի բույրն ընկելով՝ խենթանայի, քեզ նայելով՝ նախանձեի... նախանձեի ես իմ բախտին:

Սակայն չեղավ, ավաղ, չեղավ, այդպես չեղավ, անեղծ սիրով մենք անբաժան՝ մենք միասին երբեք չեղանք, կյանքը՝ դաժան, մեզ իրարից արեց բաժան ու մեզ նետեց տարբեր

ափեր, տարբեր ափեր մենք նույն գետի՝ անցանք ճամփան մեր անխոտոր՝ երագելով մեկս – մեկին, հեռվից – հեռու լուռ տենչալով մենք իրարու:

Ինչ է մնում ինձ անելու՝ ոչինչ – ոչինչ: Կորցնելով, ախ, ես նրան, էլ կորցնելու ոչինչ չունեմ: Մի հույս է լոկ ինձ փայփայում, որ երբևէ կհանդիպենք... եթե ոչ այս, այլ՝ մեկ ուրիշ, մեկ այլ կյանքում՝ ոսկեշղարշ արևից վեր, լույս երկնքում...

=====

ՀՐԱԺԵՇՏ

Մի հիշիր դու, ասում են ինձ, գեղատեսիլ վայրերը քո վառ մանկության. ոչ վայրերն են, ասում են ինձ, առաջվա պես գեղատեսիլ և ոչ էլ դու՝ այն պատանին:

Քո վաղանցուկ կյանքից ոչինչ մի հիշիր դու, ասում են ինձ, ինչ թողել ես այնտեղ վաղուց, միննույնն է, էլ չես գտնի, հայրենական սար ու ձորեր, հանդեր ու ուրթ՝ մշուշի մեջ, աղբյուրների խոխոջը մեղմ ու երգեցիկ, հովը գարնան ու նրբագեղ գեղեցկուհուն քո վարդաշուրթ, մի հիշիր դու, ասում են ինձ, մնաս բարով, ասա, արդեն դու ամենքին, ծառ ու ծաղկին, երգող հավքին, լորի կանչին՝ կակաչագարդ արտից անծիր, ուղիղ անցիր ճամփորդի պես՝ առանց լացի, ու դիմացի՝ր, ու դիմացի՝ր՝ որ գեղաշյա ու վարդաշուրթ գեղեցկուհուդ, քեզնից հետո, մեկ ուրիշն է տիրանալու:

Դառն ու անգութ, սին ու նանիր այս աշխարհի կարգն է այդպես, ասում են ինձ, գնա՛ս բարով, քո արևը՝ մնացողաց, որ շողշողա նրանց վերն՝ քանի դեռ կան սիրո, լույսի, հույսի ներքո, ու չի եկել ժամը նրանց հրաժեշտի...

=====

ՊԱՏԱՆԵԿԱՆ

Այսքան սիրու՛ն, սքանչելի, գայթակղիչ ու կախարդիչ, չքնադագեղ ու լուսագարդ, վեհասքա՛նչ ու գեղանի՝ չեմ տեսել ես՝ և ոչ մեկին ու ոչ մի տեղ...

Հանց երագի կապույտ թռչուն՝ քո ծիծաղով կարկաչահունչ, այսքա՛ն սիրուն, վեհատեսիլ, անմատչելի ու նրբիրան ինչպես բարդի՝ կանգնած ես դու միշտ իմ ճամփին:

Այն օրվանից, ինչ քեզ տեսա և այն պահից, երբ սիգանքով նայեցիր ինձ՝ հրացու խաժ քո աչքերով, սիրտս դողաց միանգամից, միանգամից կյանքս փոխվեց:

Քաղցրահունչ անուշ ձայնով ու կազմվածքով գեղեցկուհու, քո մատներով՝ հանց սրբատաշ, պարանոցով՝ այնքան ողորկ՝ հանց մարմարյա, քո քայլվածքով՝ սիգաճեն ու հեզաճկուն, գիրգ շուրթերի արփիաշող ժպիտներով՝ չնաշխարհիկ, ու դնչիկով՝ հրապուրիչ ու էրոտիկ – խելահան ես արել դու ինձ:

Դու իմ կյանքն ես՝ Մուլամիթն իմ, Կիթերուհին, մեր սարերի թեթևասույր եղնիկը իմ, ասա դու ինձ, ի՛նչ անեմ ես, որ հասկանաս դու իմ հոգին: Հո չե՞ս ուզում՝ սիրուց գերված, ես խենթանամ և ամենուր և ամեն օր, գիշեր ու գոր, նաև պատեհ ու անպատեհ, արցունքն աչքիս անունդ տամ, ճամփադ պահեմ:

Ո՛վ իմ Աստված, այսքան սիրու՛ն, վեհատեսի՛լ, անմատչելի ու նրբիրան ինչպես բարդի՝ սքանչե՛լի, լուսաճաճա՛նչ ու կախարդի՛չ, չքնադագե՛ղ, չնաշխարհի՛կ, վեհասքանչ ու լուսագե՛ղ՝ չէ, չեմ տեսել ես՝ և ոչ մեկին ու ոչ մի տեղ...

=====

ԳԹԱ ԻՆՁ, ՏԵՐ

Այս էլ քանի՛, քա՛նի անգամ երագներում տեսնում եմ ես գեղեցկատեսք որդիներին... Ասես խո՞ւմ ամեն ինչից ու ամենքից՝ բարեկամից, չարեկամից, լույս աշխարհից ու աշխարհի նենգ ու դավից, բազմատանջ ու նահատակի ամենդ տեսքով Քրիստոսի՝ նրանք հանկարծ հառնում են ինձ մշուշներից, հեռվից – հեռու լռին ու հեզ նայում են ինձ անմեղսունակ թույլ ժպիտով...

Ես հուսաբեկ ու շընչահատ, հույլ ու անկամ, ամեն անգամ աղերսելով, մղկըտալով ետ եմ կանչում. նրանք ասես չեն լսում ինձ, չեն ճանաչում, հեռանում են՝ հետ նայելով, ու վերստին միաձուլվում լազուր երկնի լուսաշողարշ մշուշներին... Ողբ ու կական Ռամայի մեջ, Ռաքելը իր որդկանց վրա լաց է լինում, չի կարենում մըխիթարվել, որովհետև... չըկա՛ն նրանք:

Տե՛ր իմ, Աստված, եթե դու կաս, իրավ դու կաս ու գորեղ ես, ամենագոր, հրգորագոր, ասա, ինչո՞ւ չես կամենում այս աշխարհից վերացրնել վիշտ ու մորմոք:

Եթե դու կաս, իրավ դու կաս ու գորեղ ես, ամենագոր, հրգորագոր, ինչո՞ւ, ասա, չես արել դա մինչև հիմա ու չես անում նաև հիմա...

Գոնե գըթա՛, գըթա ինձ, Տե՛ր, մեղմի՛ր ցավը իմ անանցիկ. գրկիր մտքից, հուշ ու սրտից, գուցե թե իմ սիրտ կեղեքող ու հոգետանջ այս կրակին ես դիմանալ կարողանամ...

ՌԵԲՎԻԵՄ

Արևը լուսաշինջ երկնքից իջնում է դեպի մայրամուտ, հրացուք խարույկը նրա վառվում է լեռների վրա: Կորցնելու ցավը անաղոք այրում է իմ վշտոտ հոգին, քանզի չապրած օրերիս ամեն թարթ հուշում է, որ ուշ է. քո առջև գվարթուն գարուններ, իմ առջև՝ անթափանց մշուշ է. ողջ կյանքս կանգնած քո ճամփին, գտել եմ, բայց արդեն ուշ է:

Շիկնահար այտերով գեղուիկս, դեմքը քո դարձրու իմ ցավին, տես, արևս գնում է մարելու, ուր որ է կիջնի երեկոն. չարի կամոք էր՝ վերևից, կամ բախտի քմայքով երևի, որ չգտա ես քեզ ցերեկով:

Թարմ վարդի դեռատի իմ կոկոն, ժպտա ինձ սիրառատ աչքերով, մեղրացող շուրթերով ժպտա ինձ, որպեսզի փառք տամ Աստըծուն, որ պահն այս տրվեց հանց պարզև՝ սիրո վայելքը զգալու:

ՂԱՐԱԲԱՂ

Մռավա սարի թուխ ամպերով, Քիրսա սարով՝ միշտ ձյունածածկ, մատուռներով՝ հին դարերից, մեր խաչերով, խենթ ու խելառ մեր Թարթառով ու Խաչենով՝ մեզ հետ ես դու՝ ուր էլ լինենք, ուր էլ գնանք, հեռու թե մոտ՝ ուր էլ մնանք, մեզ հետ ես դու, մշտաբողբոջ մեր այգեստան, մեր բուրաստան, հավերժի հետ ընկերակից մեր լեռնաստան:

Ջրերդ գով ու քչքչան հովդ անուշ ու շնկշնկան, արոտներդ ալպիական՝ լորի կանչով կախարդական, անտառներդ հեքիաթային՝ կկվի ձենով ու կուսական, խոնջ հանդերդ, սար ու ձորդ աստվածային՝ չքնադագեղ ու դյութական: Արար աշխարհ գնա ման եկ՝ Աստված վկա, ուրիշ նման դրախտ չկա:

Ո՞վ չգիտի, որ դու մերն ես, դու մի արև՝ մեր բոլորիս գլխավերև՝ մինչև մահ ու մահից հետո: Բիրթ կապանքից դու ազատված՝ ընդմիշտ մերն ես, մենք կմեռնենք՝ չենք տա բայց քեզ, մենք մի գետ ենք, դու մեր հունն ես, դու մեր հույսն ես, արյան կանչն ու աչքի լույսն ես, դու համակ կյանք՝ մեր հավատն ու սրտի սյունն ես, մենք սերմացու մի ժողովուրդ՝ դու մեր բունն ես, մեր քաջ նախնյաց սուրբ անունով լուսավորված հավերժական դու մեր տունն ես:

ՕՐՈՐ, ՕՐՈՐ...

Օրո՛ր, օրո՛ր, իմ օրերին օրո՛ր, իմ օրերին բոլոր՝ օրո՛ր, օրո՛ր... Քու՛ն մտիր, սիրտ իմ, քու՛ն մտիր, կոտրա՛ծ թևերով թռչնակ իմ, քու՛ն մտիր խաղաղ, մեր սին հույսերին օրոր, անուրջներին օրոր, օրո՛ր, օրո՛ր:

Հեռու՛ է երկիրն իմ՝ շքեղաշուք դրախտ, ու սիրտն իմ տենչաբաղձ՝ ճամփին է մշտատև, սակայն չի՛ հասնում, չի՛ հասնում նա տեղ, քանզի հուսաբեկ եմ, ավա՛ղ, ու թևահատ:

Իմ ոտնահետքերին կարոտ արահետներ՝ կան այնտեղ՝ թավ խոտերում կորած, գեփյուռականչ ծաղիկներն այնտեղ, հավքի երգով տարված, օրորվում են մեղմիվ, շնկշնկում է սարերն ի վար դալարամեջք քամին, մանկութ աղբյուրներն այնտեղ կարկաչում, կանչում են անձկագին, մթնաշաղն է նստում արծաթաշաղ մշուշում, առաջին սերն է կանչում իմ և նրբանուրբ անունը իր շղարշվում է շնչիս ու այրում է հոգիս, ու ես այնպե՛ս եմ ուզում սիրել նրան նորեն, վերստին շնչալ սիրաշշուկ խոսքեր, սիրո նագուն խոսքեր՝ ծնված միայն սիրո համար:

Օրո՛ր, օրո՛ր, իմ հուսախաբ սրտին օրոր, երագներին իմ օրոր, երնեկ արևն էլ իմ մարեր այնտեղ՝ հեռու՛, հեռու՛, հեռու՛ սեզ լեռներում իմ հեռու, ուր գերեզմանն է իմ մոր՝ լքյալ ու անտերունչ, և գերեզմանին նրա սուրբ՝ շունչն է թևածում Աստծո:

Օրո՛ր, օրո՛ր, լույս ընկերներին իմ օրոր և բարեկամներին իմ բոլոր՝ անծիր համացանցի: Ողորմած է Աստված ու ողորմենք մենք էլ չար սրտերին մեղսոտ՝ և նենգ, և դաժան, անկարեկիր, անգութ, որ հագուրդ չունեն բնավ՝ մի թիզ հողից բացի:

Օրո՛ր, օրո՛ր, օրերին իմ անցած, որ երագի չափ կարչ՝ հեռացող գնդոցով եկան ու անցան, ու էլ չե՛ն դառնալու, էլ չե՛ն դառնալու ետ... Օրո՛ր, օրո՛ր, կսկիծներին իմ օրոր, իմ ցավերին օրոր ու օրերին գալիք՝ որ կբացվեն հետո, բայց ո՛չ մեզ համար...

=====

ԱՐՑԱԽ

Հայաստանը մաքուր ոսկուց մի մատանի՝ ակն ես նրա շողշողենի հանց աղամանդ: Աստվածանիստ դրախտ ես դու երկնային, քո կարոտից հեռունքում՝ ներսից այրվող դեզի նման այրվում ենք մենք լուռ ու մարմանդ:

Ինչքան էլ որ հեռու լինենք մենք քեզանից, մեր օրրան, ուր էլ լինենք հարափոփոխ մեր այս կյանքում, կապրես մեր մեջ դու հանապազ, միշտ անպակաս դու մեզանից՝ մեր հուշերում, մեր սրտերում ու մեր հոգում:

Հայրենի հող, անուշաբույր դու մեր ոստան, մեր այգեստան՝ հար ըղձալի, փոքր ես դու, բայց մոր փոքրին ով է նայում. քարտեզին, տես, չկաս անգամ, չես երևում, որ համբուրենք, բույրդ գգանք, համդ գգանք, հեռվից-հեռու մեր կարոտը գոնե առնենք:

Ախր, մենք ո՛նց, ոնց մոռանանք ապառաժոտ լեռները մեր, սարը Մռավ՝ երկնի մովում, աղբյուրների ջուրը վճիտ, ականակիտ, ո՛նց մոռանանք, լորի կանչը՝ ծաղկափթիթ մեր հանդերում, ասա դու մեզ, ո՛նց մոռանանք, էդ կարոտին ո՛նց դիմանանք:

Երնեկ կրկին մենք տուն դառնանք հեռուներից ու էլ չապրենք օտար հողում մենք անտեղի, մեր հավքերի քաղցրալեզու երգը լսենք մեր ձորերում, վերադառնանք նորից մեր

տուն, վերադառնանք, մեր տուն դառնանք ու վերստին տեր կանգնենք մենք մեր ծնողաց գերեզմանին, մեր տուն-տեղին...

=====

ՄԱՅՐԱՄՈՒՏ

Մութը անցավ, լույսը բացվեց, արևն ահա դուրս է եկել, ցոլք է տալիս, շափաղում: Լեռներից վեր, ոսկեվորված արևից բոբբ՝ ճերմակ մի ամպ լող է տալիս լուրթ երկնքում՝ դանդաղասահ ու հուշիկ:

Օրը բացվեց լուսապայծա՛ռ, գնաց դեպի մայրամուտ, ճերմակաթև ամպը մեկեն գունափոխվեց, սևացավ: Մարդու բախտը հանց ճերմակ ամպ, կյանքը նրա՝ օրվա ճամփա՝ լուսաբացին արևացող, իրիկնադեն մեկ էլ տեսար սևացավ:

Ո՛վ արարիչ, դու արարիչ ամեն ինչի, ինչո՞ւ, ինչո՞ւ, ինչո՞ւ, ասա, մեզ տվեցիր այսքան կարճ կյանք, որ հանապազ մնանք կարոտ ամեն ինչի... Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ տվածը քո, որպես պարզև շռայլորեն՝ լուսաթրթիռ շահելություն, գեղեցկություն լուսափթիթ, աչքերի լույս, հավատ ու հույս, սեր ու խնդում, հետզհետե ետ ես առնում անգթորեն՝ մեզ թողնելով դավն ընկերոջ, որին սատար էինք կանգնել դժվար օրին, չար նախանձից բարեկամի՝ լուռ այրվելիս, ցա՛վը սիրո արփիաշող, որ ուրացած երդումներն իր սին ու պատիր, գնաց նվաստ թշնամու հետ:

Օրը անցավ, մայրամուտի արևը մեր՝ հորիզոնի ցլոքերի մեջ հըրդեհվելով ոսկեճույլ ու հարահավերժ անըջանքով, դանդաղորեն անց է կենում լեռան ետև. մնացողաց՝ մնա՛ք բարով, գնացողաց՝ լույս ու արև...

=====

ՄԻԱՅՆ ԹԵ ԴՈՒ ՄԻ ՎՀԱՏՎԻՐ

Իմ հուշերում՝ մշուշներից ձյուն է տեղում, նոճիների ծովափնյա գբոսայգու մութ ծառուղում փաթի՛լ- փաթի՛լ ձյուն է տեղում, աստղաթև ու մեղմօրոր ձյուն է մաղում գեղատեսիլ իմ գեղուիս սաթ մագերին, թարթիչներին, վարդայտերին, կիսաթափանց մեղմ թարմությամբ՝ բոսորահուր շուրթիկներին...

Նեոնային լույսերի մեջ՝ թեթև – թեթև ձյուն է մաղում, ձյան լայնշի փաթիլները՝ հարյուր հագար, միլիոնավոր ճերմակաթև թիթեռնիկներ, օդում ճախրում, գալարվում են, ալարելով՝ իջնում են ցած դանդաղորեն:

Իմ սևաշյա գեղեցկուհին՝ հուզաթաթավ ու դեռատի մատղաշ բարդի, իմ գրկի մեջ՝ հեշտանքավառ ու խաղացկուն, գլուխը իր թեթևակի ետ է գցել ու քրմահաճ, հանց աղջնակ, հըրճըվալից ծիծաղում է՝ լեզվի ծայրով ժիր որսալով ձյան ճերմակ փաթիլներն այդ... Նրա տեսքից՝ լուսաճաճանչ ու լուսագեղ, ոսկեհնչյուն ստապատիր իր խոսքերից՝ խայտանքի ու լացի միջից. «Ես դա կանեմ, կանեմ ես դա, դու կտեսնես, ես կգնամ ու էլ չեմ գա, թե որ այդպես դու ուզենաս», սիրտն իմ խայտում, խլրտում է, հոգիս ցնծում, թփրտում է, ու ես անկամ, ինքնամոռաց մրմնջում եմ. «Յա՛վդ տանեմ, ցա՛վդ տանեմ, ցա՛վդ տանեմ»:

...Հետո եղավ, այնպես եղավ, երկինքը լուրթ պատեց սևով, մարդը կրկին դառավ գազան ու ամեն տեղ ու ամենուր՝ ավար, ավեր, փողոցներում ու տներում՝ մորթված հայեր, խոշտանգված ու սվինահար անմեղ հայեր, աշխարհի կույր աչքի դիմաց՝ խարույկներում

վառվող հայեր, մարդը, իրավ, դառավ գազան ու սովահար այդ գազանից մենք հալածված ինչպես մի հոտ՝ թողած տուն-տեղ, ունեցվածք ու գերեզմաններ, սոսկ հրաշքով փրկված ահեղ այդ գեհենից՝ գլխակորույս ու վշտաբեկ, ցրվեցինք մենք աշխարհով մեկ՝ հարահավերժ կորցնելով մեկս մեկին:

Իմ հուշերի մշուշներում ձյուն է մաղում նոճիների զբոսայգում... Փետրաթեթև, մեղմ ու նագուն ձյուն է մաղում մեր մագերին, մեր քունքերին, իմ գեղուհին հառնում է ինձ այդ հեռաբաղձ մշուշներից՝ առաջվա պես լուսաժպիտ ու լուսագեղ: Նրա տեսքից հոգեզնայլ սիրտն իմ խայտում, խլրտում է, հոգիս ցնծում, թփրտում է, ու ես անկամ սրմնջում եմ արտասավալից. «Ցա՛վդ տանեմ, ցա՛վդ տանեմ, մի վիատվիր ու մի կորցրու հույսդ վերջին, ես կգտնե՛մ, քեզ կգտնե՛մ, միայն թե դու մի վիատվիր, ցա՛վդ տանեմ»...

=====

ՎԱՂԸ ԱՐԴԵՆ ՈՒՇ ԿԼԻՆԻ

Մի մոլորվիր քո սիրուհու անցյալի մեջ և մի խանդիր: Աստված նրան՝ կրքահարու՛յց հուր աշքերով ու հրաներկ բո՛րբ շուրթերով, ըստեղցել է զուտ բերկրանքի, սիրո համար:

Կյանքը կարճ է, կարճ մի ճամփա, ճամփան՝ անդուլ հոգս ու մորմոք, դու ուղևոր՝ այդ կարճ ճամփին: Ողջը դա է, կուգես խնդա, կուգես՝ լացիր, անօգուտ է և ընդունա՛յն, ախ, ամեն ինչ, ճամփադ անցիր, ի գորու չես դու փոխելու որևէ բան. ունայնություն ունայնությանց, ունայնություն ունայնություն:

Մի մոլորվիր քո սիրուհու անցյալի մեջ, մի որոնիր այնտեղ ոչինչ ու մի խանդիր: Սիրիր նրան ու վայելիր սերը նրա, սիրիր նրան՝ ինչպիսին կա: Ինչ կա այսօր, վաղն այլևս չի լինելու, ինչ եղել է՝ ա՛նց է կացել, ինչ որ պիտի հետո լինի՝ պարուրված է անհայտությամբ. ապրիր այսօր, վաղը արդեն ուշ կլինի:

=====

ՄԵՆՔ ԳԱԼԻՍ ԵՆՔ...

Հագարան հավքի թևերին, թե լաջվարդ հեքիաթից դյութական՝ մենք գալիս ենք այս աշխարհ, ինչպես հավքը եթերում՝ անբջանքով, խայտանքով, երջանկությամբ ապրելու:

Երջանկությունն այդ, սակայն, ինչպես կապույտ հորիզոն՝ ինչքան որ մենք մոտենում, հեռանում է մեզանից, ու չենք հասնում մենք նրան, ախ, չենք հասնում մենք նրան... Ու հաշտվում ենք բախտի հետ, քանզի ուզենք թե չուզենք, ինչ գրված է ի վերուստ՝ ի սկզբանե մեզ համար, հաստատ այն էլ լինելու:

Հագարան հավքի թևերին, թե լաջվարդ հեքիաթից դյութական՝ գալիս ենք մենք լույս աշխարհ, գրնում դեպի վերջալույս՝ ճանապարհին կորցնելով ընկերներին սրտակից, մոտիկներին՝ ըղձալի...

Չկա ոչինչ այս կյանքում, որը ավարտ չունենա. ժամանակի ընթացքում՝ անցնում, գնում, մոռացվում է ամեն բան՝ սեր ու խնդում, գեղեցկություն, գանձ ու գահ, լոկ կորուստն է գավակի, որ այրում է մեր հոգին ու չի անցնում մինչև մահ:

=====

ՄԻ ՕՐՎԱ ԿՅԱՆՔ

Կա թիթեղի մի տեսակ, որ մի օր է ապրում սոսկ... Ոսկեթևիկ մի թիթեղ ծնվեց լույսը նոր բացված՝ գվարճանքով ողջ օրը ծաղկանց վրա ճախրելու, արևի ջինջ շողերում իր խատուտիկ թևերով ջրերի վրա թևելու, խնդությամբ ու բերկրանքով իր կարճ կյանքը ապրելու...

Մթառ օր էր օրը այդ, արև չկար, մեզ ու մշուշ՝ խինդ չկար, չկար հավքի երգն անուշ, որ թիթեռը կախարդվեր, լույս չէր կաթում ծառերից, համրացել էր գետակն էլ, ծաղկի դողանջ էլ չկար, անվերջ անձրև էր տեղում... Այդպես անցավ օրն ամբողջ՝ մինչև եղավ մայրամուտ, արևն անցավ սարերից, մութը ծանր, սևասև, իր մեջ առավ սար ու ձոր:

Անցավ օրը թիթեռի... նա վշտակիր, առհավետ ծալեց թևերն իր ոսկյա ու այդպես էլ չտեսավ ոսկեթևիկ թիթեռն այդ ու չիմացավ նա, ավա՛ղ, որ լինում են լուսաշինջ, պայծառալույս տաք օրեր՝ լեցուն գվարթ կանչերով...

...Մի՞թե դու չես կամ թե ես՝ չարաբախտ ու սգահար ոսկեթևիկ թիթեռն այդ...

=====

ԵՎ ՈՒՐ ԷՐ ԱՍՏՎԱԾ

...Եվ ո՞ր է Աստված. տիեզերական հավիտենության իր գահին բազմած՝ այդ բարձունքներից չի իջնում նա ցած՝ ունկն դնելու ողբ ու կականքն իր իսկ արարած երկրի վրա:

Ո՞ր էր նա, ո՞ր էր, երբ հավատացյալ ողջ մի ժողովուրդ՝ թե մանուկ, թե ծեր, հլու-հնազանդ իր Արարիչին՝ Դեր Ջորի պապակ անապատներում ոչնչացվում էր անգութ աշխարհի կույր աչքի առաջ՝ Աստծուն ի տես:

Եվ էլ ի՛նչ Աստված, եթե չի իջնում ամպերից այսդին ու չի բռնում նա արյունոտ ձեռքը տմարդ վայրենու ու չի անիծում չար գործը նրա, որ նգովկյալ լինի հարատև ու փորի վերայ գնա նա մենակ ու հող ուտի միայն կյանքի մնացյալ բոլոր օրերին:

...

Իր տունն ու տեղը թողած թուրքերին, հարյուր տարուց վեր՝ Ադանա գեհենից մինչև Սուրգայիթ ու մինչև Բաքու, քայլում է հայր՝ լքյալ, վշտաբեկ. Աստված տեսնում ու ոչինչ չի անում, իսկ նա տեղ չունի՝ ոչ թե ապրելու, անգամ մեռնելու:

=====

ԱՆՑ ԵՆ ԿԵՆՈՒՄ ՕՐԵՐԸ ՄԵՐ...

Աշնանային թափուր հանդեր, դալուկ արև, թեթև քամուց մունջ օրօրվող դեղձան ծառեր, անձրևներից գունաթափված թախծող դեզեր՝ մենության մեջ...

Ցած են իջնում տերևները աշնանային՝ շիկակարմիր, իրիկնային արևի պաղ շողերի մեջ վերջին անգամ հուրհրատում, շողշողում ու գալարվում են հազարերանգ ու փայլկտուն, իջնում տամուկ սառը հողին:

Այդպես հանդարդ, աներևույթ, դանդաղորեն ու հեգասահ անց են կենում օրերը մեր՝ հրակարմիր ու վարդագույն... Շուտով կգա ձմեռը ցուրտ, ձյուն կտեղա փաթիլ-փաթիլ ու լայնըշի և կծածկի սար ու ձորեր, արտ ու արոտ, ու ձյան տակ լուռ կկորչի արահետն այն՝ ինձ մոտ բերող, ու դու չես գա, դու էլ չես գա...

Հետո նորեն կգա գարուն, կգա ամառ ու նոր աշուն. ո՛վ կիիշի տերևներն այն՝ այն, որ կային, այն, որ մեռան անցած աշնան...

=====

ԱՄԵՆ ԻՆՉ ԿԱՆՑՆԻ

Ժամանակն անցնում է վարար գետի պես ու չի կանգնում բնավ...

Կարողացիր բերկրել երջանիկ թարթերով այս անցած օրվա՝ որպես արաչական գեղահրաշ ընծա, և քնելը նախքան՝ հիշիր վայրկյանն այն, երբ տեսար նրան՝ կրակ աչքերով, շուրթերով՝ բուրյան, ու դյութեց նա քեզ՝ անսպասելիորեն ու միանանգամից, հոգիդ լցնելով ծաղկած զարունքով:

Պահպանիր նրան աչքի լույսի պես, որ կյանքդ անցնի ցնծուն բերկրանքով, քանզի ողջ կյանքում հոգու տենչը քո՝ նա էր շարունակ, ու դու վերջապես գտել ես նրան: Իմացիր նաև՝ փոխադարձ սիրուց ոչինչ չկա վեհ. այն կորցնելուց հետո իզուր է թվում ապրելն այլևս:

Սիրիր լոկ նրան, որի հետ լռելը՝ քան գրուցելը մեկ ուրիշի հետ, հաճելի է քեզ: Նվերն ուրիշի՝ մի ամբողջ աշխարհի թեկուզ նա տա քեզ՝ պետք չէ քեզ բնավ. քեզ նրա դյութիչ ժպիտն է պետք լոկ, և ուրիշ ոչինչ:

Ու չասես երբեք, թե առանց նրան ապրել չես կարող: Ապրել կարող ես, պարզապես աշխարհը կփոխվի աչքիդ, կխամրեն բոլոր գույները մեկեն, շնչելը կըլինի ծանր ու դժվար:

Այդպես է հարկավ. ժամանակն անցնում է վարար գետի պես ու հարափոփոխ այս մեծ աշխարհում քո ժամանակն էլ կգա ու կանցնի: Ամեն ինչ կանցնի՝ վառ հուշից բացի, որ անց է կացել երկնքից ընկնող աստղերի ներքո, ու չի կրկնվի, էլ չի կրկնվի... Ու գիտցիր մի բան, որ կյանքը նման է վառ արեգակի՝ երբ ջահել ենք դեռ: Արևի նման բոցավառվելով սիրո կրակից, հայացքով ետև՝ գնում ենք դեպի մեր լեռան հետև՝ ուրիշ մի կյանքով նորից ապրելու...

=====

ԻՄ ՍԻՐՏԸ ՀԵՌՈՒ ԼԵՌՆԵՐՈՒՄ Է ՄԻՇՏ

Հեռվից նայողը ինձ չի հասկանա, իմ սիրտը հեռու լեռներում է միշտ... Ողջ գիշեր աչքին քուն չեկած մարդը լոկ կհասկանա, թե ինչքան երկար է տևում գիշերը, և թե արևն ինչպես է դանդաղ գնում մարելու՝ լույսն իր բաշխելով, վարդը թառամում՝ բուրմունքն իր տալով, խունկը այրվում է՝ շուրջը սփռելով հոտն իր բուրավետ... Այդպես է անշուշտ. վատը չտեսածը՝ լավը չի հասկանա: Ինչպես որ կուշտը՝ սովից մեռնողին:

Իլյա Մելվինսկին, տես, ինչ է ասում՝ եթե որևէ տեղ մի մարդ է մեռնում, ինձ թվում է, թե ես եմ մեղավոր... Ժամանակները փոխվել են հիմա՝ մարդասպան – քննիչ միասին նստած՝ հանցանք են հյուսում ընդդեմ սպանվածի: Քո անբիծ լինելը դեռ ոչինչ չարժեն՝ նայած նենգ լեզուն ինչ կտարածի քո անվան շուրջը. ձյունն էլ է ճերմակ, բայց աղտոտվում է կեղտոտ ոտքերից:

Օրերը մթնում ու անց են կենում... Երջանկությունը հորիզոն է մի՝ ինչքան մոտենաա՝ հեռանում է այն: Բախտդ թե սև է՝ շատ մի կնկճվիր, վստահիր հույսին, այդ սևից հետո ճերմակը կգա, ո՞վ է տեսել, որ ձմեռը տևի ամբողջ մի տարի: Անցողական է ամեն բան կյանքում, դա նույնպես կանցնի, ամեն ինչ կանցնի. հույսդ մի կորցրու հանդեպ լավ օրվան: Դարձիր արմատներիդ՝ որտեղից գալիս և ուր ես գնում, բարություն արա ու գցիր գետը, կտեսնես՝ մի օր առջևդ կգա:

Հեռվից նայողը ինձ չի հասկանա, իմ սիրտը հեռու լեռներում է միշտ, այնտեղ է հոգիս, ու ես կարոտից գիշեր ու ցերեկ այրվում եմ անծուխ...

=====

Կ Ա Լ Ե Ր ՈՒ Մ

Կարմրառոտ կաքավների լույս կաղկղան կոհակվում է օրվա շոգի ու տապի մեջ, արտույտները մոտ արտերում արտորում են թախծագորով, խոտը կոխած հին կալերում շնկշնկում է հովը մեղմիվ՝ ինձ բերելով ձայներն անդարձ մեր մայրերի, որ էլ չկան, անց են կացել այս աշխարհից անվերադարձ...

Կռիվ մեկնած ամուսին ու որդիներին փոխարինած՝ վշտից տմույն, անլուսաշող կյանքը նրանց հանդ էր, արտեր ու մանգաղ, մաճ ու գութան, մղեղ ու կալ, հույսն էր պահում լոկ նրանց, թե բոլորը հետ կգան... Ավա՛ղ չեկան, էլ չեկան, շա՛տ-շատերը ետ չեկան, ով էլ եկավ՝ կաղ ու կրոնատ, խաթարվա՛ծ:

Խոնարհվենք, եկ, մենք լինի ի հիշատակ սրբասուրբ մեր մայրերի ինքնուրաց, որ վաղուց է ինչ չկան, լույս են դառել ու չկան: Ու խոնարհվենք նաև լուռ նրանց առջև վերըստին, ովքեր ահեղ այն կովից հաղթանակած տուն եկան, բայց ապրեցին կյանքն իրենց՝ դժվար կյանքով պարտվածի...

Մշտահողով այս կյանքում մենք վերջինն ենք, որ տեսանք դենքը նրանց լուսաչինջ, մենք էլ կանցնենք աշխարհից՝ ո՛վ կրհիշի էլ նրանց...

Կաքավների կաղկղան՝ կալից անդին հանդերում, տրտում երգը արտույտի՝ ոսկեորած արտերում, սիրտն իմ լցրին անձկությանը՝ մեր հին լքված կալերում:

=====

Ա՛հ, ԵՍ Ի՞ՆՉ ԱՆԵՄ...

Չույգ որդիներն իմ թևերն էին իմ, հատված թևերով, ա՛խ, ես ի՞նչ անեմ: Ու՛մ բացեմ սիրտս, որ ինձ հասկանա:

Անընդգրկելի, ծանր է ցավս, առավել ծանր, որ այս լույս օրն ու ալվան աշխարհը նրանց համար չէ, որ ես այլևս չեմ տեսնի նրանց, չեմ լսի ձայնը նրանց հոգեթով, խոսքն ու ծիծաղը անուշաբարո էլ չի հնչելու մեր ականջներում:

Ու՛մ պատմեմ ցավս՝ ծովի պես խորը, ո՛վ կհասկանա, որ ներսում այրվում, խորովվում եմ լուռ և ամեն անգամ, որդիներին իմ մտաբերելիս, մեռնում – հառնում եմ՝ պատկերը նրանց իմ աչքի առջև, սուրբ անունները՝ շուրթերիս վրա:

Մեծ տառապանքը տանում են լին, ու ես ինքնակամ ժպտում եմ մարկանց, քանզի ուրիշը ժպիտն է տեսնում, քո հոգու ցավը ոչ ոք չի տեսնում:

Ես ու՛մ, ու՛մ պատմեմ ցավը իմ անանց, մարդ արարածը ինձ չի հասկանա... Գնամ հայրենի հանդերին պատմեմ իմ տվայտանքը, հովից օրորվող խոտ ու ծաղկունքին, մենավոր կանգնած ծառերին

տրտում, անտառի խորքում գմբուխտ մամուռով պատած քարերին, երգող հավքերին, ձորում կարկաչող ջրերին պատմեմ ու նրանց հետ լամ ցավն իմ մորմոքում:

=====

ՀՈԳՆԵԼ ԵՄ ԱՐԴԵՆ

Ես այս աշխարհից հոգնել եմ արդեն:

Էլ չեմ դիմանում կեղծիքին, ստի՛ն, շողմնքոր մարդկանց
շողմ խոսքերին, հանկարծ փող տեսած՝ հոգով աղքատի գազիր պահվածքին, փող
ունեցողի քամահրանքին, չունեցողների խղճալից տեսքին Էլ չեմ դիմանում:

Սիրտս տարագիր էլ չի դիմանում դրացու դավին, նախանձ ու դժխեմ բարքերին նրանց
ու լեզուներին՝ նենգարկու, քսու, ես չեմ դիմանում:

Չոգիս կեղեքող մորմոքուն ցավին Էլ չեմ դիմանում, զի անկարող եմ գեղեցկատեսիլ
իմ որդիներին տեսնել վերստին, անհուն կարոտից փշրված սրտով իմ գիրկը առնել... ախ,
որովհետև այլևս չըկան:

Ոչ ոք չի հիշում՝ ով չկա արդեն, ոչ ոք չի հիշի, երբ չենք լինի Էլ: Ապրողն ապրում է,
մեռնողը՝ մեռնում, մեռնելը հեշտ է, ապրելն է դժվար, քանզի ապրել կա՝ մեռելուց վատ է:

Դժվար է ապրել այնպիսի մի տեղ, ուր որ Կայենը և օրենսդիր է, և վայրագ դահիճ,
դատավոր նաև, և որ նրանցն է արքայությունը երկրի վրա ու բիլ երկնքում:

Ես այս անիրավ աշխարհից, իրավ, հոգնել եմ արդեն:

Երանի նրանց, որ չեն ծնվել դեռ...

=====

ԿՅԱՆՔԸ ԵՐԿԱՐ Է ԹՎՈՒՄ

Կյանքը երկար է թվում, քան թե որ կա իրապես:

Կարճատև է այն, ավաղ, փութկոտ անցնում է օրը, օրը դառնում է տարի, փոփոխվում
է ամեն ինչ՝ ինչ որ թանկ էր մեզ համար ոչ հեռավոր անցյալում, դառնում է սին ու չնչին...
Եվ վաղանցիկ այդ կյանքում՝ վատ օրերը անհատնում, լավ օրերը՝ աննշմար, ու անցնում է
կյանքը մեր՝ մեր իղձերին խոտորնակ, մեկն ապրում է հրճվալից, աչ ու ահյակ կտտելով, մյուսը՝
բախտին հնազանդ, աղի արցունք կուլ տալով:

Արդարություն անձկացի ողջ իմ կյանքում՝ ապարդյուն, որտեղ բարին՝ չարն այնտեղ,
ու հաղթողը նա է միշտ: Հագար ամիսոս արդարին՝ այս անարդար աշխարհում: Աստված
վատին ստեղծեց՝ լավերի տեղն իմանանք, ոչ արդար գործ, ոչ էլ խոսք, մի սպասիր դու
տմարդից, մարդու լեղին, իմացիր, չի հասնիս ոչ մի թույն: Մահն է արդարը միակ՝ ոչ հարուստ
է ճանաչում, ոչ գազրելի պաշտոնյա, ոչ էլ անգետ ու գիտուն. անխտրական տանում է հեռու
անհայտ մի աշխարհ:

Կյանքը սիրուն խաբկանք է, գալիք օրվան հույս չկա՝ թռչունն մրջյուն է ուտում, վաղը
մրջյունը՝ թռչուն:

Կյանքը երկար է թվում, սակայն կարճ է հիրավի, դանդաղասահ ցատկ է մի՝ ծնված օրից
մինչև մահ...

=====

ՍԱՆԴՈՒՂՔՆ Ի ՎԵՐ...

Փոփոխական այս աշխարհում անցավոր է ամեն բան. սանդուղքն ի վեր, սանդուղքն ի
վար՝ անց է կենում կյանքը մեր: Երեկ՝ հարուստ, հարգ ու պատիվ՝ խնկարկում էր ազգուտակ,
այսօր՝ աղքատ, ուղեկիցդ՝ մտքերըդ են տվայտալի, իսկ ընկերդ՝ անհուսալի հույսը վաղվա
փուչ օրվան:

Հրապուրված սինու շողում, սուտ խոսքերով, տունս արած քարվանսարա, ոտի կոխան ամենքի՝ չհասկացա մի անողորմ ու ցավագին իրողություն. մարդիկ, եղու՛կ, հիշում են քեզ, երբ որ իրենց պետք էս միայն:

Այդպես էլ կար, Տերը վկա, այդպես էլ կար՝ դժվար օրիս մեկը չկար:

Ինչ կորցրել՝ չեմ որոնում, միևնույն է, էլ չեմ գտնի: Կյանք ասածը դա է, որ կա՝ մեկը ողբում կորուստը իր, մյուսն՝ հրճվում իր գտածով:

Անցածն անցավ, անդարձ անցավ, ինչ որ պիտի վաղը լինի՝ թող որ լինի, ո՞վ կասի, թե վաղվա օրն ինչ կլինի, ունեցածով մխիթարվենք ու չընկճվենք որպես մի գոհ. չունևորի մորմոքումով՝ ունևորը հրճվում է գոհ:

Օրը մթնում, անց է կենում, մութ գիշերվան՝ վաղվա լույսն է հաջորդելու, բախտդ թե սև՝ մի վիատվիր, սևից հետո ճերմակ կգա: Ամենացուրտ ձմռանն անգամ գարնան օրն է դիմավորում, ո՞վ է տեսել, որ ձմեռը հարատևի...

Փոփոխական այս աշխարհում անցավոր է ամեն բան. սանդուղքն ի վեր, սանդուղքն ի վար՝ անց է կենում կյանքը մեր...

=====

ՈՒՇ Է...

Հուշե՛ր, հուշե՛ր, գիշեր ու շեր, շենշող հուշե՛ր, հին հուշերի մշուշներում նվաղ հնչյուն՝ ու՛շ է, ու՛շ է...

Կարծես երկար կյանք էր տրված՝ վայելելու իմ դիցանույշ գեղեցկուհու սերը վսեմ՝ բայց կյանքն ասես մի ակնթարթ՝ թռավ-անցավ, չհասկացա՝ ինչպե՞ս եկավ, ինչպե՞ս անցավ...

Հուշե՛ր, հուշե՛ր, ու հուշերի մշուշներում լուսաշղարշ մի լույս պատկեր կանչում է ինձ սև աչքերի մեղմ դյութանքով, որպեսզի ես նորից հառնեմ մոռացումից, զգվեմ նրան ինքնամոռաց, բույրը առնեմ ես կաթնահունց պարանոցի, հրափափուկ շուրթիկների համը զգամ ու վերստին տաք շշուռնը լսեմ նրա՝ հավերժական սիրո մասին...

Հուշե՛ր, հուշե՛ր, գիշեր ու տիվ հուշեր անթիվ, անծայր հուշեր, նվաղուն ձայն երկնի ծերից՝ արդեն ու՛շ է, ու՛շ է...

=====

ԱՆՑԱՎ

Անցա՛վ, անցա՛վ, կյանքն իմ ացավ՝ ինչպես երագ, ինչպես մուրագ, ինչպես մի հուշ անվերադարձ, ու ես ոչինչ չհասկացա, ասես կողքից եկավ անցավ:

Տրտմամբ է հոգիս հիմա, որ կյանքը իմ եղավ ունայն, սուտ ու կեղծին հավատընծա՝ ապրեցի ես հեզ ու խաբված: Մեռնելու չափ տրտմամբ է, ախ, սիրտը իմ. ի՞նչ շահեցի աշխարհ գալով՝ ոչի՛նչ – ոչինչ, միայն ցավեր, միայն դավեր, խինդը սակավ, շառն՝ անսպառ:

Գթա ինձ, Տեր, գթա ինձ, Տեր, ու ողորմիր, կյանքն իմ անցավ ինչպես երագ, ինչպես կարճ օր, ու ես, իրոք, չհասկացա, ա՛խ, ես ոչինչ չհասկացա՝ ինչպես եկավ, ինչպես անցավ:

Գթա, Տեր իմ, քանզի բազում արհավիրքներ կրեցի ես ամբողջ կյանքում: Ամբողջ կյանքում, ախ, գուր հույսեր, իգուր հույսեր, մորմոք ու ցավ, կյանքն իմ, իրավ, այդպես անցավ, չեղավ մի օր՝ լինել անցավ:

=====

ԿՈՒՈՒՆԿՆԵՐ

Կռունկներ իմ, կռունկնե՛ր, անկյունաշար չվերթով ու՞ր եք այդպես թևածում անծայրածիր երկնքով...

Կուղու-կուղու... թախծագործով կանչերով գնում եք տաք երկրներ: Ես էլ հավք եմ թևահատ՝ ետ մնացած երամից, ինձ էլ տարեք, ախ, ձեզ հետ, չմնամ այս ցրտերում:

Սիրտս երկիրն է ուզում մեր, ուր մեղմ հով կա շնկշնկան, կակաչագարդ հանդ ու սար, ջինջ գետակներ քչքչան, անտառները թավախիտ իրենց բույրն են ամբոռսում, լորն է կանչում քաղցրալուր դեղնագունած արտերում...

Կուղու-կուղու, կռունկներ, սիրուն հավքեր երկնային, իմ տարաբախտ սիրտն առած՝ հեռանում է ձայնը ձեր, իմ կարոտը գեթ տարեք, թե որ ձեր չուն մեղմ տաղով՝ Ղարաբաղով անց կենա...

=====

ՆՋՈՎՔ

Աստված ստեղծեց երկինք ու երկիր, անծայրածիր էր երկիրն, ամայի, և սև խավարն էր պատած ամենուր, և Աստծու ոգին լուռ թափառում էր ջրերի վրա:

Եվ Աստված ասաց՝ թող որ լույս լինի, և լույսը եղավ, և նա գտավ, որ լույսը բարի է ու տարանջատեց լույսը խավարից, լույսը ցերեկն էր, խավարը՝ գիշեր: Եղավ երեկո, եղավ առավոտ, օրն էր առաջին:

Աստված ջրերը հավաքեց մի տեղ ու ծով կոչեց այն, ցամաքը՝ երկիր, հետո նա ծառ ու ծաղկունք արարեց, արև ու լուսին, հորդուն անձրևներ, գետեր վարարուն, հավքեր բազմաբյուր՝ մեղրածոր երգով, ձուկ ու կենդանի արարեց հետո, որ չէին եղել, աշխարհը համակ լցվեց հմայքով, խոտի շրշումով, աղբյուրների մեղմ, քնքուշ կարկաչով, և այդ ամենը հաճո էր ունկին ու աչքին Տիրոջ, նա ասաց՝ լավ է:

Եվ Աստված հետո, վեցերորդ օրը, մի բուռ հող առավ, արարեց մարդուն այդ մի բուռ հողից ու կնոջը նրա՝ իր իսկ ամուսնու սեփական կողից:

Եվ հետո, հետո... տեսավ տիրադավ բնույթը մարդու՝ ընչաքաղց անդուլ, գծուծ ու դաժան, նենգ ու դրուժան, ագահությունը տեսավ նա նրա, որ հագուրդ չունի, և նրա նախասնձն ու տարփանքը գագիր, շուրջը պղծելու, իր մերձավորին կառափնատելու բնագղը ատեց ու շատ ափսոսաց, որ ստեղծեց մարդուն երկրի վրա ու հավիտյանս նգովեց նրան...

=====

Ո՞Վ ԿՄՏԱԾԵՐ...

Ո՞վ կմտածեր, որ կգա մի օր՝ անկանոթ, շվայտ վերնախավերի անողոք կամոք կյանքը մեզ համար շուտ կգա հանկարծ, ու մենք կհայտնվենք կյանքի հատակին:

Որ կգա մի օր՝ երեկվա թերուս գողն ու խաբեբան կդառնան հարգի, ամենուր նրանց ծուրն կդնեն, լրբերը՝ սրբեր, կդառնան մի օր, իսկ ազնիվ մարդը կարժեքագրվել... Ով, տեր իմ Աստված, որտեղի՞ց եկել, այս ո՞ր ենք հասել. գողը փողկապով պատգամավոր է, նա և օրենսդիր, և դատավոր է. փողը իրենցը, երկիրն իրենցը, կամքը իրենցը, կուզեն կայապանեն, կուզեն կրապանեն...

Ու՞մ մտքով կանցներ, որ մարդը այսպես կարժեքագրվել, որ նա ամեն ինչ թողած թուրքերին, իր մարդու հույսը՝ անտես Աստծուն, փախստականի անդուր պիտակով մունջ կղեզների քաղաքից-քաղաք՝ հլու-հնազանդ օրավոր աճող արհավիրքներին:

Ո՞վ կմտածեր, որ սև աչքերով իմ նուրբ գեղուհուն բախտը կնետի մի ուրիշ երկիր, ու ես այլևս չեմ տեսնի նրան: Որ ես ամեն օր կհիշեմ նրան ու կերագնեմ, նա այցի կգա ինձ երագներում՝ առաջվա նման գեղեցկատեսիլ ու միշտ ցանկալի՝ առաջվա նման, հետո կարթնանամ, հոգին իմ կայրվի կարոտից նրա:

Ո՞վ կհավատար, որ կգա մի օր, ու ես՝ հուսաբեկ, անպաշտպան, անտուն, ինչպես չոր տերև՝ քամու բերանին, տեղ չեմ ունենա այս մեծ աշխարհում: Ու տաժանելի մտքերից խոցված, կարող եմ ընկնել տամուկ փողոցում և մարդկանց հոսքից մեկը չի լինի՝ թեքվի ինձ վրա, որ գոնե նրան, հանգչող շշուռքով մրմնջան նրան, որ խռով եմ ես այս դժխեմ կյանքից. ողջ աշխարհն իմ մեջ ես տեղավորում՝ ես այս աշխարհում չեմ տեղավորվում:

Ո՞վ կմտածեր, որ կգա մի օր՝ կյանքը մեզ համար շուտ կգա հանկարծ... Ու՞մ մտքով կանցներ... Ո՞վ կհավատար...

=====

ԵՐԱՆԻ ԹԵ

Ղարաբաղն իմ սիրտն է հեռավոր, եզերքն իմ՝ այլևս անհաս, և հոգին իմ՝ վիատ ու նկուն, երբ իջնում է գիշերը լուսնկա, թափառում է քնած հանդերում ու մանկութ կածաններով նրա:

Դեղձան արտերն այնտեղ ծփում օրորվում, ալիքվում են քամուց, շրջան կազմած՝ ծտերի երանն է անցնում հին կալերի վրայով, ծիրանագույն արևի մեջ տատրակն օդում կախվում, քարանում է անշարժ, լորի գեղգեղանքն է ծորում ծաղկանախշ դաշտերում:

Երկինքն՝ աստղագարդ, մուգ կապույտ է այնտեղ, սարերը վսեմ՝ աստղերը շաղ եկած սարերի վրա, շրերը կարկաչում են երգեցիկ, անտառները խշշում օրնիբուն, և դյուրիշ բույրերից տամուկ սիրտն իմ պայթում է ըղձանքից:

Ղարաբաղն իմ հոգին է հեռավոր՝ ինձ համար անհաս այլևս...

=====

Ի Ր Ի Կ Ն Ա Յ Ի Ն Ն Վ Ա Գ

Երկինք լուսաջինջ, ծովը կապուտակ՝ տաք արևի տակ, ու սերը մեր ջինջ... Ախ, ինչ բարեբախտ, երջանիկ էինք այն երանելի հեռու եղեմում: Չարի կամոք էր, սև դևի կամոք՝ թողած տուն ու տեղ, լքյալ, վշտաբեկ, ինչպես սովահար վայրի գազանից հալածված մի հոտ՝ բախտը մեզ աշնան տերևի նման նետեց այլ ափեր, ու մենք մնացինք իրարից հեռու ու իրար համար լուռ տվայտելիս:

Մենք բաժանվելիս՝ սիրտն իմ ասում էր, որ կհանդիպենք: Մենք կհանդիպենք՝ ասացի նրան, ինքս իմ խոսքին չհավատալով: Նա հոգնած ժպտաց: Մեշող աչքերում շողը արցունքի՝ նայեց վշտալից ու մտամոլոր: Մա չի կրկնվի՝ ասաց սրտաբեկ, ես զգում եմ դա՝ մենք չենք հանդիպի, էլ չենք հանդիպի մենք ոչ մի անգամ...

Իմ Կիթերուհի, գեղաշյա չքնաղ դու իմ Սուլամիթ, քեզանով լցված,

խաչված քեզանով, այսքան տարիներ չտեսած անգամ՝ ինչու՞ եմ դեռ քեզ տենչում կաթոգին, աչքերիդ հուրը ինչու՞ է այսպես այրում իմ հոգին:

Իմ հուշերի մեջ, առաջվա նման, դու միշտ ցանկալի ու հուզագրգիռ,
շուրթերով բոսոր ու հուզաթրթիռ, անվերջ սրտիս մեջ, անդուլ ինձ հետ ես,
գիշեր ու ցերեկ քեզ եմ երագում՝ լինի արթննի կամ թե երագում:

Այս, իմ պաշտելի, դու ինձնից հեռու, հեռու-հեռավոր, ես՝ կարոտ հոգով
ու մշտամոլոր, սիրտն իմ նվաղուն անունդ է տալիս, կարոտած հոգիս՝ տխրալիր լալիս:
Դու գեղահրաշ, դու իմ աննման, քեզնով ի վերուստ խաչված ինքնական, ապրում եմ տրտում
այս հեռու ցրտում, ու, եթե բան է, Աստված չարասցե, մենք չհանդիպենք և ոչ մի անգամ,
իմացած եղիր, ողջ կյանքում քեզ եմ սիրել ես միայն՝ հնազանդ, անկամ, ու քո անունն է լինելու
շուրթիս իմ վերջին շնչում, քանգի քեզանով, լոկ քեզանով եմ ապրում ու շնչում այս անագորոյն
դժնի աշխարհում...

=====

ԻՆՉ ԿԼԻՆԵՐ...

Հեռո՛ւ, հեռու, իմ հեռավոր հայրենի տուն, ինչո՞ւ այսպես ես անընդհատ հիշում եմ
քեզ, և իմ հոգին կսկծագին, երբ իջնում է գիշերը խոր՝ լիալուսնի լույսով զօծված, դեգերում
է եղեմական մեր սարերում, ձորերում մեր խորնդասույզ ու ցիրուցան մեր հանդերում
ծաղկածփուն:

Ինչո՞ւ այսպես ես վերստին հիշում եմ քեզ, իմ դեմ՝ կապույտ երկինքը մեր, գետը՝
խելառ, որ խայտալով գլորվում է քարերն ի վար, անտառները՝ ամպածրար՝ խնկարկում են
բուրմունքները իրենց տամուկ, մեղմիվ հովը օրորում է խոտ ու ծաղիկ, գմրուխտ արտից լորն
է կանչում տրտմալիր, ու կարոտից, ա՛խ, կարոտից՝ սիրտն իմ ներսում ճաք է տալիս:

Հեռո՛ւ, հեռու, իմ հեռավոր հայրենի տուն, մայրական սուրբ շիրիմ անտեր, ի՛նչ կլինե՞ր,
որդեկորույս ու հուսաբեկ՝ կռունկների երամի հետ՝ դառնայի ետ, մորս կողքին մարեի մունջ և
իմ ավեր երագներից՝ ալ կակաչներ հառնեին վեր, հուրհրային՝ սրտները սև իմ սրտի պես...

=====

ՔԱՆԻ ՈՒՇ ՉԷ ԴԵՌ

Պաշտիր դու մորդ, քանի նա դեռ կա, քանի ուշ չէ դեռ...

Սիրիր դու նրան, քանգի ոչ մի տեղ արար աշխարհում մորդ նմանը դու չես գտնելու: Դու
չես գտնելու որևէ մեկին, որ կարոտ սիրտը քո ճանապարհին՝ քեզ անմնացորդ նվիրված լինի,
լոկ քեզնով շնչի, լոկ ապրի քեզնով:

Սիրիր դու մորդ, սիրիր անդուլ դու ու մի թերացիր սրտիդ ջերմ խոսքը ասելու նրան:

Կգա ժամանակ՝ անողորմ ու ժանտ, ու դու կափսոսաս, ա՛խ, շատ կափսոսաս, որ չես
հասկացել յուր ժամանակին ասելու նրան, թե նա ինչքան թա՛նկ, հարազատ էր քեզ ու երբ նա
չկա՝ որք ես դու արդեն: Դու կհասկանաս, ամեն ինչ հետո դու կհասկանաս, բայց ուշ կլինի,
շատ ուշ կլինի:

...Օրերից մի օր տուն կվերադարձաս անայգ ու անմիտ քո հեռուներից և խոտակալած
հին բակում կանգնած՝ անկար ու տրտում, կկանչես նրան՝ քար լռությու՞նը կարճագանձի քեզ...

=====

ԻՆՔ ՆԱՆԿԱՐ

Մենք Մկրտչյանին

Մարդը հոգնած էր, թշվառ ու տրտում, բայց, երևում էր, հույս կար դեռ սրտում:

Նա հավատում էր, որ ծեր բժիշկը կձերբագատի տանջող մտքերից:

– Կյանքում լինում են այնպիսի պահեր, – ասաց այցելուն, – երբ աչքերիդ մեջ արցունքներ չկան, այնինչ սիրտդ մի ծով է արցունքի... Ցավը կեղեքում, խեղում է հոգիդ, – շարունակեց նա:– Երբեմն կարծես ժպտալ չես կարող կամ թե ծիծաղել, բայց դե ժպտում ես, նույնիսկ ծիծաղում, ծիծաղը պետք է, քանզի ծիծաղով թվում է հեշտ է տանել խոր ցավը... Ցավը քարին են տվել, որ տանի, քարը չի տարել՝ մարդը տանում է: Անողոր ցավը, որ գիշեր ու զօր հանգիստ չի տալիս:

Նա դադար տվեց մի կիսավայրկյան:

– Տասը տարի է՝ կինս ընկել է հոգեբուժարան, -հոգնատանջ ձայնով վերստին խոսեց:– Իմ որդին ևս, տանը պարփակված, հոգեկան ծանր խախտումներ ունի... Նախանցյալ տարի Արգենտինայում դուստր կորցրի ավտովթարից...

Նա երկար լռեց, խոնջացած տեսքով նայեց բժշկին.

– Ես ոչ ոք չունեմ այլևս կյանքում... Մինչև լույս քնել ինձ չի հաջողվում, տանջվում եմ ծանր մոզավանջներից... Օգնե՛ք ինձ, բժի՛շկ, իմ այս ցավերին դիմակայելու:

Բժիշկը լռին նայում էր նրան:

– Այստեղ կրկեսում խեղկատակ կա մի, – ասաց բժիշկը:– Հավանական է, ամենաանհոգ խենթը աշխարհի, ամեն մի խոսքից, կատակից նրա՝ պոռթկուն ծիծաղ է, իմ հիվանդներին երաշխավորում եմ հաճախել նրա ներկայացումներին. ծիծաղը բուժիչ հատկություն ունի, և, գիտե՛ք, այո, շատերը արդեն ապաքինվել են... Դուք էլ այցելե՛ք այդ ծաղրածուին, խորհուրդ եմ տալիս, կօգնի անպայման:

Մարդը հոգնած էր, թշվառ ու տրտում ու, երևում էր, հույսը մարում էր մորմոքուն հոգում: Նա դանդաղ ելավ, դառը հոգոցով հրաժեշտ տվեց ծերուկ բժշկին, առանց ասելու՝ ինքն է կրկեսի անհոգ ծաղրածուն:

=====

ԸՆԿԵԼ ԵՄ՝ ԵԼԻՐ

Երբ հանկարծ ընկնում ես գետնին՝ անկարող ելնելու տեղից, և նրանք, ում ողջ կյանքում սատար ես եղել անկաշառ, քո դժվար պահին լքելով՝ թողնում են ցավիդ հետ քեզ մենակ. քո սրտում տեղ չունեն նրանք, քեզ համար չկան էլ արդեն:

Ընկել ես, վերքստին ելիր, քո ցավին եղիր համակիր, հույսդ դիր քեզ վրա՝ ելիր, հուսախաբ այս խախտտ աշխարհում մի նայիր անվերջ դեպի հետ, այնտեղ սպասող չկա քեզ, ինչքան էլ դժվար որ լինի՝ հենվիր ծնկանդ՝ ելիր, քանզի ուրիշն՝ ուրիշի մեռելին պարելով է տանում թաղելու:

Մշտաշարժ այս կյանքում, հիշիր, հաստատում չկա ոչ մի բան. սերն էլ է անցողիկ, վիշտն էլ, սրտաբուխ խինդն ու արցունքն էլ, սիրո հուշն է միայն մնայուն, որ մինչ մահ ապրում է մեր մեջ:

Ապրիր այդ հուշի պատրանքով, որ լուսագեղ հրաշք քո էակին կհանդիպես ուրիշ մի կյանքում, կապուտակ երկնքից անդին:

=====

ԵՐԲ ՈՐ ՍԻՐՈՒՄ ԵՄ

Եթե սիրում ես՝ արար աշխարհում քո սիրած աղջկա նմանը չկա, հրաշալիք է նա մի չնաշխարհիկ, նուրբ ու կառուցիկ, տեսքով հմայուն, դյուրիշ աչքերում՝ ծեփծեփուն ծիծաղ...

Եթե սիրում ես՝ ժամադրության վայրն է նա գալիս ժամանակից շուտ, իսկ դու շատ վաղուց կանգնած ես այնտեղ: Եվ կարևոր չէ՝ երբ եք հանդիպել դուք վերջին անգամ, այլ՝ ինչ քնքշալից խոսքեր ես ասել դու քո վարդաշուրթ չքնաղ էակին:

Եթե սիրում ես՝ երկինքը՝ ամպոտ, թվում է անամպ, օրը արևառ, ջինջ ու լուսավայլ: Եվ կռունկների ճերմակ երամն է թևածում այնտեղ կապտաթույր հեռվում:

Եթե սիրում ես՝ գիշեր թե ցերեկ, քուն թե արթննի, աղոթիր Աստծուն դու նրա համար... Եթե սիրում ես՝ դու չես թողնի, որ նրա աչքերում արցունք երևա... Եթե սիրում ես... երբ որ սիրում ես դու խորունկ սիրով ու քեզ սիրում են փոխդարձ սիրով, թվում է, իրավ, քոն է աշխարհը, արև ու լուսին՝ քնած աստղավառ սարերի ուսին, խոխոջն աղբյուրի՝ մեղրածոր կարկաչ, կախկղան լորի, շրշյունը հովի, բուրմունքը ծաղկանց, ինքդ՝ սրտացավ, ողորմած, բարի՝ երկնքից իջած սիրո առաքյալ:

Երբ որ սիրում ես... երբ քեզ սիրում են...

=====

ԵՐԿՆՔԻՆ ՆԱՅԻՐ

Ինչպես որ հավքը՝ մարդը ծնվում է այս մեծ աշխարհում ազատ, երջանիկ ապրելու համար:

Իմ հեռու մանկութ օրերում ես էլ՝ հավք էի անհոգ երագանքներով, բայց ո՞վ է հասել երջանկությանն իր, որ ես հասնեի: Դավն ու ցավերը եղան ինձ ընկեր և մինչև հիմա ուղեկցում են ինձ՝ տանելով դեպի վերջին հանգրվան:

Ժպիտը դեմքի ոչինչ չի ասում, դուք մարդու ներսը նայեցեք մի պահ. կակաչը նույնպես հուրհրատում է տեսքով հրագույն, բայց սիրտը սև է իմ սրտի հանգույն...

Ողջ գիշեր աչքին քուն չեկած մարդը լոկ կհասկանա, թե ինչ երկար է տևում գիշերը, ինչպես որ փայլուն, լավ օրվա գինը չի հասկանա նա, ով որ չգիտի տառապանքն ինչ է: Կամ էլ կուշտ մարդուն հագիվ թե հասնի, թե կողքի մուտքում դրկից է մեռել սովածությունից: Քո ոտքի ցավը քո սիրտն է գգում, իսկ հոգուդ ցավը որ չի գգում: Երբ մարդուն կյանքում հասկացող չկա՝ մորմոքուն վիշտն իր ու՞մ պիտի պատմի՝ մամռոտ քարերին, երկնքին մերված ներհուն ծառերին, երգող հավքերին, ջրերին լացկան...

Ո՞վ մարդ արարած՝ անկշտում, ագահ, ձեռքերդ դատարկ եկար այս աշխարհ, ձեռքերդ դատարկ կգնաս աշխարհից, այդ ո՞վ է, ասա, բան տարել իր հետ, որ դու էլ տանես, կոշիկդ թե որ ոսկուց էլ լինի, մեկ է՝ ոտքի տակ պիտի որ մաշվի, մարդ եղիր մի քիչ, տես, արևն ինչպես է գնում մարելու՝ լույսն իր բաշխելով, վարդը թառամում՝ բուրմունքն իր տալով, խունկը այրվում է՝ շուրջը սփռելով հոտն իր բուրավետ:...

Սիրտս կսկծաց. կարկուտը էլի հարուստի արտից խուսանավելով՝ գնաց ջարդելու աղքատի արտը: Կյանք է, դիմացիր, ասում եմ ես ինձ, թե բախտը քեզնից երես է թեքել, էլ մի

ընկրկիր, դառը մտքերը ծանր է տանել: Ոչ թե ոտքի տակ, երկնքի՞ն նայիր՝ լուսաշող մտքեր կունենաս հարկավ:

=====

ՕՐՀՆԵՐԳ

Քեզ հանդիպեցի այսքան ուշացած, այսքան ուշացած սիրեցի ես քեզ... Ի՞նչ անեմ, ասա, ո՞րն է մեղքը իմ, որ քեզնից ես վաղ, շատ վաղ ծնվեցի... Ո՞րն է մեղքը իմ, որ պատահեցի այսքան ուշացած, այսքան ուշացած սիրեցի ես քեզ:

Ողորմիր, Տեր իմ, ողորմիր դու ինձ, պարզիր գաղտնիքդ ազնվաշուք, վսեմ. ի՞նչ ուժ կար քո մեջ՝ ձեռքդ չդողաց, երբ արարվում էր հրաշքն այդ լուսն՝ այդքան անթերի, այդքան կատարյալ ու սքանչելի:

Մերը ծնվում է անապասելի ու միանգամից՝ հոգիդ լցնելով ծաղկուն գարունքով: Եվ մի՞թե մեղք է սիրելը, իրավ, այսքան տարածամ, բայց ո՞վ է, ասա, որ չի խենթանա քո հուր նայվածքից, տեսքից դեռատի, շուրթերից բոսոր ու սիրատոշոր կամ չի թրթռա հեզ սիրտը նրա՝ քո սև աչքերի լուսաշող փայլից:

Դժվար է կրել ցավը սեփական, խոր սիրո ցավին բալասան չկա, երբ մարդու սրտում մարում է սերը, ապրելը արդեն դառնում է իզուր, և տվայտանքը սիրող սրտերի՝ երբ դու սիրում ես խելահեղ սիրով, նա երջանիկ է մեկ ուրիշի հետ... Տրվել չեմ ուզում մտքերի նանիր, ուզում եմ, անշուշտ, սիրես դու մեկին՝ քեզ արժանավորին, լինես նրանից կյանքում անմեկին, որ թևավորվեմ քո երջանկությամբ ու քեզնով զգամ ես ինձ բախտավոր...

=====

ԵՂԵՐԳ

Ես աղերսում էի Աստծուն՝ Տեր իմ, պահապան եղիր իմ գավակներին, և թախանձում ու պաղատանքն էի հղում իմ նրան:

Խնայիր, Տեր իմ, մրմնջում էի, քանզի կենսարար արև են նրանք մեր գլխավերև, և առանց նրանց լուսերես տեսքի ու մեղուշ ձայնի փուչ է մեզ համար աշխարհը արար:

Երկինքը մթնում. գիշեր էր գալիս. աչքերս բաց էին մինչև լուսաբաց, արցունքի շողն էր լճանում այնտեղ, և վաղնջական օրերը նորեն ետ էին գալիս, ու

գեղեցկատեսք իմ որդիները՝ միշտ գորովագութ, անապակ հոգով, ուրիշի ցավին հավետ համակիր, մեր կողքին էին, և արեգակը ժպտում էր վերից երջանիկ կյանքի գունեղ ժպիտով:

Եվ այդ տեսիլից թալկացած հոգով, վիատ ու նկուն՝ ձեռքերս պարզած աղաչում էի հեռու Աստրծուն՝ ողորմիր, Տեր իմ, մի լքիր նրանց ու մի կործանիր, քանզի կորած ենք առանց իրարու:

...Սակայն չանսաց նա պաղատանքին իմ, եղավ անողորմ, քարսիրտ ու դժնի, և ես հասկացա՝ սուտ է ամեն բան ու մարեց իմ մեջ հավատն առ Աստված:

=====

ԵՍ ՔԵԶ ՍԻՐՈՒՄ ԵՄ

Ես քեզ սիրում եմ... չէ, սիրելն այն չէ՝ ես քեզ պաշտում եմ, պաշտելն էլ այն չէ՝ քեզնով եմ ապրում, շնչում քո շնչով՝ անարատ ու ջերմ, դու իմ արևն ես, լույսը աչքերիս, տրոփը սրտիս, քանգի ամեն թարթ միտքս ծրում է քո պատկերը թանկ:

Տեսքդ սիրունիկ, աչքերդ ծավի, քո կույս պատկերն ու շուրթերդ կրակ՝ այրում են հոգիս: Դու՝ անկրկնելի ու աննմանական, իմ կյանք, իմ երագ, իմ սքանչելիս, դու իմ առաջին ու վերջին իմ սեր, դու իմ սուրբ սրբոց, մաքուր ու վսեմ, թույլ տուր մտովի գործվեմ ես քեզ, աղվորիկ դեմքդ շուրթերիս քսեմ, երկնքից իջած դու իմ փերին ես, քո ստվերը անգամ գեղատեսիլ է: Ես սիրում եմ քեզ:

Մերը ծնվում է անսպասելի... ու ես հասկացա՝ սերը հզոր է, առանց մեծ սիրո արև չի ծագի, վարդի կոկոնը չի բացվի բնավ, հավքը չի երգի, ծիլը չի ծակի հաստ շերտը հողի... Իմ սերը նույնպես ծնվեց ճիշտ այդպես, կյանքս լցնելով դյուքիչ հմայքով: Ես սիրում եմ քեզ:

Ու զարմանում եմ, ինչպե՞ս եմ ապրել մինչ այդ առանց քեզ, առանց մատներիդ թովիչ շոյանքի, մեղրածոր ձայնիդ, ծիծաղիդ կարկաչ, առանց շուրթերիդ ջերմին հպումի ինչպե՞ս եմ ապրել. ես դա հասկանալ չեմ կարողանում:

...Ես քեզ սիրում եմ... չէ, սիրելն այն չէ՝ ես քեզ պաշտում եմ, պաշտելն էլ այն չէ՝ քեզնով եմ ապրում, շնչում քո շնչով՝ անարատ ու ջերմ...

=====

ՄԵՐ ՄԱՅՐԵՐԻՆ

Արար աշխարհ գնա ման եկ, Աստված վկա, մորից վսեմ ոչ ոք չկա:

Մերը անդավ՝ մոր սերն է դա, հավետ անդավ, քանգի ինչ էլ որ անես դու՝ ներելու է, ինչպիսին էլ որ դու լինես՝ սիրելու է:

Մորից թանկը՝ մայրն է միայն: Մորից սուրբը՝ մայրը միայն:

Ինն ամիս իր կրծքի տակ, երեք տարի՝ իր ձեռքերին, ամբողջ կյանքում՝ իր սրտի մեջ... Ու թե հանկարծ ոտքդ առնի սուրսայր քարի, անունը տուր՝ ցավը կանցնի, նեղն ես ընկել՝ քեզ հետ է նա ամեն վայրկյան՝ սրբանվեր իր պարգոթյամբ, իր վեհաշուք ազնվությամբ, արարչական իր բարոթյամբ:

Աստծուց բարձր ու կյանքից թանկ՝ մայրն է, մայրն է մեր միայն:

Ու երբ որ դու թներ առնես ու հեռանաս՝ գերված օտար քմայքներով, հրայքներով հոգեզմայլ, նա քեզ երբեք չի մոռանա, իր ավեր տան շեմին կանգնած՝ հեղզ ու վիատ, կսպասի քեզ՝ աչքը ճամփին, սիրտը ճամփին, հոգին ճամփին...

=====

ԿԱՐՈՒՍԵԼ

Կյանքը փոխվել, շուտ է եկել, արդարին էլ լսող չկա՝ անարդարի ձայնը քանգի բարձր է հնչում, քան արդարի:

Փողի դար է, գողի դար է, բանասարկուի, ստահակի դար է հիմա: Ֆիանիտը ադամանդի, լիրբը՝ սրբի տեղ է անցնում:

Ով, Արարիչ, խիղճն ինչու՞ ես տվել խեղճին, քար սրտերում խիղճ դնելի, խիղճը խեղճի ինչի՞ն է պետք:

Ամենախեղճն այս աշխարհում էշն է մենակ, այդ անլեզու իմաստունը, քաշից ծանր բեռնավորում՝ տանում է լուռ, գլխին խփում, ծեծում են ժանտ, ձեն չի հանում, տեղովը մեկ բարություն է, անունը՝ էշ: Ութից ավել քուռակ ուներ՝ մինչև հիմա փալանի տակ:

Մարդ ծնվում է՝ բախտը իր հետ, թե որ աստված բախտ չի տվել՝ գուր է գթալ... Ներիր մեղքը, բայց մոռացիր ընդմիշտ նրան, ով մի անգամ չի գնահատել արածը քո ու քեզ մատնել, դավաճանել, այպանել է՝ կանի ևս բազում անգամ: Ու իմացիր՝ լավ եղբայրից լավը չկա, վատից վատը՝ նույնպես չկա. բախտն է դա քո: Ծանր խաչը մեջքիդ առած՝ անցիր ճամփադ տառապալից. հնուց ի վեր՝ անհասկացող մարդու ձեռին հասկացողը տանջվել է միշտ:

Էհ, ի՞նչ ասեմ, տերը մեռնի բանասարկուի, քանի՜ տուն է քանդել մինչ այս ու քանիսը կքանդի դեռ նա այսուհետ՝ իր նենգարկու գազիր լեզվով... Անցողիկ է այս աշխարհում ամեն մի բան, գուցե մի օր էլ կանցնի, հագար անգամ երանի տանք հոգով շոյալ անհատներին, որ փարոսի նման հեռվից լույս են հղում անծիր ծովում մոլորվածին:

Լույսը բարի, խաչակնքենք,՝ չար սրտերը քիչ մեղմանան, սիրտը քար չէ, ամեն դավի որ դիմանա:

=====

ԹԵՎԵՐ ՏՈՒՐ ԻՆՁ

Որտեղ ծնվել, մեծացել ես, այնտեղ պիտի անցնի կյանքդ, որպեսզի քո հայրենի սար ու ձորերի, աղբյուրների ու հանդերի կարոտն անդուլ չայրի հոգիդ...

Ապրեցի ես անհյուրընկալ հեռուներում, վիշտ ու հոգսին ընկերակից, քանի անգամ խաբվեցի ես, բայց մնացի դյուրահավատ ու միամիտ: Ծառ տնկեցի ես քանի հատ՝ բարը համեղ ուրիշները վայելեցին, զարմ ունեցա գործվագութ՝ աստված խլեց, տարավ իր հետ՝ թողնելով ինձ որբ ու վհատ՝ խոորովվելիս ինքս իմ մեջ, տուն շինեցի ես քանի տեղ՝ վերջում դարձյալ անօթևան:

Աշխարհներում եղա ես շատ ու շատ բաներ տեսա կյանքում, և հասկացա, որ քո անբիծ լինելը դեռ ոչինչ չարժեն՝ նայած գազիր չարակամի գազիր լեզուն այս ու այնտեղ ինչեր կասի անձիդ մասին: Հավատացեք, ճերմակաթույր ձյունը նույնպես աղտոտվում է կեղտոտ ոտքից: Հարևանդ թե որ լավն է՝ արև է մի շողշողենի, վատը եղավ՝ քոչիր գնա, օր ու արև չես ունենա աչքից նրա, բայց ու՞ր գնաս և ու՞ր կորչես լավը չուզող արյունակից բարեկամից, ու՞ր կարող ես փախչել, ասա, դու քեզանից...

Տեր իմ Աստված, կորով տուր ինձ, որ նենգ մարդկանց մոռանալ ես կարողանամ: Թևեր տուր ինձ անաղուիաց հեռուներից դառնամ ես տուն: Որտեղ ծնվել, մեծացել ես, այնտեղ պիտի անցնի կյանքս, որպեսզի իմ հայրենի սար ու ձորերի, աղբյուրների ու հանդերի կարոտն անդուլ չայրեր հոգիս...

=====

ԻՆՉ ԷԼ ԼԻՆԻ

Ինչ էլ լինի՝ մի ասա, թե ես եմ, որ կամ, բախտն է տերդ և ոչ թե դու, ժամանակը նաև անկանգ, որ հոսում է հորդ գետի պես՝ տանելով քեզ՝ ափ նետելու մի անհայտ տեղ:

Մի ասա, թե ես եմ, որ կամ, ժամանակն է տերդ, իմաց, ու բախտը նեո, կգա մի օր՝ կթառամես, ճոխ մագերդ կճերմակեն ու կթափվեն, կպակասի լույսը աչքիդ, հին օրերի քո գեղանի գեղեցկուհու կերպարանքը կմշուշվի, կգա մի օր՝ դու՝ մեջքից կոր, դեմքդ պատած խորշոմներով, քայլդ՝ գայթուն, թույլ ու անդեմ՝ մարդու հանդեպ, թեկուզ օտար՝ լցված սիրով, նրա ցավին միշտ համակիր, կմտորես մորմոքվելով, թե մարդկային կյանքը ինչու՞ կարճ է

այսպես. մարդու կյանքը թատերաբեմ, նա՝ դերասան, դեռ բեմ չելած՝ վարագույրը իջնում է ցած:

Մի ասա, թե ես եմ, որ կամ, այս աշխարհում մահը որ կա՝ մնացյալը հույսեր են սին, փուշ ու նանիր, անը մահի սրտից վանիր, ապրիր օրվա ուրախությամբ. վախենում ես կամ թե որ չէ՝ միևնույն է, նա պիտի գա:

Ինչ էլ լինի՝ մի հոխորտա՛ ես եմ որ կամ, մեկ էլ տեսար՝ դեր եկավ անագորույն, ծանր չոքեց քո դռանը, ասավ՝ ես եմ, ես եմ որ կամ, տես, եկել եմ քո ետևից:

Մի ասա, թե ես եմ, որ կամ...

=====

ՄԵՐԸ Հ ԲԱ Շ Ք Է

Այս աշխարհում ամեն ինչ էլ անցողիկ է, ու տևական ոչինչ չկա: Ինչ որ կյանքում սկիզբ ունի, ունի և վերջ: Միրո հուշն է լոկ տևական, որ հեռավոր մշուշների շղարշներից հանկարծ հառնում, թե է առնում, որ դու տարվես ցնորքներով անբջական ու կարենաս երջանկավետ այն պահերի անուշ հուշի ցավը մեղմել: Արագընթաց քաղցր հուշի, որ առհավետ եկավ անցավ ու այլևս չի կրկնվի:

Ահավասիկ, սիրո հուշն է լոկ տևական, սիրո հուշը և կորցնելու վախից ծնված խանդը ուժգին, որ մեր ներսում ալեկոծում, ծառս էր լինում, ընդվզելով սիրացնոր մեր սրտի մեջ, մեր հոգու մեջ, արյան ամեն բջիջի մեջ: Ասում եմ ձեզ՝ մեռնելն այնքան ահավոր չէ, ինչքան որ այն, որ այլևս չես տեսնելու գմայլելի տեսքը սիրած քո էակի:

Միրո համար ազգություն ու կրոն չկա: Մերը վարդ է, իսկ խանդը՝ փուշ: Առանց փշի վարդ չի լինում, առանց խանդի՝ սեր չի լինում: Մերը վեր է ամեն ինչից, քանզի նրա կենդանարար սուրբ լույսով է օծված շուրջը ամեն մի բան: Մի թերացիր, սրտիդ ջերմին խոսքը ասա քո լուսերես գեղեցկուհուն, ով իր կյանքը չի խնայի գուտ քեզ համար: Մի անգամ է կյանքն այդ տրվում ու անցնում է հանց ակնթարթ: Դու պահպանիր սերը նրա ոնց աչքի լույս և իմացիր, որ փոխադարձ սիրուց վսեմ ոչինչ չկա, այն կորցնելուց հետո, իրավ, անիմաստ է թվում արդեն ապրելն անգամ...

Մերը՝ հրաշք, ու անմեռ է, այն հեռավոր մշուշներից հանկարծ հառնում, ճառագում է հանց ծաղկած ծառ՝ վաղ գարունքին...

=====

ԱՌԱՆՑ ԲԵԶ

Թող քո մտքով չանցնի բնավ, թե կարոտից հոգիս անկար կեղեքվում է գորուզիչներ:

Ու թե իբր, խաժ աչքերիդ քնքշանքից, դեռափթիթ շուրթիկներից քո վարդաթույր, հեզաճկուն նագանքներից հոգեզմայլ՝ միանգամից քեզնով տարվել, սիրահարվել, կորցրել եմ ուշքն ու միտքն իմ:

Մերը ծառ է վաղ գարունքվա՝ հանկարծ ծաղկած, այն աճում է ինքն իր միջից՝ արմատներն իր խոր ձգելով մեր սրտերում, ու երբեմն կանաչում է մեր խաթարված երագներից: Գիտցի՛ր նաև՝ նա չէ սիրուն, ով սիրուն է, այլ որ՝ ում որ դու սիրում ես կյանքից էլ թանկ, ու նա անդավ սիրում է քեզ ինքնամոռաց:

Իսկ սերը մեր... պատրանք էր սուտ, գեփյուրի պես թեթևասույր եկավ, անցավ: Ու ես ոչինչ չեմ ավստսում՝ ո՛չ սրտահույզ հանդիպումներ, ո՛չ արցունքներ բաժանումի... Նմանապես, չեմ ավստսում՝ ո՛չ կորսված սիրո համար, ո՛չ մեղրաշուրթ երդումների: Եվ ոչ էլ որ՝ մոռացել ես հանիրավի:

Ափսոսալը գուր է արդեն, ինչ որ եղել՝ անց է կացել ու էլ երբեք չի դառնալու, թե դառնա էլ՝ ոչ ինձ համար, այլ՝ ուրիշի, որին հետո կհմայես, որին հետո կգորովես, որին հետո կասես խոսքեր ունայն ու սին՝ հավերժական սիրո մասին...

Իմն անցել է անդառնալի... Ու տեսնում ես, չեմ մորմոքում ամեննին և թող, իրոք, քեզ չթվա, թե իմ հոգին կեղեքվում է քո կարոտից... Չարմանալին այն է միայն՝ ում ուզում ես մտքից հանել, ամբողջ օրը մտորում ես լոկ իր մասին. ուր էլ գնաս, ուր էլ լինես՝ աչքիդ առաջ, քեզ հետ է միշտ, գալիս ու իր խորաթափանց ժպիտներով կախարդելով՝ սիրտդ է մտնում ու

գուրգուրում քեզ մինչև լույս: Ու այդ պահին, նման պահի, ուզում ես որ մոտդ մնա՝ որպես նվեր աստվածային:

Կուցեն ասել՝ թող քո մտքով չանցնի հանկարծ՝ խենթանում եմ քո կարոտից. ես պարզապես... սիրում եմ քեզ, ու դրա դեմ ոչինչ անել չեմ կարենում...

=====

ՀԻՆ ՀԵՔԻԱԹ

Հին հեքիաթ է սա: Գուցե եղել է: Գուցե չի եղել: Դա չէ կարևոր:

Երեք եղբորով երջանկություն էին որոնում մի օր: Եվ պատահեցին երջանկությանը՝ խորունկ հորի մեջ:

Մեծը՝ բոլորից, մոտեցավ հորին ու փող խնդրեց: Երջանկությունը փող տվեց նրան, և նա հեռացավ ուրախ, ցնծալից:

Երջանկությունից երկրորդ եղբայրը սիրուն կին ուզեց, որի նմանը չկա ոչ մի տեղ: Երջանկությունը հոժար կատարեց խնդրանքը նրա, և նա հեռացավ սիրուց խենթացած:

Երրորդ եղբայրը մոտեցավ հորին:

– Իսկ քեզ, ասա ինձ, ի՞նչ է հարկավոր, – հարցրեցին հորից:

Եղբայրը երրորդ՝ մտախոգ նայեց, ասաց կարեկից.

– Դու եղբայրներիս ուզածն արեցիր, նրանք գնացին գոհ ու երջանիկ: Իսկ քե՞զ ինչ է պետք: Գուցե կարենամ մի բանով օգնել:

– Դուրս բեր ինձ հորից:

Երրորդ եղբայրը պարզեց իր ձեռքը, դուրս բերեց հորից, քայլեց դեպի տուն: Երջանկությունը՝ նրա հետևից...

=====

ԻՆՉՈՒ՞, ԱԽ, ԻՆՉՈՒ՞...

Ես նրան տեսա փողոցն անցնելիս:

Գարնան տաք օր էր ու շենշող արև:

Կողք-կողքի կանգնած՝ մինչև որ կանաչ լույսը կվառվեր, շեղահար նայեց, ժպտաց հոգեթով: Այդպես նայում են արբւնքի հասած գեղեցկատեսիլ աղջիկները լոկ: Նրա հայացքից ես այրող հարված գգացի իմ մեջ ու թվաց մի պահ՝ կանգ առավ շունչս: Իր սև աչքերով ու աղեղնաձև բարակ հոնքերով, ուսերին մանրալիք իջնող մազերով, շքեղ կորությամբ գծված շուրթերով, տեսքով գեղանի՝ նա թվել էր ինձ: Դու հայուհի՞ ես՝ չգիտեմ ինչու հարցրեցի կարկամ: Նա գլխով արեց ու դարձյալ նայեց նազուն նայվածքով, ու ես հնայված մնացի կանգնած:

Անցավ փողոցը, ժպտուն նայեց ետ, ձեռքով հրաժեշտ տվեց այնտեղից ու խառնվեց մարդկանց անդադար հոսքին:

Ու այդ օրվանից պատկերը նրա աչքիս առջև էր, լուսաստղի նման լույս էր տալիս նա իմ ճանապարհին:

Ինչու՞, ախ, ինչու՞ ես չհարցրի անունը նրա կամ հեռախոսի համարը գոնե, կամ վայրը ուսման, գուցե բախտն էր իմ՝ Աստծո ընծա, որ ամբողջ կյանքում երջանկությունից իմ հոգին ցնծար...

Որտե՞ղ է տեսնես իմ հեռու կյանքի չքնաղ գեղուհին, երջանի՞կ է նա, հաջողվե՞ց փրկվել Բաքվի հայատյաց դժխեն գեհենից, թե՞ հարեն տարվեց որևէ երկիր կամ թե գոհ գնաց թուրք գազանների վայրի ոհմակին...

=====

ՈՉ ԵՐԲԵՔ ԻՆՉ ՀԵՏ

Թե կյանքում ինչ-որ լավ բան է եղել՝ ինձ հետ չի եղել, այլ մեկ ուրիշի:

Իմը՝ միմիայն ջինջ անուրջներում կամ երազի մեջ:

Այդպես եղել է, հանց ջուրն իր ճամփով՝ այդպես գնում է, ինչ լավ բան լինում՝ ինձ հետ չի լինում, միայն ուրիշի:

Իմը՝ տվայտանք, անլուր նեղություն, անդուլ տառապանք:

Ինչու՞ է այդպես՝ ես չեմ հասկանում: Տերը վերևից այդ է երևի կամեցել գեթ ինձ՝ որ ինչ որ լավ բան էլ լինի այս կյանքում, ոչ երբեք ինձ հետ, այլ մեկ ուրիշի:

Իմը՝ հույսը սին, ու ես ողջ կյանքում՝ լոկ նրա հույսին:

=====

ԽՐԱՏ ՈՐԴՈՒՄ

Իմացի՛ր, որդի՛ս, կյանքը շատ է կարճ, ժամանակն անցնում՝ անունն է մնում, պիտի աշխատել լավ անուն թողնել մարդկանց սրտերում, որպեսզի հետո ոչ թե ուրիշի, ինքդ քեզ ասես՝ իզուր չապրեցի ես այս աշխարհում: Չափել ժամանակ մենք երագում ենք աշխարհը փոխել, հասուն տարիքում՝ գուտ ինքներս մեզ: Մեր անցած կյանքից ոչինչ չենք վերցնում հուշերից բացի: Այս էլ իմացիր, ուրիշի հորը չհարգող որդին հագիվ իր հորը բանի տեղ դնի: Այդպես է, որդի՛ս, ծընողի տեղը չիմացող մարդը Տեր-Աստծո տեղը հագիվ իմանա:

Անարդար մարդուց արդար խոսք ու գործ մ'ի ականակալիր: Հանուն իր շահի՝ տունդ կքանդի՝ դենքիդ ժպտալով: Դուրս արա տնից՝ ով հացիդ նստած՝ բանսարկում է քեզ իր ընկերոջից: Իմացած եղիր, նրա մոտ նստած՝ քեզ է բամբասում: Բարեկամ չէ նա և ոչ էլ ընկեր, եթե կողքիդ չէ, երբ նեղն ես ընկել: Ավա՛ղ, մենք մարդուն գնահատում ենք լոկ՝ երբ չկա արդեն:

Աստծուն բարձրում չէ՝ քո մեջ որոնիր, թե որ չգտար՝ գուր ես որոնում: Ընկել ես հանկարծ՝ տուր ձեռքդ, ելիր, որ մեկ ուրիշին էլ դու ձեռքդ մեկնես՝ ելնելու տեղից: Հոգիդ մի ծախիր, որ հարուստ լինես, որտեղ ճոխություն՝ այնտեղ դավեր ու նենգամտություն:

Ինչ էլ որ անես՝ օտար ավերում անկոչ հյուր ես դու, հայրենի հողում սարքիր քո տունը: Ուրիշ ոչ մի տեղ՝ մարդն իր տանը սոսկ կարող է ըզգալ իրեն երջանիկ:

Ապրիր, վայելիր, քանի շահել ես, գնա ընդառաջ քո վայելքներին: Աղջիկ ընտրելիս՝ մորը լավ նայիր, ոնց որ խնձորը՝ երկու կես արած՝ մորն է քաշելու: Յոթ անգամ չափիր՝ նոր միայն կտրիր, որ հետո չասես դառը մորմոքով՝ ո՛վ էր արժանի և ում ընտրեցի: Աչքիդ մի խաբվիր՝ ականջներիդ էլ հավատա մեկ- մեկ:

Եթե սիրում ես, ի՞նչ կարևոր են գույնը աչքերի, տարիքը անգամ, սերն է կարևոր, արարչական այդ վայելքը վսեմ, պահպանի՛ր դու այն աչքի լույսի պես, որ կյանքդ անցնի շենշող բերկրանքով: Երբ մարդու սրտում մեռնում է սերը՝ նա արդեն ծեր է. չէ՞ որ կյանքը հենց դա ինքնին սեր է: Միշտ չէ, որ խանդը ծագում է միայն ինքնասիրելուց, դու անքեն եղիր, այն ծնվում է և կորցնելու վախից:

Ծագել է լույսը՝ արևի ցուլքով, զարթնել ես քնից՝ ողջ ու առողջ ես, մերձավորներդ ողջ ու առողջ են, փառք տուր Արարչին՝ նոր օրվա համար, ժպտա արևին, չէ՞ որ արևը ծագել է նաև, որ զվարթ հոգով ժպտաս դու իրեն:

=====

ՄՈՐՄՈՔ

Սարերն ի վեր դեպի լուսին ոլոր-մոլոր ճանապարհ, սարի ուսին թառած լուսին, բլրալանջին՝ քնած մի գյուղ, շուրջն անտառներ, ձոր ու լեռներ, ծղրիդի երգ միալար:

Աստղասփյուռ կապույտ երկինք, լուսապայծառ վառ աստղեր, աստղի կաթոց երկինքն ի վար. տեսնես արդյոք ու՞մ աստղն էր, որ այս պահին խավարեց :

Հովի շնչից՝ խոտի շրշյուն, ծաղկի բուրմունք դյութական, մութ ձորակում գետի խոխոջ, ինչ-որ մի տեղ խուլ կրակոց, կրակոցից ահաբեկված՝ լուսնի սահանք երկինքն ի վեր:

Սարի ուսին՝ կիսալուսին, կիսալուսնի կաթնալույսում աղջկական քաղցրահնչյուն գնգուն ծիծաղ՝ „Դե լավ էլի,,ու թույլ հառաչ, մունջ տատանում սովերների, մթության մեջ ծղրիդի երգ անդադար:

...Հին օրերից ծանոթ պատկեր, ծանոթ վայրեր, ձայներ ծանոթ, քուն թե արթուն՝ մտամոլոր այցելում են ինձ ամեն օր:

=====

ԳՈՒՑԵ ՄԻ ՕՐ...

Ախ, մոռացած դու ամեն ինչ՝ սեր ու երդում ու խոստումներ հազարումի, բաժանվեցիր, թողնելով ինձ վշտերիս հետ մեն ու մենակ:

Դու հեռացար՝ կրքահարույց շուրթերին քո կամկար ժպիտ, ափսոսանքի նշույլ չկար քո հայացքում, ախ, քեզ համար տվայտանքն իմ ոչինչ չարժեր, ոչինչ չարժեր քեզ կորցնելու մտքից ճշուն ցավն իմ անմար:

Գիտեմ, դու նոր սեր կունենաս ու կարբենաս ուրիշ գրկում, չես էլ հիշի, որ սիրագեղ նույն հրայրքով գերել ես ինձ ժամանակին:

Գուցե մի օր, երբ որ կանցնի դյութանքը քո, դու սոսկումով կհասկանաս՝ ոչ ոք այնպես չի սիրել քեզ, ինչպես որ ես՝ նվիրումով խելակորույս:

Ես քո հանդեպ ոչինչ չունեմ, նախատինքի կամ այսպանող խոսքեր չկան ամենևին, օրերը մեր՝ որպես անցած, քաղցրամորմոք անձկալի պահ, ես կհիշեմ՝ շնորհակալ, որ եղել ես դու իմ կյանքում:

=====

ԱՍՏՎԱԾՈՒՅԻՍ

Իմ տենչանքն էր՝ թե որ սիրել՝ անմնացո՞րդ, անվե՞րջ: Սիրել մինչև վերջին շունչն իմ վերջին: Ու թե մեռնել՝ միայն սիրուց, սիրուց մեռնել. քեզ սիրելով՝ մեռնել:

Սակայն ինչ-որ մեղքի համար Տերը պատժեց ամենեկնեղի՝ որ ուշ սիրենք, ուշացումով, որ դու լինես ուրիշի կին՝ դեռահասակ ու կատարյալ... Օրենքը բիրտ՝ մենք բնության օրենքից դուրս՝ որ տարանջատ լինենք ընդմիջտ, հանց երկու ափ հորդուն գետի՝ դեմ հանդիման՝ լուռ տոչորվենք, չարժանանանք մեկս մեկին:

Աստվածուհիս՝ այգաբացի ականակիտ լույսի պես ջինջ, անապական, անուշաբույր վարդ ես դու մի՛ լեռան կրծքին, իսկ ես՝ աշնան խամրած տերև՝ քամու թևին, ու քեզ անհաս:

Քո վարդաշուրթ նուրբ շշուկով շունչ տուր դու ինձ՝ ապրել քեզնով, շնչել քեզնով: Ու թե մեռնել՝ միայն սիրուց, սիրուց մեռնել. քեզ սիրելով՝ մեռնել...

=====

ԱԲՅԱՆ ԿԱՆՉ

Որդիներս չկան արդեն քանի տարի: Սակայն ցավը կեղեքում ու չի մեղմանում, չի մեղմանում ոչ մի կերպ:

Կյանքի ավեր ճանապարհին թողած մենակ ու անտերունջ՝ աչքս ճամփին, որոնում եմ օրուգիշեր ու չեմ գտնում. որոնումներն իմ մի՞թե գուր են:

Որդիներն իմ՝ գվարթաճայն, սիրունատես, ծիծաղաղեն ու կարեկից՝ հոգուս մեջ են, սրտիս խորքում՝ ոչ սև հողում: Խորունկ ցավը պահած ներսում՝ ես այրվում ու խորովվում եմ, ու երբեմն թվում է, թե երագիս մեջ լուրթ երկնքից որդիներն իմ կանչում են ինձ աղեկտուր...

Որոնումներն իմ իգուր են. նրանք հաստատ խոովել ու հեռացել են այս աշխարհից՝ սին ու ունայն, իսկ ես նրանց դառնակսկիծ որոնում եմ երկրի վրա ու երկնքում, ու չեմ գտնում:

Որդիներն իմ, ավա՛ղ, չկան՝ որոնումներն իմ իգուր են, գու՛ր են, գու՛ր են, ախ, իգուր են... Որդիներիս ձայնն են լսում... Կանչում են ինձ, կանչում են ինձ կարոտավառ, ու, ես դյուրվաժ նրանց ձենով՝ խարխափում եմ գիշերվա մեջ խավարչտին...

=====

ԱՌԱՋԻՆ ՍԵՐ

Հրապուրիչ գործվանքով նրա գերված՝ վախն իմ սրտում, դողն հոգուս մեջ՝ ես շարունակ խանդից վառվում, սարսում էի, մտածելով՝ կգա մի օր, կգերվի նա մեկնումեկով, կլքի ինձ: Ու տոսկումով ես ինքս ինձ մխիթարում, ասում էի՝ դա չի լինի, չէ-որ գիտի՝ խենթի պես եմ սիրում իրեն ու պատրաստ եմ հաճուն իրեն դեպի լույս ու ճրագ միտող ոսկեթևիկ թիթեռի պես այրել թևերն իմ՝ իր ճրագից:

Սակայն օրն այդ կարկուտի պես խփեց հանկարծ և ինձ համար աշխարհն մեկեն գունափոխվեց, թռչունները դադարեցին ժիր երգելուց, գետը լռեց խոր ձորակում, բիլ երկինքը արջանացավ, այս ու այնտեղ անձրև մաղեց կռատուկի տերևներին... Նա իմ կյանքն էր, իմ արևը ու շունչը իմ, իմ լույս հոգին, սիրտն էր նա իմ:

Ես չգիտեմ, ի՞նչ է անում նա այս պահին: Համբուրվո՞ւմ են, կամ լուսայգ են դիմավորում սարալանջին, սրանչանում: Ոչինչ-ոչինչ ես չգիտեմ: Երջանի՞կ է այդ մեկի հետ, թե՞ մտքի մեջ խորասուզված՝ արտասվում է, ինչպես որ ես... Բայց ես նրան չեմ նախատում ամենևին, որ լքեց ինձ ու գտել է մեկ ուրիշին, այլ բերկրում եմ, որ նա իմն էր, իմն է եղել, սիրել է ինձ մի ժամանակ...

Ի՞նչ անեմ ես առանց նրա, ախ, ո՞ր գնամ, դեմքս այրող քամուն տված՝ ես ի՞նչ անեմ: Կամ ո՞ւմ պատմեմ Նրա մասին, որ հասկանա: Լավ է գնամ ու մոլորվեմ ու կամ նստեմ և դառը լամ, մի քար դնեմ գլխատակիս, քնով անցնեմ ու չարթնանամ:

=====

Ե Ր Կ ՈՒ Վ Ի Պ Ա Կ

Փ Ո Ր Ձ Ա Ր Կ ՈՒ Մ

Այս կողմերում հազվադեպ են ամպրոպները և թերևս դա էր պատճառը, որ Եվան, արթնանալով քնից, սկզբում չհասկացավ, թե ինչ թնդուն-դրդյուն է դրսում: Հետո պարզորոշ լսեց ջրհորդաններում աղմկող ջրի ձայնը, ու նա հասկացավ, որ անձրև է տեղում: Երբեմն առ երբեմն՝ նախ թույլ, ապա հետզհետե ահագնանալով, որոտում էր երկինքը:

Սովորություն էր՝ առավոտները չէր ուզում ելնել անկողնուց: Սիրում էր երկար մնալ այդպես տաք ու փափուկ անկողնում, լսել դրսի ձայները, տրվել հուշերին: Վերջին ժամանակները, չգիտես ինչու, նա ավելի հաճախակի էր տարվում այդ հուշերով: Ինչո՞ւ էր այդպես՝ հասկանալ, ըմբռնել չէր կարողանում: Նրան անհանգստություն էր պատճառում հատկապես այն հանգամանքը, որ, ասես ճակատագրի չար հեգնանքով, և նախկին ամուսինը՝ Ստեփանը, և նորը՝ Դավիթ Ավետովիչը, աշխատում էին նույն լաբորատորիայում, կողք-կողքի: Ավելի շուտ՝ դա ոչ թե անհանգստացնում, այլ մի տեսակ բարկացնում, անբավականության գգացում էր առաջացնում իր մեջ: Գնալով՝ Եվան ավելի ու ավելի էր ափսոսում իր թեթևամիտ քայլի համար, որ տեղի տվեց հոր շարունակական հորդորներին, բաժանվեց Ստեփանից: Այո, վարձով էին ապրում, դժվար էր, Ստեփանի աշխատավարձի կեսից ավելին գնում էր դրան, իսկ հայրը դիտավորյալ չէր օգնում, թեպետ դրա հնարավորությունն ուներ: Հայրը դժգոհ էր Ստեփանից, որ, փոխանակ ասպիրանտուրայում մնալու, գերադասեց գնալ նավթահանքեր: Հորը կատաղեցրեց նրա այդ քայլը: «,,Նա

կուլտուրական կյանքով ապրել չգիտի, – ասում էր հայրը, – այդպիսիները կարիքի մեջ են լինում շարունակ: Ես գեղեցկուհի աղջիկ չեմ մեծեցրել, որ նավթագործ բանվորի տամ, դուրս եկ դրանից, ես գիտեմ, թե ում հետ եմ ամուսնացնելու քեզ: Մինիստրի հետ եմ ամուսնացնելու: Հարստության, ոսկու մեջ լող ես տալու“»: Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ լսեց նրան, եթե ինքը երջանիկ էր Ստեփանի հետ: Պարզապես չհասկացավ դա, չուզեց հասկանալ: Հայրը, իրոք, մինիստրի հետ ամուսնացրեց նրան. Դավիթ Ավետովիչը արդյունաբերության մինիստրի տեղակալ էր ու միաժամանակ դասախոսում էր քիմիայի ինստիտուտում: Ստեփանը նույնպես այդ ինստիտուտն ավարտեց: Իսկ ինքը երրորդ կուրսից թողեց, դուրս եկավ: Դարձյալ հիմարություն արեց: Հերթական հիմարությունը: Եվան կարոտով մտաբերեց կուրսեցիներին՝ Լեոնիդին, որ գաղտնաձածուկ սիրահարված էր իրեն, Ռաֆայել Ալիգադեին, որ հիմա նավթաքիմիական պրոցեսների ինստիտուտի դիրեկտոր է, Ելենային, որի հետ շատ մոտ էր և որը, համաձայն իր խոստովանության, վաղուց, դեռևս դպրոցական նստարանից, սիրում էր Ստեփանին: Կրկին ու դարձյալ Ստեփանին հիշեց, վերստին ապրելով այն գեղեցիկ պահերը, որ անվերադարձ անցան ու էլ ետ չեն դառնալու... Եվան հանկարծ հիշեց, թե ինչպես մի անգամ Ստեփանը քիչ էր մնում խանդից սպաներ իրեն այն բանի համար, որ ինքը ժպիտով պատասխանել էր հարևանի բարևին: Աստված իմ, ինչպես է նա կարողանում Դավիթ Ավետովիչի հետ աշխատել միասին, ինչպիսի մտքեր են ծագում նրա մեջ:

Նա ելավ անկողնուց, ոտքերով գտավ հողաթափերը, և գիշերանցով, որի մեջ հստակորեն գծագրվում էր նրա վայելույշ փխրուն մարմինը, մոտեցավ լուսամուտին:

Գորշավուն երկինքը քաղաքի վրա մռայլ մաղում էր իր ջրե փոշին, և ամբողջ բակն ու բակից այն կողմ, ասֆալտապատ փողոցը ճարպե փայլ էին ստացել: Փողոցի ծայրին լուսաֆորը ներկվում էր մեկ կարմիր, մեկ դեղնագույն, մեկ կանաչ, և թաց ասֆալտը շարունակ անդրադարձնում էր այդ գույները:

Եվան՝ բարակ հոնքերով, նուրբ ու կապուտաչ, շեկ մագերով, որ արտակարգ գրավչություն էին տալիս նրա դեմքին, լուսամուտի առջև կանգնած լին նայում էր դուրս, ուր թաց անձրևանոցներով ու անջրանցիկ թիկնոցներով աշխատանքի էին շտապում մարդիկ. Աշնանային քաղաքն արթնանում էր քնից:

Երրորդ տարին էր, ինչ Եվան ապրում էր այս տանը, սակայն այդպես էլ ոչ մի կերպ չէր կարողանում ընտելանալ ոչ տանը, և ոչ էլ, ավաղ, ամուսնուն:

Խոհանոցից ափսեների ձայն լսվեց: Մարիամն է՝ մտածեց Եվան: Ամուսինն արդեն աշխատանքի էր գնացել: Միշտ այդպես էր. առավոտ շուտ, մինչև վարորդը կգար նրա ետևից, տեղից ելնում, մի գավաթ սուրճ էր խմում, կարագով պանիր-հաց ուտում և մեկնում՝ առանց կնոջն արթնացնելու: Նա գնում էր քաղաքային փակ լողավազան՝ լողանալու, իսկ այնտեղից՝ ուղիղ մինիստրություն:

Այո, Մարիամն էր: Նա այտեղ խոհանոցում, հավաքում էր սեղանը: Մարիամը՝ իր տարիքին անհամապատասխան դյուրահավատ ու եռանդուն, առաջին հարկում էր ապրում: Ոչ ոք չուներ և վաղուց, մինչև նույնիսկ Եվայի գալը, տանու մարդ էր համարվում այս ընտանիքում, ամեն ինչի հասնում, օգնում էր, և նույնիսկ բավականություն էր ստանում այն բանից, որ ինչպես Եվան, այնպես էլ նրա ամուսինը՝ Դավիթ Ավետովիչը, վստահում են իրեն, վերաբերվում ինչպես հարազատի. նա նույնիսկ առանձին բանալի ուներ, օրվա ուզած ժամին կարող էր գալ և, ինչպես սեփական տանը, անել այս կամ այն գործը: «„Ձեր ցավը տանեմ, աշխարհը մեծ է, բայց էս մեծ աշխարհում ձեզնից բացի ես ոչ ոք չունեմ, – ամաչելով, քաշվելով ասում էր նա երբեմն:– Առանց ձեզ թող մի օրս չլինի“»: Ի պատասխան՝ Դավիթ Ավետովիչը կատակում էր. «„Շուտով ամուսնացնելու եմ քեզ, Մարիամ: Մի լավ մարդ եմ ճարել քեզ համար“»: «„Պետքս չի, – թախծական, մեղավոր ժպիտը դեմքին ու մի տեսակ ծեծծեքուն, արձագանքում էր Մարիամը՝ չհամարձակվելով ուղիղ նայել Դավիթ Ավետովիչին, – իմ բաժին մարդը Հիտլերը կերել է“»: Եվ Դավիթ Ավետովիչն ու Եվան, և ամբողջ բակը գիտեին, որ ընդամենը մի քանի օրվա ամուսնացած՝ նրա ամուսնուն տարել էին ռազմաճակատ, որտեղ

նա գոհվել էր Կերչի համար մղված մարտերում: Մինչև հիմա էլ Մարիամը պահում է նրա նամակները՝ գրված Ղրիմից:

Եվան, դանդաղ շրջվելով լուսամուտից, պարզ, բայց ճաշակով կահավորված ննջասենյակով, որի մի պատը, մինչև առաստաղ, ծածկված էր գրադարակներով՝ դարակներին մեկընդմեջ դրված արձանիկներ, անցավ միջանցք, ուր Մարիամը չոր շորը ձեռքին սրբում էր պատի մեծադիր կլոր հայելին, բարի լույս ասաց նրան և մտավ լոգասենյակ՝ լվացվելու:

Քիչ անց, երբ նա դուրս եկավ այնտեղից՝ խավավոր երեսաբեկիչը ձեռքին, Մարիամն արդեն ննջասենյակում էր և ինչ-որ բան էր խոսում այնտեղ: Ուշադրություն չդարձնելով նրան, Եվան, հայելու առջև կանգնած, սկսեց պոռթել երեսը: «„Վույ, մեղա քեզ աստված, էս ի՞նչ այլանդակ տեսք ունի, – պարզ լավեց Մարիամի ձայնը, – էս տեսակ բաներին մարդ էլ փող կտա, կառնի՞... Քանի օր է մաքրում եմ, չի անցնում... Վերցնես ու դանակով մի լավ քերես: Սպասիր մի հատ հարցնեմ Եվային, մեկ էլ տեսար բարկացավ“»:– Եվա...

– Ինձ հե՞տ ես, Մարիամ, – կիսաշրջվելով ննջասենյակի կողմը, հարցրեց Եվան:

– Էս բանի մասին եմ, է, հարցնում, – ձեռքին ինչ-որ արձանիկ՝ առաջ եկավ Մարիամը:– Ասում եմ, ի՞նչ անեմ, չի մաքրվում: Գուցե քերե՞մ դանակով:

– Ի՞նչը քերեք:

– Չե՞ս տեսնում... Իրենից մի բան չի ներկայացնում հերիք չի, քիթ ու մոութն էլ ներկի մեջ կորած:

– Դա ներկ չի, Մարիամ, ծառի տեսակ է դա:– Եվան կրկին շրջվեց դեպի հայելին:– Իսկ գիտե՞ք քանի տարվա արձան է: Հարյուր տարվա:

– Ի՞նչ ես ասում, – Մարիամն օրորեց գլուխը, և, արձանիկը դնելով տեղը, սկսեց հեռվից դիտել այն:– Տեր աստված, մի՞թե Դավիթ Ավետովիչը մի բան չի գտել առնելու, որ դա է առել: Ինչ հնացած բաներ է տեսնում, առնում, տուն է բերում, մի ասող լինի՞ Էդ փողերն ինչ՞ ես քոռուփուշ անում:

– Արվեստ շատ է սիրում, – ուշացումով ասաց Եվան և սկսեց իրեն գննել հայելու մեջ:

– Թող սիրի՝ ինչքան սիրտն ուզում է, միայն թե, ասում եմ, մի կարգին բա՞ն չի գտել առնելու, որ դա է առել, – չէր հանգստանում Մարիամը:– Մի տես աչքերը ոնց է չռել: Վույ, պոռչներն էլ հաստ-հաստ՝ ոնց որ սատանա: Գիշեր ժամանակ մարդու առաջ դուրս գա՛ վախից տեղնուտեղը սիրտը կճաքի: Տեսնես սրա՞ն էլ է աստված ստեղծել:

Եվան ժպտաց Մարիամի՝ ոչ այն է միամտորեն ասված խոսքերի, ոչ այն է շինծու պարզամտության վրա, և ասաց.

– Մարիամ, դա հենց ինքն աստված է, աֆրիկացիների աստվածը դա է:

Մարիամը, իբր շատ զարմացած, շուրթերն իրար բերեց:

– Ի ծնե Էդպիսի աստված տեսած չկամ, – ասաց նա ննջասենյակից, – մի նայիր, ոչ միքուք ունի, ոչ դեմքն է սրբի դեմք... Դրանից ի՞նչ աստված, մեզ նման մարդ է:

– Աստվածները միշտ էլ նման են եղել նրանց, ովքեր իրենց երկրպագել են:

Մարիամն, ի պատասխան, ցանկացավ դարձյալ ինչ-որ բան ասել, սակայն հնչեց հեռախոսագանգը, և նա, մոտենալով հեռախոսին, վերցրեց ընկալուչն ու մի պահ լսելուց հետո, ասաց.

– Բարև, ասածու բարին... Իսկ ամոթ չլինի, հարցնողն ո՞վ է... ի՞նչ:

Եվան տարակուսական նայեց Մարիամի կողմը՝ չկարողանալով կռահել, թե նա ում հետ է խոսում:

– Դե որ Էդպես է, մի բույն կանգնի, կանչեմ:– Մարիամը խոսափողը դրեց փոքրիկ սեղանին և, ասես հույժ կարևոր գաղտնիք էր հաղորդում, կամացույց ասաց:– Եվա, քեզ են ուզում... Էս ով էր՝ ճանաչել չկարացի:

Եվան, չգիտես ինչու, ինչ-որ անորոշ ու տարտամ զգացումով մոտեցավ հեռախոսին:

Ձայնի մեջ ինչ-որ ծանոթ, հարազատ երանգներ կային, սակայն Եվան միանգամից ճանաչել չկարողացավ:

– Լավ չէ, լավ չէ, սիրելիս, մտերիմներին այդպես շուտ չեն մոռանում, – ասացին հեռախոսագծի մյուս ծայրում:–Աստված չի ների դա քեզ, Եվա:

– Աստված առանց այդ էլ բարեհաճ չէ իմ հանդեպ, -քննադատեց Եվան, միաժամանակ ճգնելով ճանաչել այդ ծանոթ ու անծանոթ ձայնը:

– Մի չարչարվիր, չես ճանաչելու: Այդպես է, եթե մարդու հիշողության մեջ չես մնացել, ուրեմն հույս մի դիր, թե երբևէ տեղ ես ունեցել նրա սրտում: Ինչպե՞ս է Ստեփանը:

– Դո՞ւ ես, Լեոնիդ... – վերջապես ճանաչելով խոսակցին, ուրախաձայն ասաց Եվան:– Ներիր, իսկույն ճանաչել չկարողացա: Ախր, ձայնդ շատ է փոխվել:

– Օղանավակայանում մրսել եմ՝ դրանից է, – արձագանքեց Լեոնիդը:–Այլապես չէի ների քեզ՝ ինձ այդպես ուշ ճանաչելու համար:

– Դու հիմա որտե՞ղ ես լինում: Լսել եմ, որ ինչ-որ տեղ Արևմտյան Սիբիրում ես: Պատկերացնո՞ւմ ես, հենց նոր քո մասին էի մտածում:

– Չէ հա: Ճի՞շտ:

– Ճիշտ:

– Աստված իմ, ինչպիսի երջանկություն: Շնորհակալ եմ, Եվա: Շատ ուրախ եմ: Հա, ճիշտ ես լսել, հիմա էլ այնտեղ եմ, Տյումենի մարզում:

– Եվ ինչպե՞ս են գնում գործերդ: Գո՞հ ես:

– Չեմ բողոքում: Գիտե՞ս, ես էն գլխից էլ լավատես եմ եղել:

– Դու բոլորովին էլ չես փոխվել, Լեոնիդ:

– Դա քեզ թվում է, Եվա: Ժամանակն իր ավերածություններն անում է. քունքերս վաղուց ճերմակել են:

– Ոչինչ, դա տղամարդուն ավելի է գեղեցկացնում:

– Ճի՞շտ, – ծիծաղեց Լեոնիդը:– Գիտե՞ս, տղամարդուն մի հասարակ հաճոյախոսություն հերիք է, որ նա իսկույն կորցնի իրեն: Բայց դե, փառք ասածո, ես այդպիսի տղամարդկանց թվին չեմ պատկանում:

– Դու ինչքա՞ն ես մնալու այստեղ, – հարցրեց Եվան որոշ դադարից հետո:– Շատ կուզենայի տեսնել քեզ:

– Երևի մի շաբաթ: Նավթահանության հարցերին վերաբերող խորհրդակցության են կանչել: Կլինենք նաև մի շաբթ գործարաններում ու նավթահանքերում: Լսիր, – ինչ-որ բան մտաբերելով, հանկարծակի ասաց Լեոնիդը, -ասում են քո Ստեփանը մեծ խորությունների վրա ներշնչության ճշումների չափման նոր ապարատ է հնարել: Դու գիտե՞ս, թե դա մեզ ինչքան է պետք այնտեղ, Հյուսիսում:

Եվան մի պահ լուռ էր, նա ինքնաբերաբար մոտ քաշեց բազկաթուղ, նստեց:

– Ի՞նչ պատահեց քեզ, -անհանգիստ հարցրեց Լեոնիդը:– Ինչո՞ւ հանկարծ լռեցիր:

– Ոչինչ... Եվան հապաղեց:– Իսկ դու որտե՞ղ ես կանգ առել: Ձերոնք, գիտեմ, տեղափոխվել են Մոսկվա:

– «„Ապշերոն“» հյուրանոցում: Հենց նոր եկա, վերարկուս նույնիսկ չեմ հանել: Ստեփանը տա՞նը չի, ինչ է:

– Դու վաղո՞ւց է, ինչ նրա հետ նամակագրական կապ չունես:

– Մենք նրա հետ երբեք էլ նամակագրություն չենք ունեցել, -ձայնի մեջ տարակուսանք՝ ասաց Լեոնիդը:– Իսկ ի՞նչ է:

– Լեոնիդ, հասկանո՞ւմ ես... Մենք, ախր, միասին չենք ապրում:

– Ինչպե՞ս թե՛ միասին չենք ապրում: Իսկ ինչո՞ւ Ելենան չասաց: Քո հեռախոսի համարը նա տվեց ինձ: Ջարմանալի է: Բայց... Ազնիվ խոսք, իմ մտքով երբեք չէր անցնի, որ կարող եք նման բան անել: Այ քեզ նորություն: Լսիր, իսկ ինչո՞ւ հանկարծ այդպես եղավ: Եվ վաղո՞ւց եք բաժանվել:

– Երեք տարի առաջ:– Եվան խոր շունչ քաշեց:– Ծիծաղելի է, չէ՞, ընդամենը մի տարի ենք միասին ապրել:

– Դու հիմա, ինչ է, մենա՞կ ես ապրում, թե՞... ամուսնացել ես:

- Ամուսնացել են: Անտոնյանի հետ են ամուսնացել:
- Պարզ է... Սպասիր, ի՞նչ Անտոնյան: Ազգանունը ոնց որ ծանոթ է:
- Այո, այո, այն նույն Անտոնյանի, որ տասը տարի առաջ «„երկուներ“» էր նշանակում քեզ նյութադիմադրությունից: Նա հիմա արդյունաբերության մինիստրության գյուտարարական բաժինն է գլխավորում:
- Սպասիր, Դավիթ Ավետովիչի հե՞տ, – բացականչեց Լեոնիդը: -Ախր նա ծեր է... Թյու, այս ինչեր են դուրս տալիս, ներիր, խնդրում են, ինքս էլ չգիտեմ, թե ինչ են խոսում... Ինձ հետ երբեմն այդպիսի բաներ պատահում են:
- Դու իրավացի ես, Լյոնյա, -անտարբերությամբ ասաց Եվան և շարունակեց նույն տոնով, -ներողություն խնդրելու այստեղ ոչինչ չկա, նա իրոք ծեր է արդեն, շուտով վեց տասնյակը լրանում է:
- Հեռախոսագծի մյուս ծայրում լռություն տիրեց, հետո Լեոնիդն ասաց.
- Ոչ, Եվա, ինչպես մեծագույն մի մարդ է ասել՝ ինչ-որ բան, ինչ-որ տեղ սխալ է:
- Սխալ ոչինչ չկա, Լեոնիդ, ըստ երևույթին, կյանքն իր օրենքներն ունի, և մենք երբեմն հլու հպատակվում ենք այդ օրենքներին՝ անկարող որևէ կերպ դիմակայելու:
- Ոչ, Եվա, այստեղ անպայման ինչ-որ բան կա...
- Լռություն:
- Դու նույնիսկ չվիրավորվեցիր, որ ես նրան ծեր կոչեցի:
- Լռություն:
- Քեզ ու Ստեփանին ինչ-որ բա՞ն է պատահել:
- Նորից լռություն:
- Հըմ, Անտոնյանի հետ ես ամուսնացել ուրեմն, -Լեոնիդն ասես ոչ թե Եվայի հետ էր խոսում, այլ ինքն իրեն բարձրաձայն մտորում էր: – Խոստովանիր, Եվա, ես հո լավ գիտեմ. քո սիրասուն հայրիկի մատը խառն է այս գործում: Այդպես է, չէ՞...
- Եվայի լռությունն ընդունելով որպես համաձայնության նշան, Լեոնիդը շարունակեց.
- Այո, ես այդպես էլ գիտեի, որ նա քո կյանքը երբեք չուր կտա իր ուզած ձևով: Տղաներից ով էր՝ չեմ հիշում, գրել էր, որ նրան, իբր, բանտարկել են: Դա ճի՞շտ է:
- Այո, -ասաց Եվան նույն անտարբերությամբ, -կոշիկի ֆաբրիկայում խոշոր հափշտակում էր եղել, դրա համար: Նա այտեղ գլխավոր հաշվապահ էր:
- Ինչպես չէ, հիշում եմ: Նրա լուսանկարը երկար ժամանակ փակցված էր ֆաբրիկայի պատվո տախտակին: Հիշում եմ, թե Ստեփանն ինչպես էր հպարտանում դրանով, իսկ Ռաֆայելը ծիծաղում էր նրա պարզամտության վրա:
- Շուտով ազատվում է բանտից, – հենց այնպես ասաց Եվան, լսափողը մի ականջից փոխադրելով մյուսը:
- Լրացե՞լ է ժամկետը:
- Ոչ, օրինակելի վարքի համար ժամանակից շուտ բաց են թողնում:
- Հետաքրքիր անձնավորություն էր, իհարկե, -որոշ լռությունից հետո ասաց Լեոնիդը մյուս կողմում: -Ոչ հեռու անցյալում, հիշում եմ, քննությունների օրերին հավաքվում էինք ձեր ամառանոցում... Հրաշք ամառանոց էր, մնո՞ւմ է դեռ, թե ծախել եք:
- Բռնագրավել են, – անվրդով արձագանքեց Եվան:
- Ի՞նչ ես ասում: Ափսոս... Հիշում եմ, հավաքվում էինք ձեր ամառանոցում, – շարունակեց Լեոնիդը, – և հայրիկդ կյանքի իմաստությունների այբբենը խցկում էր մեր գլուխը. «„Փողը ջրի նման է, ինչքան շատ ես խմում, էնքան շատ ես ծարավանում, – ասում էր, – իսկ առանց փող կյանքը, իմացեք, կյանք չի, լավ մարդ սիրտ չունենա, քան փող: Ախր, պիտի փող չլինի, չէ՞, ասում էր, որ կարողանաս կուլտուրական կյանքով ապրես“»: Թե որն է նրա ասած այդ կուլտուրական կյանքը, մինչև հիմա էլ հասկանալ չեմ կարողանում:
- Դա նրա ոսկե երազանքն էր:
- Իսկ ձեր գործը սկսվել է, ինչպես ենթադրում եմ, այսպես. ներիր, որ քո հայրիկի մասին այս ձևով եմ խոսում, այլ կերպ չեմ կարող: Բո ծերուկը չափազանց մեծ հույսեր էր կապում

Ստեփանի գերագանցիկության դիպլոմի հետ՝ համոզված, որ փայլուն ապագա է սպասում նրան առաջիկայում: Իսկ Ստեփանը հրաժարվեց ամեն ինչից և գնաց նավթահանքեր՝ որպես շարքային ինժեներ: Եվ, իհարկե, երեկոյան տուն էր գալիս մագութոտ շորերով: Ասված խոսք է, լավ փեսա ունեցար, աղջկադ հետ տղա էլ ունեցար, վատ փեսա բաժին ընկավ՝ կորցրիր նաև աղջկադ: Եվ սիրասուն հայրիկդ, քեզ չկորցնելու համար, որոշում է փրկել՝ իրեն յուրահատուկ միջոցներով բաժանելով քեզ անհեռանկարային Ստեփանից ու ամուսնացնելով նյութապես ապահով ու անուն հանած մի ծերուկի հետ, որին դու պետք էիր ինչպես արեգակի տաք ճառագայթ՝ կարող գոնե մի ակնթարթ շերմացնելու միայնակ, անուրախ ծերության ու տիեզերական ցրտության նախաշեմին պաղող նրա սիրտը: Ընդհանուր առմամբ, նրան հասկանալ կարելի է: Բայց ահա քեզ...

– Չերիք է, – աղերսեց Եվան:– Չերիք է, Լեոնյա, խնդրում եմ:

– Ուրեմն, ճիշտ եմ կռահել: Ինչ արած, ներիր, – ասաց Լեոնիդը ներողամտորեն:– Եվ մի բարկացիր, սիրելիս, ես հենց այնպես եմ հարցնում:

– Էլ ի՞նչ ես ուզում՝ հարցրու, ես պատրաստ եմ պատասխանելու քո բոլոր հարցերին, ինչքան էլ որ դժվարամարս լինեն դրանք:

– Դժվարամարս հարցեր նույնպե՞ս լինում են:

– Այն էլ ինչպե՞ս: Լինում են այնպիսի հարցեր, որ չգիտես նույնիսկ, թե ինչպես պատասխանես: Քո հարցն էլ այդպիսին է, Լեոնիդ: Ինչ վերաբերում է ինձ, ապա որևէ մեկին ոչ մեղադրելու, և ոչ էլ որևէ մեկի առջև արդարանալու մտադրություն ունեն: Գիտե՞ս, մի երկու օր առաջ քաղաքային թերթի խմբագրությունից ինչ-որ թղթակից էր եկել մեր մոտ՝ ակնարկ գրելու Անտոնյանի մասին: Նստել, գնում էր պատին կախված նկարները, գրադարակներն էր դիտում: – Գրքերը բաժանորդագրությամբ ենք ստանում, հարցրեց: – Այո, ասացի, ամուսինս է բաժանորդագրվել:– Իսկ նկարները, հարցրեց նա:– Նկարները նույնպես նա է ձեռք բերել, ասացի:– Արձանիկները նույնպե՞ս, հարցրեց: – Արձանիկները նույնպես, պատասխանեցի:– Իսկ դո՞ւք, հարցրեց այդ թղթակիցը:– Ե՛ս... Դա էական չէ, ասացի, ես երիտասարդ տանտիրուհի եմ, կարողանում եմ բարեհամբույր ժպտալ, ճաշակով հագնվել, ինտելեկտուալ մթնոլորտ ստեղծել ամուսնուս ստեղծագործական արգասավոր աշխատանքի համար: Նա այդպես էլ գրի առավ իր ծոցատետրում՝ մեզ դիմավորեց երիտասարդ տանտիրուհին, իսկ ահա երիտասարդ տանտիրուհու անունը այդպես էլ չհարցրեց: Տեքստին չէր բռնում երկի: Այդ էր պակաս, որ բռներ, ինչպես կարելի է, ակնարկն, ախր, նավթային խոշորագույն ինժեների ու գյուտարարի մասին է:– Եվան քրթմնջաց, ասաց:– Ահա քեզ ինտելեկտուալ մթնոլորտ: Երեկ չէ մյուս օրը փողոցում պատահաբար հանդիպեցի Ելենային: Նա քեզ չասա՞ց այդ մասին:

– Մենք շատ կարճ խոսեցինք, Եվա, նա աշխատանքի էր շտապում, պայմանավորվեցինք հետո հանդիպել:

– Նա մինչև հիմա էլ սիրում է Ստեփանին և, իմիջիայոց, նրա պատճառով է, որ չի ամուսնացել: Գիտե՞ս, թե ինչ ասաց նա ինձ. –Կար ժամանակ, ասաց, ինստիտուտի բոլոր աղջիկներս նախանձում էինք քեզ. անհասանելի էիր դու՝ և ցնցուն գեղեցկությամբ, և թովչանքով, և գվարթ բնավորությամբ: Որտե՞ղ ես թողել աստվածային այդ շնորհները: –Ես ինքս էլ չգիտեմ, թե որտեղ եմ թողել: Եվ ո՞վ է դրանում մեղավոր՝ նույնպես չգիտեմ:

– Եթե ես քսան տարեկան լինեի, հաստատ կասեի՝ դու: Բայց արդեն երեսունհինգն անց եմ, տարիքս պարտավորեցնում է:

– Հույս ունեմ, որ մենք դեռ կգրուցենք, և ժամանակ կունենանք որոշ պրոբլեմների մութ կողմերը պարզաբանելու: –Դու անպայման զանգիր, լա՛վ, – ասաց Եվան:

– Անպայման: Բոլոր կուրսեցիներին, ովքեր այստեղ են, կուզենայի տեսնել: Եվ առաջին հերթին պարզ է, Ստեփանին: Իսկ նրան որտե՞ղ կարելի է տեսնել:

– Անտոնյանի հետ՝ նույն լաբորատորիայում, – անփութորեն ասաց Եվան:

– Ի՞նչ, – Լեոնիդն այնպես գոռաց, որ Եվան ակամաբար լսափողը մի կողմ քաշեց ականջից:– Ի՞նչ ասացիր:

– Անտոնյանի հետ՝ նույն լաբորատորիայում, – պատասխանեց Եվան նախկին հանգիստ տոնով:

– Թվում է ես մի քանի լուրջ, և ես կթոցնեմ խելքս: Լսիր, ձեզ մոտ այս ինչն՞ր են կատարվում: Նրանք, ինչ է, միասին են աշխատում: Նույն լաբորատորիայում:

– Այո, միևնույն ապարատի ստեղծման վրա, որի մասին քիչ առաջ ասացիր:

– Պարզ է, – անորոշ արձագանքեց Լեոնիդը:– Սպասիր, ի՞նչն է պարզ... Ես ոչինչ չհասկացա... Պատկերացնում եմ, թե ինչ վիճակում են աշխատում՝ կասկածամիտ ու հետաքրքրասեր հայացքների տակ:

– Երբ նրանք միասին են, կողմնակի անձանց մոտքը լաբորատորիա խստիվ արգելված է: Նույնիսկ ինստիտուտի դիրեկտորն իրավունք չունի մտնել այնտեղ: Դու մեր կուրսի Ռաֆայելին չես մոռացել, չէ՞:

– Այդ էր պակաս, որ մոռանայի:

– Դու նրան հասարակ մարդ չկարծես, հա, նա հիմա Ռաֆայել Աղասիևիչ է, նավթաքիմիական պրոցեսների ուսումնասիրման ինստիտուտի դիրեկտոր ու դեպուտատ:

– Արժանի է, Ռաֆայելը հոյակապ տղա է:

– Իմիջիայլոց, այդ նա է բոլորին արգելել մտնել լաբորատորիա:

– Ինչ է, որոշել է խնայել՝ երկուսի ինքնասիրությունը: Ռաֆայելից դա սպասելի է: Դե լավ է, Եվա, ես կգանգեմ: Ցտեսություն:

– Ցտեսություն, Լյոնյա, – արձագանքեց Եվան, դրեց խոսափողը և ասես դեռևս գրուցում էր Լեոնիդի հետ, բարձրաձայն ասաց:– Գուցե և վաղը կամ մյուս օրն անցնեմ ինստիտուտ, վաղուց չեմ տեսել Ստեփանին:

Նա բարձրացավ տեղից՝ քիչ առաջվա տարտամ ու անորոշ տազնապը հոգում, և գնաց խոհանոց:

Մարիամը գազօջախի վրա սուրճ էր պատրաստում. սուրճի բուրմունքը տարածվել էր ընդարձակ խոհանոցում:

– Խոսեցիր պրծա՞ր, -ասաց Մարիամը, սրճամանը դնելով սեղանին:–Էդ ո՞վ էր:

– Ինստիտուտում միասին ենք սովորել:–Եվան սառցարանից յուղ ու պանիր հանեց:– Մյուս տղաների պես՝ նա նույնպես սիրահարված էր ինձ: Նույնիսկ մեր ընկերուհիներից մեկին՝ Ելենային, ասել էր՝ եթե Եվան մի քանի երեխա էլ ունենար և համաձայնեք ինձ հետ ամուսնանալ, ես, առանց վայրկյան անգամ մտորելու, կառնեի նրան... Իսկ ես Ստեփանին էի սիրում:

– Գիտե՞ս ինչ կա, Եվա, – սկսեց Մարիամը, և Եվան հասկացավ, որ Մարիամը հիմա կսկսի քարոզ կարդալ իր գլխին: Նա քնծիծաղեց և ասաց.

– Չգիտեմ, եթե ասեք, կիմանամ:

– Էն եմ ուզում ասել, որ, թող աստված ների, բայց ականջիս մի ծերովը լսեցի քու խոսակցությունն ու պիտի ասեմ քեզ, որ էդ գրուցը Էնքան էլ իմ սրտովը չի:

– Օրինակ, ի՞նչը, – հարցրեց Եվան, իր շողշողուն, գեղեցիկ աչքերը հառելով նրան:

– Էն, որ էդ Ստեփանին պիտի հանես մտքիցդ:

– Իսկ եթե չե՞մ կարող:

– Պիտի կարաս: Մարդ ունես ու Էն էլ հասարակ մարդ չի, այլ անունավոր, հարգված մարդ: Չի խմում, ման չի գալիս: Է՞լ ինչ ես ուզում:

– Չգիտեմ, Մարիամ, – ուները թոթվեց Եվան:– Ինքս էլ չգիտեմ, թե ինչ եմ ուզում ու չգիտեմ, թե ինչ անեմ:

– Ի՞նչ պիտի անես: Ոչ մի բան էլ չպիտի անես, օրինավոր կնկան վայել պիտի պահես քեզ: Բա ոնց... Քանի որ մարդու ես գնացել, նրա անունը բարձր պիտի պահես: Իսկ ինչ մնում է նրան, որ ծեր է, ժամանակին պիտի մտածելի, հո աչքերդ փակած չի՞ եղել:

– Փակած է եղել, – հառաչանքով արտաբերեց Եվան, մոտ քաշելով կավե գավաթիկը:– Նոր եմ խելքի գալիս:

– Մարդու արածը գետնով չեն տա, – գլուխն օրորեց Մարիամը:– Չի կարելի: Քեզ համար ինչ ասես, անում է, ոչ մի բան չի ափսոսում: Շորերն ինչ է, էն էլ չի տալիս լվանալու: Բա էդպիսի մարդուց անգոհ կլինե՞ն: Խաղ ու պարով ապրիր քեզ համար և ոչ մի բանի մասին մի մտածիր: Մի ուրիշը քո տեղ գիտե՞ս ինչ կաներ. մեկը կուտեր, մեկն էլ մտաղ կտար էդ տեսակ բախտավորության համար: Բա որ Դավիթ Ավետովիչը ողորմածիկ հորս նման լիներ, աստված արքայություն տա նրան, էն ժամանակ ի՞նչ կաների, հը՞:

– Վա՞տն էր:

– Էնքան վատն էր, որ մերս երեսուն տարի ապրեց հետը ու էդ երեսուն տարվա մեջ օր չկար, որ անեծք չտար կամ նրան, կամ էլ իրեն: Իր բախտն էդ էր, ի՞նչ կարող էր անել:

– Ծեծո՞ւմ էր նրան:

– Բա ինչ, ծեծում էր: Ու մենակ էդ չէր, Էնպիսի խոսքեր էր ասում, որ ծեծից վատ էր:

– Բա էլ ինչո՞ւ էր ապրում հետը:

– Բա ի՞նչ աներ, – զարմացավ Մարիամը:– Հո չէ՞ր գնալու բողոքի: Շուն-գել՝ իրա մարդն էր, ընկել էր, պիտի կրեր իր ծանր խաչը: Նամուսի հարց կա մեջը:

– Կյանքը մի անգամ է, ախր, տրվում, Մարիամ, – հոգոց հանեց Եվան:

– Մի անգամ է տրվում, ճիշտ է, բայց էդ մի անգամը Էնպես պիտի ապրես, որ բարեկամ ու թշնամի չծիծաղեն վրադ:

Եվան լուսամուտից նայեց դուրս: Դրսում շարունակում էր նույն մանր, մելամաղձոտ անձրևը: Լուսաֆորի մոտ, թաց ասֆալտի վրա, մերդ ընդ մերթ արտացոլվում էին մեքենաների շողշողուն նիկելները:

– Չեն հասկանում, Մարիամ, ոչինչ չեն հասկանում, – գլուխը անգոր ցնցեց Եվան:– Արժե՞ր, որ նա, հանուն ինչ-որ պայմանականությունների, խավարեր իր ամբողջ կյանքը:

– Գուցե և չարժեր, ես էդ բանը նրա համար եմ ասում, որ Դավիթ Ավետովիչը միանգամայն ուրիշ մարդ է: Էնպես որ, էդ ախմախ մտքերը հանիի գլխիցդ:

Դռան մեջ փափուկ չրխկաց փականքը, հետո բացվեց դուռը, և Դավիթ Ավետովիչը՝ փոստարկղից հանելով թերթերը, մտավ ներս: «„Դավիթ Ավետովիչն է, – ցածր ձայնով ասաց Մարիամը տեղից ելնելով:– Ինչո՞ւ էսքան շուտ է վերադարձել“»:

– Բարև, Եվա, – ասաց Դավիթ Ավետովիչը: Ձեռքին ինչ-որ փաթեթ կար, նա այդ փաթեթն ու թերթերը դրեց հեռախոսասեղանին և, հանելով վերարկուն, տվեց Մարիամին:– Դու այսօր ոնց որ մի տեսակ ես, որևէ բա՞ն է պատահել:

Եվան ժխտողաբար տարուբերեց գլուխը:

– Դե, ես գնամ, հետո կգամ, – ասաց Մարիամը:

Անցավ մի քանի վայրկյան, և դուռը անաղմուկ ծածկվեց նրա ետևից:

– Մի թաքցրու, գուցե մի բա՞ն է պատահել:

– Ոչ, իսկ ի՞նչ պիտի պատահի, – ուտերը թոթվեց Եվան:

– Դե, լավ է: Մի տես ինչ եմ բերել:– Դավիթ Ավետովիչը փաթեթը բաց արեց և Նեֆերտիտի արձանիկը դրեց սեղանին:– Գեղեցիկ ընդօրինակություն է, չէ՞: Մի հնահավաքից առա, այն էլ սարսափելի թանկ գնով: Դո՞ւր է գալիս քեզ:

– Հրաշալի է: Հավանաբար, հիմարություն կլինի, եթե ասեն, որ նա շատ մոդայիկ շուրթեր ունի՝ իսկը Սոֆի Լորենի շուրթերը, բայց դա իրոք այդպես:

– Եվա, ամեն ինչ վերադառնում է ի շրջանս յուր: Կամ ինչպես արևելքում են ասում՝ քարավանը երեկոյան վերադարձավ այնտեղ, որտեղից դուրս էր եկել առավոտյան: Այնուամենայնիվ, մայր բնության հնարավորությունների պաշարը սուղ է: Մի ինչ-որ երեքուկես հազար տարի անց այն սկսել է նորից կրկնել իրեն:

– Դավիթ Ավետովիչ, դուք շատ անհմուտ կերպով եք արդարացնում իմ անբարեկրթությունը:

– Ընդհակառակը, քո դիտողությունը հակադարձն է ապացուցում:

– Պետք չէ, Դավիթ Ավետովիչ: Դուք մինչև ե՞րբ պետք է ինձ վերաբերվեք ինչպես մանկապարտեզի երեխայի: Դուք չե՞ք մտածում այն մասին, որ վերջիվերջո դա կարող է ձանձրացնել ինձ:

– Քեզ ի՞նչ է պատահել, Եվա:

– Ոչինչ, մի թղթակից էր եկել, նրա հետ ունեցած խոսակցությունն է ազդել ինձ վրա:

– Ի՞նչ թղթակից:

– Երեկ չէ, մյուս օրն էր, մոռացել էի ձեզ ասել: Եկել էր ձեր մասին ակնարկ գրելու: Ես նրան թելադրեցի ակնարկի սկիզբը, սակայն նրան, չգիտես ինչու դուր չեկավ:

Դավիթ Ավետովիչը նրա ասածի մեջ մարտահրավեր գցաց:

– Եվ ի՞նչ էիր թելադրել, – ընդունելով այդ մարտահրավերը, ասաց նա:

– Բարեհամբուր ժպիտը դեմքին մեզ դիմավորեց երիտասարդ տանտիրուհին՝ հանրահայտ ինժեների հավատարիմ ընկերուհին... կամ նման մի բան: Հիմա չեմ հիշում:

– Հիշում ես, – հաստատուն ասաց Դավիթ Ավետովիչը:

– Նշանակում է՝ չեմ ուզում ասել: Ի միջի այլոց, նա չի՞ զանգել ձեզ: Ասաց, որ ձեզ գտնել չի կարողանում, այնինչ ակնարկն արդեն պլանավորված է:

– Չանգել է...– անուշադիր ասաց Դավիթ Ավետովիչը:– Երկու ժամից հետո շտապ թռչում եմ Մոսկվա: Վաղը չէ մյուս օրը կվերադառնամ, և մենք կշարունակենք սկսված վեճը:

– Դավիթ Ավետովիչ, իսկ չե՞ք ասի, երբ է ձեր ապարատի փորձարկումը, – միանգամից անսպասելի հարցրեց Եվան:

Դավիթ Ավետովիչը մի պահ ուշադիր նայեց Եվային՝ ձգտելով ըմբռնել նրա ասածի իմաստը, հետո կամացուկ ասաց.

– Դա ոչ թե իմ, այլ Ստեփանի ապարատն է:

– Ի՞նչ տարբերություն, – ասաց Եվան, – միասին եք աշխատում:

– Վաղը չէ մյուս օրը կվերադառնամ Մոսկվայից և անմիջապես կսկսենք:

Եվան մի կարճ ժամանակ լուռ էր, մտքերի մեջ խորասույգ:

– Իսկ դա ճի՞շտ է, որ Ստեփանը ձեզ հրավիրել է այդ փորձարկմանը, – կրկին հարցրեց նա:

– Գործը մնում է գործ, Եվա, – հանգիստ պատասխանեց Դավիթ Ավետովիչը:– Եվ այն հազվադեպ է հաշվի նստում մեր զգացմունքների հետ:

– Չգացմունքների՞, – աչքերը կկոցեց Եվան:– Մի՞թե որևէ զգացմունք ունեք Ստեփանի հանդեպ: Անբարեհաճության կամ ատելության զգացմունք երևի:

– Ոչ, ավելի շուտ հակառակը:

– Նույնիսկ այդպե՞ս: Իսկ նա՞ ձեր հանդեպ:

Դավիթ Ավետովիչը դարձյալ նայեց Եվային՝ ոչ մի կերպ չկարողանալով ըմբռնել, թե նա ուր է տանում խոսքը:

– Այդ մասին երբեք չեմ մտածել, – վերջ ի ջերջո ասաց նա, նայելով ժամացույցին:– Բայց, կարծում եմ, որ սկզբնական շրջանում մեր հարկադրական հանդիպումները և նրան, նմանապես և ինձ, իհարկե, առանձնահատուկ ուրախություն չէին պատճառում: Պարզապես այդ բանի հետ պետք էր հաշտվել, քանի որ ես եմ զբաղվում գյուտարարության հարցերով, ինչ ուզում է որ լինի, մեր ճանապարհները, միևնույն է, պետք է հատվեին մի կետում: Իսկ ինչո՞ւ հանկարծ դա հետաքրքրեց քեզ, -հարցրեց Դավիթ Ավետովիչը:– Չէ՞ որ կես տարի է արդեն, ինչ մենք աշխատում ենք միասին, և դու ոչ մի անգամ չես տվել նրա անունը: Համենայն դեպս, ես չեմ լսել: Խոսիր, Եվա, ես վաղուց եմ սպասում այդ խոսակցությանը:

– Գիտեմ, որ սպասում եք և ափսոս, որ ինքներդ չսկսեցիք այն:

– Մեծ դժբախտություն չէ, հաշվիր, որ ես եմ սկսել:

– Ոչ, Դավիթ Ավետովիչ, մեծ դժբախտություն է, – ասաց Եվան անգիջում տոնով ու միանգամից նրա դեմքը պարուրվեց շիկնանքով:– Դուք լավ գիտեք, որ ես մինչև այսօր էլ սիրում եմ Ստեփանին, որ, ենթարկվելով հորս համատ պահանջներին, ես բաժանվեցի

Ստեփանից և ամուսնացա ձեզ հետ: Դուք դա լավ գիտեք... Իսկ այն շորեղենը, որ անվերջ գնում եք ինձ համար... Մի՞թե կարծում եք, թե դա ի վիճակի է որևէ բան փոխելու: Ոչ:

Իր վրա գգալով Դավիթ Ավետովիչի կենտրոնացած հայացքը, Եվան կտրուկ շրջվեց նրա կողմը:

– Այո, դուք շատ լավ գիտեք, – շարունակեց նա:– Ես հո տեսնում եմ, թե ինչպես եք ատում ինձ՝ իմ այս խոսքերիս համար, Դավիթ Ավետովիչ, դուք դա անկարող եք թաքցնել:

– Եվա...

– Պետք չէ, պետք չէ, Դավիթ Ավետովիչ, դուք շատ լավ գիտեք, որ դա ճշմարտություն է: Ես այս խոսակցությունը բացեցի ոչ նրա համար, որպեսզի սկսենք վիճել, ինչպես ինքներդ բարեհաճեցիք արտահայտվել: Ձեզ համար հավանորեն ծանր կլինի լսել դա, սակայն մենք այլևս չենք կարող միասին ապրել, հասկանո՞ւմ եք, ես այլևս չեմ կարող այսպես շարունակել: Ես ուզում եմ կրկին վերադարձնել այն ամենը, ինչ կորցրել եմ ինչ-որ ժամանակ:

Դավիթ Ավետովիչի այտամկանները ձգվեցին, ռունգերը դողացին:

– Եվ ինչպե՞ս ես ուզում անել դա, – երկար դադարից հետո հարցրեց նա խզված ձայնով:

Եվան հուսահատ տարածեց ձեռքերը:

– Աստված իմ, ախր, ինքս էլ չգիտեմ, թե ինչպես:– Նա կծեց շուրթերը՝ հեծկտոցը գսպելու համար, և, մոտենալով լուսամուտին, ճակատը սեղմեց սառը ապակուն:

Դավիթ Ավետովիչը, չիմանալով անելիքը, գնաց-եկավ երկար միջանցքով, հետո, հանկարծակի կանգ առնելով, ասաց.

– Մոռացել էի, հեռագիր կար քեզ:

– Ի՞նչ հեռագիր, – արագ շրջվելով, հարցրեց Եվան:

– Փոստարկում էր:– Նա թերթերի արանքից հանեց հեռագիրը և այդպես հեռավորության վրա պարզեց Եվային:

– Կարդացեք, – ցածր ասաց Եվան:

Դավիթ Ավետովիչը աչքի անցկացրեց հեռագիրը, հետո բարձրաձայն կարդաց. «„Ազատագրվել եմ: Վաղաժամ: Քսանյոթին կլինեմ տանը: Համբուրում եմ: Հայրիկ“»:

– «„Քսանյոթին կլինեմ տանը“», – մեքենայորեն արձագանքեց Եվան, դարձյալ շրջվելով դեպի լուսամուտն ու ճակատը սեղմելով ապակուն:

– Բոլորովին չի երևում, թե հեռագիրն ուրախացրեց քեզ:

– Իսկ ինչո՞ւ չէ, – խոսեց Եվան, առանց դեմքը սառցասառն ապակուց հեռացնելու:– Ուրախացիր, դստրիկ, հորդ ազատել են բանտից: Իսկ մի՞թե դուք ուրախ չեք, Դավիթ Ավետովիչ, չէ՞ որ ձեր աներն է գալիս: Հրաշալի է: Շարունակենք գրել. ««Բարեհամբուր ժպիտը դեմքին՝ մեզ դիմավորեց երիտասարդ տանտիրուհին...»» – Նա ձեռքերով ծածկեց դեմքը և արցունքներն անարգել հորդեցին այտերն ի վար:

*****

Առավոտյան, ինստիտուտի անցաթողման պահատնակով անցնելիս, Ստեփանը դեմառդեն հանդիպեց Ռաֆայելին, բարևեց ու անցավ՝ առանց կանգ առնելու: Չգիտես ինչու, Ստեփանին թվաց, թե Ռաֆայելը սաստիկ մտահոգ տեսք ուներ: Հասնելով լաբորատորիա, որը տեղավորված էր ինստիտուտի առաջին հարկում, նա ուշացումով մտածեց այն մասին, որ գուր տեղը չհարցրեց ընկերոջ տրամադրությունը: Որոշ ժամանակ անց, Ռաֆայելն ինքը եկավ Ստեփանի մոտ և բոլոր կողմերից մի առժամանակ ուշադիր գննելով ապարատը, հանկարծ ասաց.

– Լսիր, ամբողջ գիշեր չեմ քնել, գիտե՞ս:

– Ինչո՞ւ, – հարցրեց Ստեփանը:–Պրեֆերանսո՞վ էիր գբաղված:–Այո, տարվեցի մինչև վերջին կոպեկը: Լսիր, երևի կարգն է այդպես, հա՞, որ բարեկամներդ քեզ հիշեն միայն այն ժամանակ, երբ դու իրենց պետք ես:–Նոր բան ունես ասելու, թե՞ դա է, – հարցրեց Ստեփանը առանց աշխատանքն ընդհատելու:–Հասկանալի բան է, որ մարդուն ևս յուրահատուկ է

ինքնապաշտպանության բնագոյը... Ընկնելով դժբախտության մեջ, նա ձգտում է այնտեղից ինչքան կարելի է անվնաս կերպով դուրս գալ: Բայց իմ այդ տիպը... – Ռաֆայելը հուսահատությամբ օրորեց գլուխը:– Լսիր, Ամալյայի հետ որոշել էինք թատրոն գնալ, պետական քննությունների պատճառով երկու ամիս է ոչ մի տեղ չենք գնում՝ նույնիսկ կինո, մեկ էլ տեսանք եկան: Տնով-տեղով հյուր են եկել, թեկուզ մինչև այդ պատկերացում անգամ չենք ունեցել նրանց գոյության մասին: Աշխարհում անգրագետ մարդուց խորամանկը չկա: Որ տեսնեիր ինչ լեզու էին թափում: Իսկ հետո պարզվեց, որ օգնություն է պետք: Պահեստում, որտեղ այդ բարեկամ կոչեցյալս աշխատում է, մեծ պակասացում է եղել, գործը տվել են դատախազություն: Երդում էր ուտում բոլոր սրբությունների անուններով ու տղաների արևով, որ, իբր, ինքը ոչ մի բանում մեղավոր չի և խնդրում էր, որպեսզի ես, իբրև շրջանում, այսպես ասած, ճանաչված մարդ, որևէ կերպ ազդեն դատախազի ու քննիչի վրա:

– Հետո՞, – հարցրեց Ստեփանը:

– Ես, իհարկե, նրա ոչ մի խոսքին էլ չհավատացի: Գիտես ինչո՞ւ: Ավագակի դեմք ուներ:

– Իսկ ինչպիսի՞ն է լինում ավագակի դեմքը: Գաղափար անգամ չունեն:

– Ուրեմն բախտդ բերել է, – ասաց Ռաֆայելը շինծու ծիծաղով:

– Եվ ինչո՞վ վերջացավ այդ ամենը:

– Խոսեցի դատախազի հետ, և նա ասաց, որ խուզարկման ժամանակ բարեկամիս ներքնահարկում դեֆիցիտային երկու էլեկտրաշարժիչ են հայտնաբերել:

– Դրա համա՞ր էիր այսօր հոնքերդ կիտել:

– Լսիր, հետաքրքիր ես: Ուրեմն դա քի՞չ է: Ասում են, չէ՞, մինչև լույս աչքս չեմ փակել:

– Ինձ համար դժվար է մարդկանց արտաքին տեսքով գուշակել նրանց ճակատագիրը:

– Բայց ես իրավացի՞ դուրս եկա, – ասաց Ռաֆայելը:

– Հետո ինչ, չէ՞ որ կարող էիր և սխալվել: Ամեն ինչ հո քո ներըմբռնողությամբ չի պայմանավորված:

– Դժբախտաբար, տերն ինձ քո ռոմանտիկությամբ չի օժտել և գուցե դրա համար է, որ ես այդպես էլ չտվորեցի մարդկանցով գմայլվել այն բանի համար, որ նրանց նկարը փակցված է պատվո տախտակին:

Ստեփանը ծիծաղեց ու այդպես սրտանց ծիծաղելով էլ ասաց.

– Նայիր է, չի մոռացել, իսկ որ տեղն եկավ՝ կսկսի բողոքել մոռացկոտությունից:

– Այո, որտեղ պետք է՝ ուժեղ հիշողություն ունեն, – հայտարարեց Ռաֆայելը ժպտալով:– Այ, օրինակ, ոչ մի կերպ մոռանալ չեմ կարող այն փաստը, որ ապարատի փորձարկումն ուշանում է: Ինձ ասել են, որ դու փորձարկումը հետաձգել ես մինչև Անտոնյանի վերադարձը, ճի՞շտ է:

– Այո, – գլխով արեց Ստեփանը: – Ուզում եմ օգտվել այդ հետաձգումից և որոշ անավարտ բաներ կան՝ անել:

– Հարկավոր է արագացնել, բոլոր ժամկետներն անցել են, – ասաց Ռաֆայելը, պատրաստվելով դուրս գալ լաբորատորիայից: Դռան մոտ նա շրջվեց և ցուցամատով առաստաղը ցույց տալով ավելացրեց, – ինձ վերևից շարունակ զանգահարում, շտապեցնում են, քիչ առաջ էլ մինիստրության տեխնիկական բաժնի պետը զանգեց, բայց ես քաղցր խոսքերով կերակրում եմ նրանց, որպեսզի հապճեպ ոչինչ չանեն:

– Շնորհակալություն:

– Դա քիչ է, դու այդ փորձարկմանն ինձ պետք է հրավիրես:

– Նախապես ասում եմ՝ չեմ հրավիրելու:

– Ախր, ինչո՞ւ:

– Արգելված է:

– Սա գժվե՞լ է, ինչ է, – վարակիչ ժպիտը դեմքին ասաց Ռաֆայելը, դռան մոտից հետ դառնալով:– Լսիր, ե՞ս չեմ դրել այդ արգելքը:

– Օրենքները մարդիկ են հնարում, սակայն դա չի նշանակում, թե նրանք կարող են խախտել այդ օրենքները, – ասաց Ստեփանը:– Օրենքները մեզ պետք է պաշտպանեն ոչ միայն ուրիշներից, այլև հենց մեզանից:

– Ահա այդպիսին ես, դրա համար էլ «Արարատը» շարունակ տանուլ է տալիս:

– Բայց ֆուտբոլային մրցումների աղյուսակում ամեն տարի «Նեթչից» մի քանի հորիզոնական բարձր է լինում:

– Դա ինձ վրա չի ազդում, – ձեռքերը տարածեց Ռաֆայելը:– Ես ֆուտբոլային մրցումների սիրահար չեմ:

– Դա նրանից է, որ քո «Նեթչին» վատ է խաղում:

Ռաֆայելը բարձր ծիծաղեց, աչքերը կկոցած նայեց Ստեփանին:

– Լսիր, – ասաց նա, – քո և Անտոնյանի հարաբերություններն ինձ հետ ոչ մի կապ չունեն: Այնպես որ, պիտի թույլատրես մասնակցեմ փորձարկմանը: Վերջիվերջո, ես ինչո՞ւ պիտի խանգարեմ քեզ:

– Դու պետք է հասկանաս ինձ, Ռաֆայել: Ամբողջ այս կես տարվա մեջ դու անչափ մարդկային էիր: Մի քիչ էլ համբերիր, խնդրում եմ:

– Չէ, իմ բախտը կատարելապես բերում է: Լսիր, ես դիրեկտոր եմ այստեղ, թե ոչ:

– Դիրեկտոր եք, Ռաֆայել Աղասիևիչ, այն էլ ինչպիսին... Դու կնստես տանը, հետո ես կգանգեմ քեզ, և մենք կգնանք ամենաշքեղ ռեստորանը՝ քո հաշվին իհարկե:

– Իսկ ինչո՞ւ իմ հաշվին, – ծիծաղեց Ռաֆայելը:

– Որովհետև ապարատի հաջող փորձարկումով կբարձրանա ինստիտուտի հեղինակությունը, – հանգիստ պարզաբանեց Ստեփանը, – իսկ հետո ապարատը կներկայացվի պետական մրցանակի և մրցանակ կշահի:

– Համոզեցիր, համաձայն եմ, – ասաց Ռաֆայելը և վճռական քայլերով գնաց դեպի դուռը, սակայն կես ճանապարհին կրկին կանգ առավ և, շրջվելով Ստեփանի կողմը, խմբիայլոց ասաց.

– Լսե՛լ ես, որ Լեոնիդն այստեղ է: Նա հիմա Սիբիրում նավթային տուգներից է, գիտե՞ս: Մեծ հեղինակություն ունի այնտեղ:

– Ե՞րբ է եկել:

– Չգիտեմ, առավոտյան գանգեց, հետաքրքրվում էր քո ապարատով: Խոստացավ անցնել: Լավ առիթ է, նրան էլ կհրավիրենք ռեստորան: Չէ, ինչո՞ւ ռեստորան: Լսիր, շաբաթ օրը Ամալյայի վերջին քննությունն է: Կիրակի կհավաքվենք մեզ մոտ, տղաներին կկանչենք ու մի լավ կուրախանանք: Հը, ի՞նչ կարծիքի ես:

– Հըն, վախենում ես ռեստորանում թալանեն, հա՞, – ժպտաց Ստեփանը:– Դու դեռ շատ առաջ կգնաս:

– Նախանձո՞ւմ ես: Ամոթ է, ախպերն ախպորը չի նախանձի: Ռեստորանը՝ ռեստորան, ես դրան համաձայն եմ, բայց փորձարկման օրը գալիս ես մեզ մոտ: Սպասելու եմ գանգիդ:

Դիմացի լուսամուտը բացվեց և դիրեկտորի քարտուղարուհին՝ բարակիրան ու սիրունիկ, գլուխը դուրս հանելով այնտեղից, ասաց.

– Ռաֆայել Աղասիևիչ, հեռախոսով ձեզ են հարցնում, ի՞նչ պատասխանեմ:

– Իսկ ո՞վ է հարցնողը:

– Մինիստրությունից է, – հմայուն ժպտաց քարտուղարուհին:

– Երևի էլի ապարատի հարցով է, – ասաց Ռաֆայելը:– Լսիր, վերջացրու, թե չէ, հոգիներս հանում եմ, – ավելացրեց նա և դուրս եկավ լաբորատորիայից:

*****

Ստեփանը կրկին խոնարհվեց ապարատի վրա, փորձելով մի անգամ ևս ստուգել չափման սարքերը: Ռաֆայելի գնալուց հետո Ստեփանը մոռացել էր դուռը փակել, և առաջին պահ նրան թվաց, թե Ռաֆայելն է, հետ է եկել՝ հաղորդելու հեռախոսով ունեցած գրույցի

մասին, սակայն դուք առջև տեսնելով Եվային, մնաց զարմացած: Ասես վախենալով առանց թույլտվության ներս մտնել՝ Եվան կանգնել էր շեմքին՝ երկշոտ ու գունատ, և հետաքրքրությամբ դիտում էր ինչպես Ստեփանին, այնպես էլ ամբողջ լաբորատորիան:

– Բարև, Ստեփան, – անհամբավ ասաց նա, ի վերջո մտնելով լաբորատորիա:– Դու, իհարկե, ում ասես սպասում էիր, միայն ոչ ինձ:

– Չէ, ինչու... – կմկմաց Ստեփանը հարմար բառեր որոնելով:– Մենք այստեղ... գրուցում էինք Ռաֆայելի հետ:

– Ե՞րբ:

Աշխատանքով տարված՝ Ստեփանը չէր հիշում, թե ինչքան ժամանակ է անցել այն պահից, ինչ Ռաֆայելն այստեղ էր՝ գուցե մեկ ժամ, իսկ գուցե ավելի:

– Խոսում էինք, – անորոշ արձագանքեց Ստեփանը:– Նրան կանչեցին հեռախոսի մոտ:

– Ուրեմն Ռաֆայելն այստեղ է:

– Այո, լաբորատորիայում էր...

– Կուգենայի տեսնել, վաղուց չեմ տեսել: Բայց դառնուրախ հեռանկար է:

– Ինչո՞ւ: Չես սիրո՞ւմ նրան:

– Ե՛ս: Ինքը չի սիրում ինձ: Իմիջիայոց, մի անգամ հեռախոսով ինձ ասաց, որ այն օրվանից, ինչ ես բաժանվել եմ քեզնից, նա սկսել է ավելի լավ վերաբերվել ինձ: Այնպես որ, նրա ատելությունն իմ նկատմամբ ոչ մի օրվա է, և ոչ էլ երկու: Ի հատուցումն, ես նրան ասացի, որ իր ջգրու կվերցնեմ ու նորից շտապ կամուսնանամ քեզ հետ:

Ստեփանը նայեց նրան:

– Ի՞նչ է, վախեցա՞ր, -ծիծաղեց Եվան:

– Դու չե՞ս կարող ուրիշ բանից խոսել: Ներիր, բայց ինձ դուր չի գալիս այդ խոսակցությունը:

– Ինչո՞ւ, – հարցրեց Եվան, ակամաբար նայելով դիմացի կցաշենքին, ուր մի քանի աղջիկներ երրորդ հարկի լուսամուտի առջև խմբված, հետաքրքրությամբ նայում էին ներքև, լաբորատորիայի կողմը. «Երևի տեսել եմ այստեղ մտնելիս», – մտածեց Եվան:

– Պետք չէ հիմար գավեշտի վերածել այն, ինչ իրապես գավեշտ չի հանդիսանում, – հանգիստ ասաց Ստեփանը, նույնպես նայելով հետաքրքրասեր աղջիկներին, որոնք թեպետ լուսամուտից ետ էին քաշվել, բայց, հավանորեն, շարունակում էին սենյակի խորքից դիտել իրենց:

– Իսկ եթե իրերին նայենք հենց այնպես:

– Հենց այնպես ես նայել չեմ կարողանում:

– Ստեփան, թանկագինս, չէ՞ որ դու դեռ սիրում ես ինձ, և ես...

– Դու ի՞նչ գործով ես եկել, ավելի ճիշտ, կներես, ի՞նչ էիր ուզում ասել ինձ:

– Չգիտեմ, – արագ ու նյարդայնորեն արտաբերեց Եվան:

– Իսկ այնուամենայնի՞վ:

– Չգիտեմ, Ստեփան... Հանգամանքների այդ տարօրինակ գուգաղիպումը, այն, որ դու ստիպված ես աշխատել Անտոնյանի հետ, այն, որ դուք հաճախակի տեսնվում եք իրար հետ, բարեկամաբար գրուցում եք... Այդ ամենը ճակատագրի ինչ-որ խայտառակ ծաղրանք է: – Եվան խեղդեց հառաչանքը:– Դուք արդեն ամբողջ կես տարի միասին եք աշխատում և այդ ժամանակաընթացքում ես վախենում եմ՝ ինչպես ձուկը ցամաքից... Անհնարին է երևակայել՝ նա համարյա ամեն օր կարող է տեսնել քեզ, խոսել քեզ հետ, լսել քո ձայնը, տեսնել քո ժպիտը, իսկ ես գրկված եմ այդ ամենից: Եվ ահա այսօր համբերել չկարողացա, ինձ համար անտանելի ծանր էր, և ես եկա:

– Ինչո՞ւ:

– Չէ՞ որ ասացի՝ չգիտեմ: Եկա, որովհետև ուզում էի տեսնել քեզ, լսել քո ձայնը, նայել քո մագուրոտ ձեռքերին:

Ստեփանը ծիծաղեց, մի հայացք ձգեց Եվայի վրա, սակայն ոչինչ չասաց:

– Ինչո՞ւ ես ծիծաղում: Քո ծիծաղը անուրախ ծիծաղ է, Ստեփան: Ինչի՞ վրա ես ծիծաղում:

– Ինձ զվարճացրեց այդ արտահայտությունը՝ մագուրոտ ձեռքեր: Իմ ձեռքերը մագուրոտ չեն, սա մեքենայի յուղ է: Բայց ես ուրիշ բան հիշեցի:

– Ի՞նչ հիշեցիր, – հարցրեց Եվան պարզասիրտ քնքշանքով և նրա թավշե ձայնը նկատելի դողաց:– Խոսիր, ասա ինչ-որ ուզում ես, միայն թե մի լոիր: Ես ուզում եմ լսել քո ձայնը, և ուզում եմ լսել՝ ինչպես դա երբեմն յուրահաստում է կանանց՝ առանց ըմբռնելու քո բառերի նշանակությունը, միայն թե լսեմ ձայնդ, ինձ անհրաժեշտ է քո ձայնը: Հենց մի րոպեով մտա, որ տեսնեմ քեզ ու լսեմ ձայնդ: Աստված իմ, ես երբևէ մագնիսոֆոնի վրա գաղտնաձայնագրի կառնեմ քո ձայնը, որպեսզի լսեմ միայնության մեջ: Դե, ասա, ի՞նչ ես հիշել, – ձայնը հանկարծակի իջեցնելով շնչաց Եվան:

– Իմ վերարկուն:

– Վերարկո՞ւն: Ի՞նչ վերարկու:

– Բանվորական իմ հին վերարկուն, որով գնում էի նավթահանքեր:

– Իսկ ինչո՞ւ հանկարծ հիշեցիր այն:

– Ահա այդ վերարկուն, իրոք որ մագուրոտ էր և, հիշում եմ, սարսափելի ազդում էր հորդ ջղերի վրա: Լավ, սա, ինչպես ասում եմ, որպես քնարական գեղում: Ասա, ինչո՞ւ ես եկել:

– Չգիտեմ, –մեջքով հենվելով հենասյանը, հոգնած ասաց Եվան:–Չեմ կարողանում նրա հետ, հասկանո՞ւմ ես, չեմ կարողանում... Ես ապրում եմ ինչպես թռչնակը ոսկյա վանդակում... Բանտարկված թռչնակի համար ի՞նչ ուրախություն, թե ոսկուց է նրա վանդակը : Ի՞նչ եմ անում այդ անտիկվարային արձանիկներն ու ոսկեջրած կահկարասին, փայլուն պարկետն ու պարսկական գորգերը: Չեմ ուզում, ոչինչ չեմ ուզում, երբ քեզ հետ վարձով էինք ապրում՝ ես հազար անգամ երջանիկ էի, ինչո՞ւ, ինչո՞ւ լսեցի հորս, ինչո՞ւ թողեցիր, որ լսեմ նրան, Ստեփան, միթե սա է այն կուլտուրական կյանքը, որի մասին նա կրկնում էր շարունակ... Այս աշխարհում բոլորն ուզում են սիրել և լինել սիրված, – հուզված ձայնով շարունակեց Եվան:– Բոլորը, բայց ոչ ես... Ինչո՞ւ ես դրա իրավունքը չունեմ, Ստեփան, օգնիր ինձ, աղաչում եմ, չէ՞ որ գիտեմ, դու դեռ սիրում ես ինձ, օգնիր ինձ, մի ռումբից-բանից հնարեիր, դնեիր նրա արկղում:

Ոտնաձայների վրա երկուսն էլ շրջվեցին լուսամուտի կողմը:

– Ողջույն, Եվա, – բաց լուսամուտից նայելով ներս ասաց Ռաֆայելը:

– Ողջույն, Ռաֆայել Աղասիկիչ... Ինչպե՞ս եք, վաղուց չեմ տեսել ձեզ:

– Ոչինչ... Այդ ո՞ւմ եք ուզում սպանել, և այն էլ ռումբով: Չլինի՞ թե Անտոնյանին:

– Իսկ եթե՞ ասենք նրա՞ն:

– Եվ նրա հետ ամբողջ քաղաքի կեսը, չէ՞: Վախեցեք ասածուց:

– Մի անհանգստացեք, Ռաֆայել Աղասիկիչ, դուք քաղաքի մյուս մասում եք ապրում, ձեզ ոչինչ չի լինի, – ծիծաղեց Եվան:– Դե լավ, ես գնամ, –դժկամությամբ արտաբերեց Եվան, աննկատ մի հայացք ձգելով Ստեփանի վրա: Կողքի խանութում գործ ունեի, ասացի մի րոպեով մտնեմ, տեսնեմ ինչպես եք: – Ցտեսություն:

– Ցտեսություն, – համարյա միասին արձագանքեցին Ստեփանն ու Ռաֆայելը:

Մի առժամանակ լռություն էր նրա գնալուց հետո: Ոչ Ստեփանը, և ոչ էլ Ռաֆայելը, ասես դիտավորությամբ, չէին ուզում խախտել այդ լռությունը: Երկուսի մտքերն էլ, ամենայն հավանականությամբ, նույն ուղղությամբ էին աշխատում:

– Մինիստրությունից կարգադրեցին այս շաբաթ փորձարկել ապարատը, – վերջապես խոսեց Ռաֆայելը: – Մինիստրի առաջին տեղակալն էր գանգել... Նա ինչո՞ւ էր եկել:

– Չգիտեմ, – մտազբաղ պատասխանեց Ստեփանը:

– Ինքն էլ չգիտե՞ր, թե ինչու է եկել:– Ռաֆայելը սևեռուն նայեց Ստեփանին, հետո, առանց հայացքը նրանից կտրելու, ծխախոտ հանեց և վարժ շարժումով ինքնալուցիչը մոտեցնելով, կպցրեց այն, սկսեց ծխել:

– Նշանակում է Անտոնյանի գործերը վատ են, – ասաց նա:–Իսկ քոն ինչպե՞ս են:

– Ներիր, Ռաֆայել, բայց նման հարցերում դժվար է խորհրդատու լինելը:

– Դու դեռ սիրո՞ւմ ես նրան, – ծուխը վեր փչելով հարցրեց Ռաֆայելը:
Ստեփանը լոին գլխով արեց և, ուղիղ նայելով ուսանողական հին ընկերոջը, ասաց:
– Բայց դա այլևս ոչ մի նշանակություն չունի: Է՞լ ինչ հարցեր կան:
– Դու կգա՞ս միասին գնանք ճաշելու, – հարցրեց Ռաֆայել լուսամուտի մյուս կողմից:–
Ի միջիայլոց, ես դրա համար եկա քեզ մոտ: Ուրիշ բան չկարծես:
– Դու կարող էիր և քարտուղարուհուն ուղարկել:
– Բայց ես ուզում էի տեսնել քո հեմինգուական փառահեղ դեմքը:
Ստեփանը ժպտաց:
– Վերջերս շատ ես առաջադիմել, խոսքի տակ չես մնում:
– Ճի՞շտ: Դա լավ է: Մասնագիտության մեջ խորանում ես ուրեմն: Ասա, կգա՞ս, թե չէ:
– Ի պաշտոնե, իրավունք չունեն հրաժարվելու. պետերի խոսքը օրենք է
ներքոստորագրյալների համար:
Ռաֆայելը նույնպես ժպտաց:
– Ընդմիջմանն այստեղ կլինեմ, – ասաց նա:–Մի կես ժամով գնում եմ կենտկոմ:
Ստեփանը փակեց լաբորատորիայի դուռը և շարունակեց ընդհատված աշխատանքը:

*****

Կեսօրվա դեմ անձրևը դադարեց: Բայց դա կարճատև դադար էր, որովհետև օրվա վերջին այն նորից սկսեց մաղել և ամբողջ քաղաքը պարուրվեց թափանցիկ շղարշով:

Ստեփանը ինստիտուտից դուրս եկավ բարձր տրամադրությամբ: Տրոլեյբուսի կանգառում, մի տեսակ բոլորից մեկուսացած, նա տրվել էր խոհերին. այսօրվա իր աշխատանքից գոհ էր. ապարատի վրա բոլոր գործերը վերջացրել էր, և ժամեր էր հաշվում մինչև փորձարկումը: Իսկ գուցե տրամադրության բարձրացումը պայմանավորված էր Եվայի գալուստով: Ինչո՞ւ այդպես փոխվել է. նիհարել է, կորցրել վաղեմի հմայքն ու թարմությունը: Ասես ամիսներ շարունակ չի քնել: Հավանաբար, իրոք, ծանր է նրա համար:

– Բարև, Ստեփան, – անսպասելի հայտնվելով նրա կողքին, ասաց Ելենան խաղուն ժպիտով:–Տո՞ւն ես գնում:

– Աշխատանքից հետո սովորաբար տուն եմ գնում, – նրա տոնով արձագանքեց Ստեփանը նույնպես ժպտալով:–Թե դու ուրի՞շ պլաններ ունես:

– Ոչ մի պլան չունեմ: Ես անձկությամբ սպասում եմ, որ գոնե մի անգամ հրավիրես որևէ ներկայացման: Այ, օրինակ, փոքր թատրոնը հյուրախաղերի է եկել, հաճույքով կուզենայի մի քանի ներկայացում նայել:

– Ես դա խոստանում եմ քեզ, Ելենա, միայն թե ոչ այս շաբաթ: Լա՞վ:

– Պարզ է, այսինքն փորձարկումից հետո: Դժվար է դիմանալը, բայց ոչինչ... Եվան ինչո՞ւ էր եկել ինստիտուտ, – հարցրեց Ելենան բազմանշանակ հայացքով:

– Կարծել է թե Անտոնյանն այստեղ է, բայց նա... նա էլ տեղում չի...

– Շատ տարօրինակ է, – Ելենան շեղակի նայեց Ստեփանին:– Կինը չգիտի, որ ամուսինը դեռևս երեկ է թռել Մոսկվա:

– Դե երևի, չի իմացել, այլապես չէր գա...

Ելենան ժպտաց փակ շուրթերով, ասաց.

– Մուտ ասելն ինչ է, որ չես սովորում... Իմիջիայլոց, վերջերս ես նրան՝ Եվային, ահագին բաներ ասացի, ընդորոմ, կարծեմ, իր համար ոչ այնքան հաճելի:

– Ինչո՞ւ:

– Համաձայն համաշխարհային ստանդարտի՝ տանը մնացած բոլոր աղջիկները պետք է, որ շատ դաժան լինեն: Իսկ ես արդեն քսանյոթ տարեկան եմ, – ասաց Ելենան խոնջանքով:

– Պետք չէ, Ելենա:

– Ի՞նչը պետք չէ, Ստեփան, ի՞նչը պետք չէ, սիրելիս, հոգյակս, թանկագինս, հատկապես ի՞նչը պետք չէ:

– Պարզապես ես ինձ հիմար վիճակում եմ գգում, երբ ուրիշի խոսակցության նյութ եմ դառնում:

– Ուրիշի՞, – վշտացած ասաց Ելենան, կողքանց նայելով Ստեփանին:

– Կարող է, ես ճիշտ չարտահայտվեցի, սակայն բոլոր դեպքերում, չեմ կարծում, թե դա որևէ մեկին հաճույք պատճառեր:

– Գուցե նույնիսկ արգելե՞ս ինձ ` մտածել քո մասին:– Ելենան խնդումներես նայեց Ստեփանին՝ սպասելով նրա պատասխանին, և չստանալով այդ պատասխանը, շարունակեց:– Այդ իրավունքն ինձնից ոչ ոք խլել չի կարող: Լսո՞ւմ ես, ոչ ոք:

Քիչ այն կողմ, նեղլիկ փողոցի անկյունադարձում, միանգամից երևաց տրոլեյբուսը և արագընթաց կերպով սկսեց մոտենալ կանգառին:

*****

Շենքը գերատեսչական էր, նավթաքիմիական պրոցեսների ինստիտուտն էր կառուցել իր աշխատակիցների համար, և բոլոր բնակիչները համարյա գիտեին միմյանց: Մինչև նոր ամուսնություն՝ Եվան նույնպես այստեղ էր ապրում, և Ռաֆայելը հաճախակի էր տեսնում նրան ու Ստեփանին: Նախանձել կարելի էր նրանց համերաշխությանը... Ջարմանալի բան է կյանքը, մտածում էր հիմա Ռաֆայելը, այն երբեմն այնպիսի չար կատակներ է անում, որ հարյուր տարի մարդու մտքով չի անցնի: Եվ դա մենք կոչում ենք ճակատագիր ու ասում ենք նաև, որ մարդուց է կախված իր ճակատագիրը: Ոչ, միշտ չէ, որ դա այդպես է, չէ՞ որ կա նաև ճակատագրի քմահաճույք:

Մտքերով տարված՝ Ռաֆայելը բարձրացավ չորրորդ հարկ, կամացույց բաց արեց դուռը և կանգ առավ՝ լսելով կնոջ ձայնը:

Միջանցքի մեծադիր հայելին անդրադարձնում էր հյուրասենյակը, ուր կինը՝ Ամալյան՝ հրպուրիչ ու միշտ ցանկալի, ձեռքի շորով վերցնում էր կահույքի փոշին ու միաժամանակ ինչ-որ բան էր արտասանում: Նա մերթընդմերթ ընդհատում էր արտասանությունն ու ինչ-որ երգ էր դնում:

Ռաֆայելն ակամա ժպտաց՝ գաղտնածածուկ նայելով կնոջը:

– Միտը չորս խոռոչից՝ երկու նախասրտերից ու երկու փորոքներից, բաղկացած սնամեջ մկանային օրգան է, որի պարբերական բաբախումները ապահովում են արյան շրջանառությունը... – սկսեց Ամալյան և իսկույն էլ կանգ առավ՝ մի պահ աչքի անցկացնելով լուսամուտագոգին դրված բաց գիրքը:– Սա արդեն գիտեմ: Գնացինք առաջ:– Նա կրկին երգեց:– Ուրեմն այսպես... Ձախ և աջ փորոքներից սկսվում են համապատասխանաբար... համապատասխանաբար... էլի մոռացա այդ հիմար բառը:– Նա դարձյալ մոտեցավ, նայեց դասագիրքը:– Չէ, չեմ նայելու, – ասաց նա վճռական:– Սկզբից կսկսեմ ու մի շնչով կանցնեմ վրայից:– Աչքերը փակելով՝ նա ասաց շուտասելուկի պես, ձախ և աջ փորոքներից սկսվում են համապատասխանաբար աորտան... հիշեցի՝ աորտա, – բացականչեց Ամալյան, – աորտան և թոքային ցողունը, իսկ ձախ և աջ նախասրտերի մեջ բացվում են համապատասխանաբար թոքային երակները և սիներակները:– Նա նորից սկսեց սրբել շորով:– Ախր, այսպես որ գնա, չեմ հասցնի որևէ բան պատրաստել: Ուրեմն այսպես. սիրտը և արյունատար բոլոր անոթները միասին վերցրած ապահովում են օրգանիզմի բոլոր օրգանները...

– Էլի կահո՞ւյք ես սրբում, – հանկարծ ասաց Ռաֆայելը:

– Այո, – վախեցած ետ ընկրկեց Ամալյան, – ինչպես նաև բոլոր օրգանները... Օյ, վախեցրիր ինձ, Ռաֆայել:

– Մառը ջուր խմիր, – ծիծաղեց Ռաֆայելը:–Խանգարեցի՞ քեզ:

– Տունը հավաքելիս տղամարդիկ միշտ էլ խանգարում են, նույնիսկ, երբ ուզում են ինչ-որ բանով օգնած լինել իրենց կանանց:

– Զօգնե՛մ ուրեմն, – ժպտալից ասաց Ռաֆայելը հանելով վերարկուն, – պատրաստ եմ ամեն ինչում օգնել՝ ասա, թե չէ կարող եմ միտքս փոխել: Այ, այստեղ ոնց որ փռչի կա, – մատները քսելով պահարանին, ավելացրեց Ռաֆայելը:

– Դու խելքդ թոցրե՞լ ես, ինչ է, – բարկությամբ ասաց Ամալյան: – Մատներիդ հետքը մնաց կահույքի վրա:

– Ներեցեք, խնդրեմ, պարզվում է, որ ներմուծական կահույքին հեովից կարելի է նայել միայն, ձեռքով չի կարելի կպչել:

– Ախր, ողորկված է, փչացնում ես: Ի սեր աստծո, գնա, մի խանգարիր, պետք չէ ինձ քո օգնությունը:

Ռաֆայելը ծիծաղեց, ցանկանում էր դուրս գալ սենյակից, սակայն Ամալյան կանգնեցրեց նրան.

– Սպասիր, ո՞ր ես գնում:

– Ինքդ չասացի՞ր, որ չխանգարեմ քեզ:

– Դու, ավելի լավ է, ստուգիր ինձ: Հրեն գիրքը:

Ռաֆայելը ետ եկավ, լուսամտազոգից վերցրեց գիրքը և սկսեց կարդալ.

– Սա՞ է... Սիրտ-անոթային համազարգ: Բայց ես ոչինչ չեմ հասկանում այստեղ, – տարակուսանքով ասաց նա, նայելով կնոջը:

– Ոչինչ, դու միայն հետևիր տեքստին, թե չէ հաստատ կտրվելու եմ: Որ կտրվեցի, հաշվիր, թե մնում ու թաղած չեմ:

– Գրողը տանի, որտեղի՞ց ես սովորել այդ արտահայտությունները: Լավ, ասա, ո՞րը կարդամ: Լրիվ սկզբի՞ց:

– Չէ, այդտեղ բաժին կա՝ «„Լյարդի բուժում“»:

Ռաֆայելը մի պահ աչք ածեց գրքի բաց էջը և սկսեց.

– Մահը ֆիզիոլոգիական պրոցեսների անդառնալի դադարումն է բջջիջներում և հյուսվածքներում...

– Ինչպե՞ս թե... Դու ճիշտ չես կարդում:

– Ուրիշ բա՞ն եմ կարդում:– Ռաֆայելը մի երկու ենթատեքստ բաց թողեց: – Ահա, այստեղից: Դե, սկսիր:

– Լյարդը, – սկսեց Ամալյան:– Կենդանիների ու մարդու օրգանիզմի մարսողության, նյութափոխանակության, ֆերմենտային, պաշտպանական, արտաթորության և այլ պրոցեսներին ակտիվ մասնակցող խոշոր գեղձային այդ օրգանը...

– Եվ այդ ամբողջը ըմբռնել է պետք:

– Ի՞նչ, – զարմացած կանգ առավ Ամալյան:– Այդպե՞ս է գրված այդտեղ:

Անսահմանորեն դյուրահավատ՝ իր սևորակ աչքերով նա նայեց Ռաֆայելին:

– Ամալյա, գիտե՞ս, ես արդեն զգում եմ, թե ինչպես է ծակում ձախ կողքս:

– Լյարդը աչ կողմում է, – ժպտաց Ամալյան:

– Միևնույն է, գիրքն այնպիսի լեզվով է գրված, որ ես ոչ մի բան չեմ հասկանում...

Ստեփանը չի՞ գանգել դեռ:

– Ոչ, – ասաց Ամալյան:

– Հետաքրքիր տղա է, ինչո՞ւ չի գանգում:

– Դե, ոչինչ, ուր որ է կգանգի, – հուսադրեց Ամալյան:

– Մինիստրությունից կանչել էին, խորհրդակցություն էր, – ասաց Ռաֆայելը:– Ասացի փորձարկումը վերջացրած կլինեն արդեն, չգնացի ինստիտուտ: Դե, լավ, մի բան տուր ուտեմ, քաղցից մեռնում եմ:

– Չե՞ս ասել, թե Ստեփանն էլ է գալու: Մի քիչ պանիր ու հաց կեր, հիմա կվերջացնեմ:

Ռաֆայելը գնաց խոհանոց և քիչ անց ետևից լսեց կնոջ ձայնը.

– Ռաֆայել, գիտե՞ս, մի տեսակ ինչ-որ վատ նախագագացում ունեմ:

– Դրա համա՞ր ես շարունակ երգում, – խոհանոցից լսվեց Ռաֆայելի ծիծաղը:

– Չէ, ճիշտ, վախենում եմ այդ Անտոնյանը մի խաղ սարքի Ստեփանի գլխին:

– Սա ի՞նչ կրակ է, – հաց ու պանիրն ձեռքին վերադառնալով խոհանոցից, ասաց Ռաֆայելը:– Լսիր, դու ե՞րբ պիտի վերջ տաս քո այդ կատեգորիկ դատողություններին: Ի՞նչ խաղի մասին է խոսքը. Անտոնյանն ազնիվ մարդ է:

– Այդ ազնիվ մարդը մի երկու անգամ բեկանել է Ստեփանի նախագիծը:

– Եվ ճիշտ է արել, – գլխով արեց Ռաֆայելը:– Իմիջիայլոց, մինչև Անտոնյանը ես նույնպես երկու անգամ մերժել եմ:

Ամալյան մոտեցավ ամուսնուն և, միամիտ տեսքով նայելով նրան, ասաց.

– Կարելի՞ է ես ու դու մի քիչ բամբասանքով զբաղվենք:

– Հինգ թույն հերի՞ք է քեզ, – ժամացույցին նայելով ասաց Ռաֆայելը:

– Հինգ թույն, – քամահրանքով արձագանքեց Ամալյան:– Ես քո ընդունարանում չեմ գտնվում, որպեսզի քարտուղարուհու միջոցով ռեզլամենտ նշանակես: Դու իմ ամուսինն ես:

– Սիրելի ամուսինը:

– Այո, սիրելի ամուսինը:

– Միայն հինգ թույն, սկսիր:

– Դու ի՞նչ կարծիքի ես, Եվան երջանի՞կ է Անտոնյանի հետ:

– Եվան՝ կասկածում եմ, իսկ, այ, Անտոնյանը՝ ոչ:

– Ինչո՞ւ է քեզ թվում:

– Թեկուզ այն բանի համար, որ նա Ստեփանին ավելի լավ է վերաբերվում, քան Ստեփանը նրան:

– Մի կատակիր, ժամանակը սուղ է: Իսկ ինչո՞ւ ես կասկածում Եվայի երջանկությանը:

– Պատկերացրու քեզ նրա տեղ՝ հեշտությամբ կհասկանաս:

– Այո, բայց չէ՞ որ...

– Հինգ թույն անցավ, – ցուցամատով ժամացույցի թվացուցակը տկտկացնելով ասաց Ռաֆայելը:

– Ինչպե՞ս, – հարցրեց Ամալյան խոռվկան ձայնով:– Արդե՞ն: Քո ժամացույցը ճիշտ չի աշխատում, ես նոր-նոր բացվում եմ:

Ռաֆայելը ծիծաղեց, գրկեց կնոջը, պտտացրեց սենյակում:

– Ախ, Ամալյա, դու ե՞րբ ես մի քիչ խելոքանալու:– Շարունակելով ծիծաղել՝ Ռաֆայելը օրորեց գլուխը և ասաց. —Լսիր, մենք արդեն հինգ տարի է միասին ապրում ենք, ու ես այդպես էլ հասկանալ չեմ կարողանում՝ ե՞րբ ես կոկետություն անում, իսկ երբ՝ որևէ բան լրջորեն անում:

– Ես ինքս էլ դա հասկանալ չեմ կարողանում, – ծիծաղեց Ամալյան:

Ռաֆայելն անփութորեն գրկեց կնոջը, Ամալյան ցանկացավ խույս տալ, նրա ձեռքի մեխերը թափվեցին գետնին: Այդ պահին հնչեց դռան զանգը, և երկուսն էլ ակամաբար նայեցին դռան կողմը:

– Ելենան է, ես եմ կանչել, -Ռաֆայելի գրկից ազատվելով, ասաց Ամալյան, գնալով դեպի դուռը:

Ելենան թեթևաբալ ներս մտավ, առանց կանգ առնելու հանեց անձրևանոցն ու կախեց՝ չսպասելով, որ Ամալյան օգնի նրան և, հայելու առջև ուղղելով մազերը, ասաց.

– Ինչ սարսափելի եղանակ է: Բարև, Ռաֆայել:

Ռաֆայելը պատասխանեց նրա ողջույնին և արագ ելավ տեղից:

– Ինչպե՞ս ես, Ելենա, – հարցրեց նա առաջ գնալով:– Դու գեղեցիկ ես ինչպես միշտ և սքանչելի ես՝ դարձյալ ինչպես միշտ:

– Օյ-օյ-օյ, – ծիծաղեց Ելենան:– Ստեփանը չի՞ գանգել դեռ:

– Բոլոր առ թույն սպասում ենք նրա գանգին:

Հեռախոսը դրված էր միջանքում, փոքրիկ սեղանին: Ռաֆայելը անհանգիստ նայեց ժամացույցին, դժգոհ օրորեց գլուխը և վճռականորեն վերցրեց հեռախոսափողը... Նա մի պահ մտածեց և, հեռախոսափողը կրկին դնելով տեղը, նստեց՝ հայացքը ապարատին, ասես հենց այս թույնին պիտի գանգեն իրեն: Սակայն հեռախոսը լուռ էր:

– Լավ է, որ եկել ես, – ասաց նա Ելենային:

– Ինչո՞ւ:

– Ստեփանի համար ուրախալի կլինի: Մանավանդ այսօր:

Ելենան թերահավատությամբ նայեց Ռաֆայելին, միաժամանակ ցանկանալով հավատալ նրան: Շփոթմունքը թաքցնելու համար, նա վարանքով փախցրեց հայացքը:

– Լենա, ես հիմա քեզ համար ընտիր սուրճ կպատրաստեմ, – ասաց Ամալյան, մտնելով խոհանոց:

– Դու ինձ ինչի՞ համար էիր կանչել, – անվարան հարցրեց Ելենան, նույնպես մտնելով խոհանոց:

– Ես... հենց այնպես... չէ, հիշեցի, ուզում էի քեզ հետ խորհրդակցել կիրակի օրվա համար: Դիպումս պետք է նշե՞նք, թե չէ, – նա նայեց Ելանային և մեղավոր տոնով ավելացրեց, – ազնիվ խոսք:

– Երդվել պետք չէ, Ամալյա: Չափից դուրս հեշտ ենք երդումներ տալիս, վախենում եմ գնալով ընկնի այդ երդումների գինը:

– Լենա, միշտ կենսուրախ, ծիծաղը շարունակ դենքիդ, ի՞նչ է պատահել, դու այսօր մի տեսակ անտրամադիր ես:

– Ստեփանի հետ վիճել ենք, երևի դրանից է:

– Դու չպետք է նրան վշտացնես, – գլուխը տարուբերելով, դանդաղ ասաց Ամալյան:– Ապարատի հետ կապված այս ամբողջ գլխացավանքն ու առհասարակ...

– Առհասարակ ի՞նչ, – տեղավորվելով խոհանոցային աթոռակին ասաց Ելենան և ավելացրեց բոլորովին հանգիստ տոնով:– Մենք հենց այստեղ, խոհանոցում սուրճ կխմենք, և հաճելի է, և բարեհարմար: Նստիր ինձ մոտ:

Ամալյան սրճամանները դրեց գազօջախին և նստեց Ելենայի դիմաց:

– Ամալյա, գի՞տես, ամեն անգամ, երբ գալիս եմ քեզ մոտ, ես դա վաղուց եմ նկատել, ինչ-որ զարմանալի ջերմություն ասեմ, թե մի տեսակ ինչ-որ քնքշություն, կարծես քեզից հաղորդակցվում է իմ մեջ: Ի միջիայլոց, մարդկային մի թաքուն հատկություն կա՝ հայտնի՞ է քեզ. մարդ ամենաշատ պահանջ է զգում է իր մերձավորին ասել լավը, քան վատը: Ասենք, դա գործին չի վերաբերում, – հանկարծակի փոխելով խոսակցության նյութը, ասաց Ելենան:– Գիտե՞ս, Ամալյա, ես շուտվանից ուզում եմ սաստիկ քնքշահույզ մի հարց տալ քեզ ու ժամանակ չեմ գտնում. Դու երջանի՞կ ես:

– Իհարկե, – արագ ասաց Ամալյան:

– Հարկավոր է երեխաներ շատ ունենալ, – խրատական տոնով ասաց Ելենան, – թե չէ երկու երեխա ունեք, այն էլ շարունակ Ռաֆայելի ծնողների մոտ են: Տղամարդիկ, ճիշտ է, հագվադեպ են, ինչպես հարկավոր է, հասկանում մայրական բերկրությունը, իսկ հայրականը՝ միայն այն բանից հետո, երբ որդին դպրոցից տուն է բերում առաջին «„երկուսը“»։ նրանց մեջ հանկարծակի գլուխ է բարձրացնում ծնողական զգացմունքը, և նրանք սկսում են ահ ու սարսափ թափել խեղճ գավակների գլխներին, բայց դու, այնուամենայնիվ, մի երկու տղա ու մի երկու աղջիկ բեր:

– Շատ լավ, – ծիծաղեց Ամալյան, – դու բարի սիրտ ունես: Ռաֆայելը գուր տեղը չի գտվում քեզ:

– Ռաֆայելին դու այնքան էլ մի հավատա, – ժպտաց Ելենան, – նա շողմոմ է ինձ, իրականում վատ կարծիքի է իմ մասին:

– Լենա, ինչե՞ ես ասում, – ձեռքերը տանելով կրծքին զարմացած ասաց Ամալյան:– Դա ճիշտ չի: Ռաֆայելն այդպիսին չի:

Ելենան որոշ ժամանակ նայում էր Ամալյային, ինչպես մեծահասակներն են նայում դյուրահավատ երեխաներին, և ասաց սրտի անդիմադրելի մղումով.

– Դու սիրում ես Ռաֆայելին, – ասաց նա:– Դու հայուհի ես, նա աղբբեջանցի, բայց իրար սիրում եք անմնացորդ վսեմ սիրով, որովհետև սերը ազգություն ու կրոն չի ճանաչում, սերը վեր է ամեն ինչից: Սիրել կարողանալը վիթխարի երջանկություն է, Ամալյա: Դրանում ճիշտ է, շատ դառնություն կա, բայց, ով գիտի, գուցե հենց դրա մեջ է ամբողջ թովչանքը... Դե, լավ, –

կարճ կապեց նա:– Իսկ Ռաֆայելն, իրոք, որ, լավն է, ճիշտ ես անում, որ սիրում ես նրան: Այ, եթե մի քիչ էլ հոգատար ու մի քիչ էլ բարի լիներ մարդկանց նկատմամբ, շատ լավ կլիներ:

– Դու Ռաֆայելին լավ չգիտես, Լեն, – դարձյալ ներողամիտ տոնով ասաց Ամալյան:– Ախր, նա շատ բարի է:

– Բարին՝ բարի է, միայն թե մի տեսակ կարծես վախենում է իր բարությունից՝ փակելով այն յոթը կողպեքի տակ... Սուրճն այստեղ, խոհանոցում ենք, չէ՞, խմում:

– Ոչ, ոչ, գնում ենք հյուրասենյակ: Վեր կաց, արդեն պատրաստ է:

Ելենան ելավ տեղից, վերցրեց սրճագավաթներն ու շաքարամանը, բարակ մարմնի հեզաճկուն քայլվածքով անցավ հյուրասենյակ և

թանձր, փրփրուն սուրճը լցնելով փոքրիկ գավաթները, նստեց ողորկված փայլուն սեղանի մոտ:

– Ստեփանը չգանգեց, – անսպասելի ասաց Ելենան, – գուցե չի էլ գանգելու:

– Ինչպես թե՛ չի գանգելու, – զարմանք հայտնեց Ամալյան:– Ռաֆայելն, ախր, պայմանավորվել է հետը: Բացի այդ, Լեոնիդը նույնպես գալու է:

– Սուրճն խմեմ, գնամ, – ասաց Ելենան:– Հետո կանցնեմ:

– Իսկ քեզ ո՞վ է բաց թողնում, որ գնաս, – ձեռքը մտերմաբար Ելենայի ձեռքին դնելով, ասաց Ամալյան:

Ելենան խորախորհուրդ նայեց Ամալյային:

– Պետք է քեզ ասեմ, որ դու իմ խորհրդի կարիքը չես զգում, – ժպտաց նա:– Եվ դու ինձ բոլորովին էլ դրա համար չես կանչել...

– Ինչպես չես ամաչում, Լենա:

– Իսկ ինքդ կարմրում ես, – բազմանշակի ասաց Ելենան:– Ես հո գիտեմ՝ Ստեփանի համար ես կանչել... Տեսնես ինչի՞ց է, որ մենք այսպես սիրում ենք դրստել ուրիշների ճակատագրերը: Բայց քոնը բոլորովին ուրիշ՝ երջանիկ մարդու եսապաշտություն է: Ի միջիայլոց, դա եսապաշտական երջանկություն է: Իսկ ո՞րն է դրա իմաստը, դու գիտե՞ս: Դե, լավ, մի կարմիր:

– Վերջ տուր, Լենա, լսում ես, հենց հիմա վերջ տուր:

– Չէ, միևնույն է, պիտի լսես ինձ, – անհողող շարունակեց Ելենան՝ առարկություն չվերցնող տոնով:– Երջանիկ մարդկանց եսապաշտությունը կայանում է նրանում, որ նրանք անպայման ուզում են երջանկացնել ուրիշներին: Երբեմն նույնիսկ համառորեն համոզելով: Դրա համար էլ ես չեմ նեղանում քեզանից: Միայն խորհուրդ կտայի զգույշ լինել. պատահում է, որ նա, ում այդպես համառորեն ուզում ես երջանկացնել, սկսում է ոտքիդ տակը փորել: Այդպիսի դեպք արդեն եղել է:

– Եվ ո՞ր է նա հիմա:

– Ո՞վ, – հարցրեց Ելենան, չհասկանալով, թե ում մասին է խոսքը:

– Նա, ով լավությանը վատությամբ է պատասխանել:

– Անցյալ տարի խորտակվեց ծովում, – հանգիստ ասաց Ելենան:

– Եվ շատ էլ լավ դառավ, որ խորտակվեց, – սրտանց արձագանքեց Ամալյան:– Դրանց այդպես է պետք:

Ելենան ծիծաղեց և ասաց.

– Չէ, Ամալյա, դու այս աշխարհից չես: Ես քեզ սիրում եմ հենց այն բանի համար, որ դու այդպիսին ես՝ դյուրահավատ ու սքանչելի: Իսկ ինչ վերաբերում է ինձ համոզելուն, – շարունակեց նա, – համոզել պետք չէ, չէ՞ որ ես սիրում եմ Ստեփանին, և այն էլ շատ վաղուց, Ամալյա, շատ վաղուց... Այն օրվանից, երբ դեռ հոգին բուն չէր դրել մարմնիս մեջ, – ժպտաց նա:

Միջանցքում տագնապալից հնչեց հեռախոսագանգը:

– Ռաֆայել, վերցրու, – ասաց Ամալյան առանց տեղից շարժվելու:

– Երևի Ստեփանն է, – ուշադրությունը լարելով, սպասողական ասաց Ելենան, սկամայորեն բարձրանալով տեղից:

Ռաֆայելը վերցրեց լսափողը ու քիչ անից միջանցքում լսվեց նրա ձայնը.

– Ալլո... Այո, այո, ես եմ: Լեոնիդ... դու այդտեղ ի՞նչ ես անում: Ի՞նչ: Պարզ խոսիր, ո՞վ է գոհվել...

– Ի՞նչ է պատահել, – հյուրասենյակից արագ դուրս գալով միջանցք, վախեցած հարցրեց Ելենան:

Ռաֆայելը չարձագանքեց: Ծանր շնչելով, նա լարված լսում էր, հետո ասաց.

– Լավ, հիմա գալիս եմ:

– Ռաֆայել, ի՞նչ է պատահել, – անհանգիստ հարցրեց Ամալյան, նույնպես ելնելով միջանցք:

Ռաֆայելը, գույնը լրիվ գցաց, դանդաղ ցած դրեց հեռախոսափողը:

– Ապարատը պայթել է, – խոպոտ ասաց նա, դողացող մատներով հանելով սիգարետը... – Անտոնյանը պայթյունից գոհվել է...

Բոլորի հայացքները քար արտահայտություն ստացան:

– Ես պետք է գնամ, – մի պահ անց ասաց Ռաֆայելը և մոտենալով գգեստապահարանին, հանեց վերարկուն:– Ելենա, մնա մեզ մոտ, մինչև կգանք:

– Շատ լավ:

Դրսում, ջրհորդաններում, շարունակում էր աղմկել անձրևաշուրը:

*****

Մութն ընկավ միանգամից: Դիմացի շենքերում առկայծեցին առաջին լույսերը: Աղոտ վառվեցին նաև փողոցային լապտերները, որոնք թույլ լուսավորում էին թաց ասֆալտը, այստեղ- այնտեղ գոյացած ջրափոսերն ու այդ ջրափոսերի վրա մադող մանրիկ անձրևը:

Ինչպես ծովը, այնպես էլ ամբողջ Բաքուն՝ Բայիլովի բարձունքներից սկսած մինչև Սև քաղաք ու Սև քաղաքից էլ այն կողմ, ընկղմված էին անթափանց մշուշի մեջ, և, մշուշի միջից, ոնց մենավոր փարոս՝ անեզր օվկիանոսում, հեռուստատեսային աշտարակի վրա փայլկտում էին հակաօդավթարաբարձ կարմիր լույսերը:

– Ես գիտեմ, որ դաժան ու անմարդկային է դա, – երկարատև լռությունից հետո շարունակելով մութ սենյակում առաջ ու ետ քայլել, խոսեց Ելենան:– Բայց ես անկարող եմ զսպելու իմ ուրախությունը: Ես երջանիկ եմ, որ այդ բանը նրան է պատահել: Տեր աստված, այս ինչի մասին եմ խոսում: Ես պարզապես խելքս թոցրել եմ երևի... Այո, այո, նրա հետ է պատահել... և ոչ Ստեփանի:

Խոհանոցից անաղմուկ հայտնվելով հյուրասենյակի դռան մոտ՝ Ամալյան զարմանքով նայեց Ելենային:

– Լենա, դու այդ ո՞ւմ հետ ես խոսում, – հարցրեց նա:

– Ոչ ոքի: Հեռուստացույցն է:

– Բայց ես լսեցի քո ձայնը, – ասաց Ամալյան, միացնելով լույսը:

– Նշանակում է ես ու ես էի խոսում, – արձագանքեց Ելենան: Նա նստեց բազկաթոռում, լուսամուտի առջև, և, գրադարակից մի գիրք վերցնելով, սկսեց աննպատակ թերթել:– Ո՞վ էր քիչ առաջ զանգում:

– Ռաֆայելն էր, հիվանդանոցից էր զանգում: Ասաց, որ տան մոտ եմ արդեն, հիմա կգան: Անտոնյանի դիակն արդեն բերել են հիվանդանոց:– Նա որոշ ժամանակ լուռ էր, հետո թառանջ քաշեց, շնչաց:– Սոսկալի է, մի երկու ժամ առաջ խոսում էինք Անտոնյանի մասին՝ որպես կենդանի մարդու, իսկ հիմա նա չկա այլևս: Գնաց խառնվեց հազար տարվա մեռելներին:

– Ապագա բժշկուհուն վայել չի սենտիմենտալությունը:– Ելենան մի պահ լարված ուշադրությամբ նայեց փողոցին, հետո ասաց:– Գալիս են... երեքով են... Չէ, սպասիր, ոնց որ Եվան էլ նրանց հետ է:

– Ես գնամ թեյ դնեմ, – ասաց Ամալյան կիսաձայն: –Երևի լրիվ թրջվել են:

Ամալյան շտապեց խոհանոց, իսկ Ելենան մոտեցավ դռանը, բաց արեց այն՝ չսպասելով դռան գանգին, և մի կողմ կանգնած սպասեց: Սակված, ցրտից կուշ եկած՝ Եվան, Լեոնիդը, Ռաֆայելը և Ստեփանը մտան տուն: Լեոնիդը լուռ սեղմեց Ելենայի ձեռքը, կամացուկ ասաց.

– Լենա, դու բոլորովին չես փոխվել:

– Օրերս վատ չեն անցնում, երևի, դրանից է, – բազմիմաստ արձագանքեց Ելենան և անթարթափ նայելով Ստեփանին, որը գալիս էր ամենավերջում, ասաց, – բարի երեկո, Ստեփան:

– Ելենա, երեկոն այնքան էլ բարի չէ, – խուլ արձագանքեց Ստեփանը:

– Տվեք վերարկուները, – ասաց Ելենան, դիմելով բոլորին:

– Ամալյա, թեյի հոգս արա, – կարգադրեց Ռաֆայելը:– Ուղղակի սառել ենք:

– Հիմա, Ռաֆայել, արդեն պատրաստ է, – խոհանոցից արձագանքեց Ամալյան-Մտեք սենյակ, բերում եմ:

Տղամարդիկ մտան հյուրասենյակ:

– Դու լրիվ թրջվել ես, – ասաց Ելենան, ձեռքով կաշելով Եվայի շորին:– Ամալյա, – կանչեց նա:

– Ոչինչ, ոչինչ, – ընդդիմացավ Եվան, սակայն Ամալյան արդեն դուրս էր եկել խոհանոցից: Նա երկշոտ համբուրեց Եվային, միաժամանակ գլխի թեթև շարժումով բարևելով Լեոնիդին ու Ստեփանին, և նայեց Ելենային՝ սպասելով նրա հարցին:

– Փոխնորդ տուր, Ամալյա, շորերը լրիվ թաց են:

– Այս րոպեին: Իհարկե, հարկավոր է փոխել, թե չէ կարող է թոքերի բորբոքում ստանալ:– Նա Եվային ուղեկցեց ննջասենյակ:

Ստեփանը ելավ տեղից և, ատամները սեղմած, անհանգիստ սկսեց ետ ու առաջ քայլել:

– Ես նրան սպանեցի, – անսպասելի կանգ առնելով սենյակի մեջտեղում, ասաց Ստեփանը:– Այո, դա հաստատ է: Ես իմ ձեռքով սպանեցի նրան:

– Դա ճիշտ չէ, Ստեփան, – հանկարծակի խոսքով ձայնով արտաբերեց Ելենան առաջ գալով:– Դա ճիշտ չէ, որովհետև անկարելի է, որ դա ճիշտ լինի:

– Ոչ, ճիշտ է, – ինչքան կարելի է խաղաղ, հոգնած ձայնով ասաց Ստեփանը:– Դու պարզապես, չգիտես, Լենա, դու ամեն ինչ չէ, որ գիտես:

– Վերջ տուր, Ստեփան, – նորից խոսեց Ելենան հուզմունքով:– Դու հաշիվ տալի՞ս ես քեզ, թե ինչ ես խոսում: Ռաֆայել Աղասիկիչ, Լեոնիդ, ասացեք նրան, որ իրավացի չէ նա:

– Իհարկե, իրավացի չէ, նա ինքն էլ շատ լավ գիտի, որ իրավացի չէ, – նկատեց Լեոնիդը:

– Լսիր, Ստեփան, – սաստող տոնով ասաց Ռաֆայելը, – խելքդ գլուխդ հավաքիր:

– Ոնց որ երագում եղած լինի այդ ամենը, – ասաց Ստեփանը անօգնական նայելով շուրջը:– Երևակայել միայն, որ ես ընդամենն ինչ-որ մի քանի վայրկյան ուշացա միայն... Դա աններելի է, չէ՞ որ ես կարող էի փրկել նրան:

– Նա այլևս չկա, Ստեփան, – կրկին նկատեց Լեոնիդը:– Ավելի լավ է քո մասին մտածիր:

– Իսկ ինձ ի՞նչ է եղել, որ իմ մասին մտածեմ, – հետզհետե բորբոքվելով խոսեց Ստեփանը:–Գլուխս տեղը, ոտուձեռքս տեղը... Բայց չէ՞ որ ես իրոք կարող էի փրկել նրան:

– Ստեփան, եթե դա հնարավոր լիներ, դու անպայման կփրկեիր նրան, – մուգ, բուրավետ թեյով բաժակները մատուցելով ասաց Ամալյան:– Իզուր տեղը մի խոսիր: Դու ավելի լավ է թեյ խմիր, և ամեն ինչ կանցնի: Միևնույն է, քո ասածներին ոչ ոք չի հավատում:

– Չերիք է և այն, որ ինքս հավատում եմ, – ասաց Ստեփանը:

– Իսկ ո՞ր է Եվան, – ըստ երևույթին, խոսակցության նյութը փոխելու համար հարցրեց Ռաֆայելը:

– Մյուս սենյակում է, – ակամա նայելով ննջասենյակի կողմը, պատասխանեց Ամալյան:–

Մի քիչ վատ է զգում իրեն, ոչինչ, հիմա կգա:

– Ես ինձ այժմ ոնց որ մարդասպան եմ զգում, – կրկին խոսեց Ստեփանը նայելով բոլորին ու միաժամանակ ոչ ոքի չտեսնելով:

Լեոնիդը մի պահ նայեց Ստեփանին և, թեքվելով Ռաֆայելի կողմը, կամացուկ, բայց բոլորի համար լսելի, ասաց.

– Վերջապես խելքի բեր սրան, այս ամբողջ ժամանակը նա զբաղված էր այն բանով, որ մեղադրում էր ինքն իրեն՝ կատարված հանցանքի համար, մինչև քո գալը՝ և լաբորատորիայում, և դրանից հետո՝ հիվանդանոցում, նա շարունակ նույնն էր կրկնում՝ ընդ որում՝ միլիցիայի ու դատախազության ներկայացուցիչների մոտ: Դա, ախր, հիմարություն է:

– Լսիր, – արագ շրջվելով Ստեփանի կողմը, ասաց Ռաֆայելը:– Լեոնիդն իրավացի է: Դու այնքան էլ մի տարվիր ինքնատվայտանքով, սովորաբար դրանից լավ բան սպասել չի կարելի:

– Դու ինչի՞ մասին ես խոսում, – մտացրիվ հարցրեց Ստեփանը:

– Կարող է այնպես պատահել, որ ես հետո ստիպված լինեմ հերքել այն, ինչ հիմա դու ասում ես, – համբերատար բացատրեց Ռաֆայելը:– Որովհետև քո մեղայական խոսքերից հետո դա այնքան էլ հեշտ չի լինի անել: Գոնե մեզ խղճա:

Տիրեց երկարատև լռություն: Ջրհորդաններից իր ձանձրալի քլթքլթոցներով շարունակում էր թափվել ջուրը:

– Իսկ դու ինչպե՞ս հայտնվեցիր այնտեղ, – լռությունը խախտեց Ալենան՝ դիմելով Լեոնիդին:– Չէ՞ որ այստեղ պիտի գայիր:

– Հենց այստեղ էլ գալիս էի, – արձագանքեց Լեոնիդը, ավերի մեջ պահելով թեյի տաք բաժակը:– Հետո հանկարծ որոշեցի մտնել Ստեփանի մոտ, նրան էլ վերցնել: Տաքսին նույնիսկ բաց չէի թողել, մոտեցա լաբորատորիայի դռանը, և հանկարծ Ստեփանը դուրս թռավ այնտեղից և ասաց, որ Անտոնյանը հենց նոր գոհվեց: Ես էլ սկսեցի զանգել՝ ուր պետք է, շտապ օգնությունը եկավ, բայց դե ուշ էր արդեն:

– Իսկ Ստեփանը շա՞տ էր չարախոսում իր մասին, – հարցրեց Ելենան՝ մեկընդմեջ նայելով Ստեփանին ու Լեոնիդին:

– Այն էլ ինչպես, – արագ ասաց Լեոնիդը:– Քննիչն արդեն սկսել էր գրառել նրա ասածները, քայլում էր ետևից, որսում ամեն մի բառը: Ջահել տղա էր, երևի, նոր ավարտած, Շերլոկ Հոլմս էր ձևացնում իրեն... Իսկ ինչ է, Եվան, իրոք վատ է զգո՞ւմ իրեն, հա՞...

– Չէ, հիմա կգա, շորերն է փոխում, – ասաց Ամալյան:– Թեյը սառչում է, խմեցեք, իսկ հետո սեղան կգցեմ, ամեն ինչ պատրաստ է:

Կրկին լռություն տիրեց և հեռախոսագանգը, որ հնչեց սովորականից բարձր, մի տեսակ վախեցրեց ասես բոլորին: Ելենան հեռախոսին մոտ էր, Ռաֆայելը հայացքով նրան հասկացրեց, որ վերցնի լսափողը:

– Այո, լսում եմ: Բան ձեզ: Այո, այստեղ է: Մի բոպե:– Ելենան ձեռքով ծածկեց հեռախոսի մեմբրանը և կամացուկ ասաց.

– Ռաֆայել, քեզ են ուզում: Անձանոթ ձայն է...

– Սկսվեց... Ասեիր տանը չէ...– Ռաֆայելը վերցրեց լսափողը, և կկոցված աչքերով նայելով դուրսը, ուր այլևս ոչինչ չէր երևում, ասաց:– Այո, հասկանալի է, ծանր կորուստ է մեզ բոլորիս համար... Ոչ, ես համոզված եմ, որ պարզապես դժբախտ պատահար է և ուրիշ ոչինչ... – Նրա այտամկանները նկատելի ձգվեցին:– Խնդրում եմ, սպասեք վերջացնեմ խոսքս... Այո, այդ բոլորը ճիշտ է, դուք իրավացի եք, բայց, այնուամենայնիվ... Ինչպե՞ս, – Ռաֆայելը հետզհետե գունատվելով, դեմքը դարձրեց դեպի պատը:– Ի՞նչ հանցակագն... Ներեցեք, բայց դա անկարելի է, որովհետև ես ապարատը շտապ ուղարկել եմ տեխնիկական փորձաքննության և մինչև չստանամ պատասխանը... Ոչ, պատասխանը երկու-երեք օրից հետո միայն պատրաստ կլինի...

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.